

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА**

ОСВІТНІЙ ДИСКУРС:

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

ВИПУСК 40 (4-6)

**КИЇВ
2022**

ОСВІТНІЙ ДИСКУРС: збірник наукових праць

/Видання засновано у 2017 році/

Свідоцтво про державну перереєстрацію друкованого засобу масової інформації:
серія КВ № 24357-14197 ПР від 24.02.2020 року

Видання включено до Переліку наукових фахових видань України: категорія "Б"
з **Педагогіки та Філософії**
(наказ №1643 від 28.12.2019 року)

Друкється за рішенням

Вченої ради Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова
(протокол №13 від 30.06.2022 року)

Шеф – редактор: Андрущенко В. П., доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАН України, академік НАПН України (Україна, Київ)

Головний редактор: Кивлюк О. П., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Відповідальний редактор: Мордоус І. О., кандидат педагогічних наук, доцент (Україна, Київ)

Редакційна колегія:

Андрущенко В. П., доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАН України, академік НАПН України (Україна, Київ)

Андрушкевич Ф., доктор педагогічних наук, професор (Польща, Ополе)

Базалук О.О., доктор філософських наук, професор (Китай, Маомінг)

Бобрицька В. І., доктор педагогічних наук, професор (Україна, Київ)

Бондаренко В. Д., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Вашкевич В. М., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Вернидуб Р. М., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Воронкова В. Г., доктор філософських наук, професор (Україна, Запоріжжя)

Гавриленко Т. Л., доктор педагогічних наук, професор (Україна, Чернігів)

Гаврілова Л. Г., доктор педагогічних наук, професор (Україна, Київ)

Добродум О. В., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Доній Н. Є., доктор філософських наук, професор (Україна, Чернігів)

Кивлюк О. П., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Костюк Ю. С., кандидат педагогічних наук, доцент (Україна, Київ)

Кухар Л. О., кандидат педагогічних наук (Україна, Київ)

Луценко І. О., доктор педагогічних наук, професор (Україна, Київ)

Матусевич Т. В., кандидат філософських наук (Україна, Київ)

Мезарос К.М., доктор філософії, доцент кафедри філософії та комунікацій (Румунія, Тімішоар)

Мордоус І. О., кандидат педагогічних наук, доцент (Україна, Київ)

Мудрецка І., доктор педагогічних наук, професор (Польща, Ополе)

Олексенко Р. І., доктор філософських наук, професор (Україна, Мелітополь)

Олефіренко Т. О., кандидат педагогічних наук, професор (Україна, Київ)

Пронтенко К. В., доктор педагогічних наук, доцент (Україна, Житомир)

Путров С. Ю., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Рідей Н. М., доктор педагогічних наук, професор (Україна, Київ)

Савенкова Л. В., кандидат педагогічних наук, доцент (Україна, Київ)

Самчук З.Ф., доктор філософських наук, старший науковий співробітник, (Україна, Київ)

Свириденко Д. Б., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Слабко В. М., доктор педагогічних наук, доцент (Україна, Київ)

Сущенко Л. П., доктор педагогічних наук, професор (Україна, Київ)

Терепищій С. О., доктор філософських наук, доцент (Україна, Київ)

Франчук В. М., доктор педагогічних наук, доцент (Україна, Київ)

Цзоу Ч., кандидат філософських наук, доцент (Китай, Маомін)

Чорноморець Ю. П., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Шиндаулова Р., доктор філософських наук, доцент (Казахстан, Алмати)

Концепція збірника базується на багатоплановому науковому висвітленні проблем сучасної освіти і науки в умовах полікультурного глобалізаційного суспільства. Основні рубрики охоплюють всі освітні галузі (науки про освіту; філософія освіти; освітні вимірювання; дошкільна, початкова, середня, професійна, вища освіта, менеджмент освітньої діяльності тощо).

ОСВІТНІЙ ДИСКУРС : ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ / Голов. ред. О. П. Кивлюк. – Київ : ТОВ «Науково-інформаційне агентство «Наука-технології-інформація», 2022. – Випуск 40 (4-6). – 92 с.

**NATIONAL PEDAGOGICAL
DRAGOMANOV UNIVERSITY**

**EDUCATIONAL
DISCOURSE:
COLLECTION OF SCIENTIFIC PAPERS**

VOLUME 40 (4-6)

**KYIV
2022**

ISSN print 2522-9699; ISSN online 2616-5007

EDUCATIONAL DISCOURSE: collection of scientific papers

/The publication was founded in 2017 year/

Certificate of printed mass media's state re-registration:

Series KB № 24357-14197 IIP from February 24th, 2020

The publication is included in the list of scientific publications: Category "B" on **Pedagogy** and **Philosophy** (order of the Ministry of Education and Science No. 1643 dated December 28, 2019)

Printed by decision

Academic Council of National Pedagogical Dragomanov University

(protocol № 13 from June 30, 2022)

Honored Chief Editor: Andrushchenko V. P., Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Corresponding Member of NASU, Acad. of NAPS Ukraine (Ukraine, Kyiv)

Chief Editor: Kyvliuk O. P., Doctor of Philosophical Sciences, Professor, (Ukraine, Kyiv)

Responsible Editor: Mordous I. O., PhD in Pedagogy, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Editorial board:

Viktor Andrushchenko, Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Corresponding Member of NASU, Acad. Of NAPSU (Ukraine, Kyiv)

Fabian Andrushkevych, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Poland, Opole)

Oleg Bazaluk, Doctor of Philosophical Sciences, Profess (Maoming, China)

Valentyna Bobrytska, Doctor, Professor (Ukraine, Kyiv)

Viktor Bondarenko, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Viktor Vashkevych, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Roman Vernydub, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Valentyna Voronkova, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Zaporizhzhia)

Tatiana Havrylenko, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ukraine, Chernihiv)

Liudmyla Gavrilo, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Olha Dobrodum, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Nataliia Donii, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Chernihiv)

Olga Kyvliuk, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Yuliia Kostiuk, PhD in Pedagogy, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Liudmyla Kukhar, PhD in Pedagogy, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Iryna Lutsenko, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Tatiana Matusevych, PhD in Philosophy, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Claudiu Mesaros, PhD in Philosophy, Associate Professor (Romania, Timisoara)

Iryna Mordous, PhD in Pedagogy, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Irena Mudretska, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Poland, Opole)

Roman Oleksenko, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Melitopol)

Taras Olefirenko, PhD in Pedagogy, Professor (Ukraine, Kyiv)

Konstantyn Prontenko, Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Ukraine, Zhytomyr)

Sergii Putrov, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Nataliia Ridei, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Liudmyla Savenkova, PhD in Pedagogy, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Zoreslav Samchuk, Doctor of Philosophical Sciences (Ukraine, Kyiv)

Denys Svyrydenko, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Volodymyr Slabko, Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Liudmyla Sushchenko, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Sergii Terepyshchyi, Doctor of Philosophical Sciences, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Vasyl Franchuk, Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Chenzhan Zou, PhD in Philosophy, Associate Professor (China, Maomin)

Yuriy Chernomorets, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Raushan Shyndaulova, Doctor of Philosophical Sciences, Associate Professor (Kazakhstan, Almaty)

The collections' concept is based on a multifaceted scientific coverage of the problems of modern education and science in terms of multicultural globalizational society. The main headings cover all educational areas (sciences about education; Philosophy of education; Educational measurements; Pre-school, primary, secondary, vocational, higher education, management of educational activities, etc.).

EDUCATIONAL DISCOURSE : COLLECTION OF SCIENTIFIC PAPERS / Chief Editor O. P. Kyvliuk. – Kyiv : LLC “Scientific Information Agency “Science-technologies-information”, 2022. – Volume 40 (4-6). – 92 p.

ЗМІСТ

ФІЛОСОФСЬКІ КОНЦЕПЦІЇ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

Левкулич В. В.	Науково-освітня політика у полоні хибних світоглядних орієнтирів	7
Кубальський О. Н.	Епістемологічна компетентність як імператив науки епохи глобальної турбулентності	18
Дорошенко І. М.	Державна (українська) мова як основа формування національної ідентичності українців	2

ІННОВАЦІЇ В ОСВІТІ

Мар'єнко М. В. Маркова О. М. Коновал О. А.	Особливості організації індивідуальної роботи з учнями засобами цифрових технологій	38
Байдик В. В. Ключка О.В.	Антикризове управління в закладі освіти в умовах війни: психологічний аспект	45

РЕЛІГІЄЗНАВЧІ СТУДІЇ

Білоус С. І. Новосад М. Г. Рохман Б. М. Борисевич Л. В.	Християнська культура в українському суспільстві: футурологічні перспективи	53
Шевчук А. В.	Феномен лідерства як невід'ємна складова в управлінні релігійною освітою	63
Лазоревич І. Р.	Сакральність у мистецтві сьогодення: віросповідні впливи та форми інтерпретації	72

CONTENT

PHILOSOPHICAL CONCEPTS: HISTORY AND MODERNITY

Vasil Levkulich	Scientific and educational policy in the grip of false worldview marks	7
Oleh Kubalskyi	Epistemological competence as science imperative in the era of global turbulence	18
Inna Doroshenko	Official (Ukrainian) language as the basis for the formation of the national identity of Ukrainians	26

INNOVATIONS IN EDUCATION

Maiia Marienko Oksana Markova Oleksandr Konoval	Peculiarities of organizing individual work with students using digital technologies	38
Vita Baidyk Olha Kliuchka	Anti-crisis management in an educational institution during war: the psychological aspect	45

RELIGIOUS INNOVATIVE STUDIES

Svitlana Bilous Maria Novosad Bohdan Rokhman Lilia Borysevych	Christian culture in Ukrainian society: historiological prospects	53
Andrii Shevchuk	The phenomenon of leadership as an integral component in the management of religious education	63
Iryna Lazorevych	Sacredness in contemporary art: religious influences and forms of interpretation	72

ФІЛОСОФСЬКІ КОНЦЕПЦІЇ:
ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

DOI 10.33930/ed.2019.5007.40(4-6)-1

УДК 37.014.5:[1:37]

НАУКОВО-ОСВІТНЯ ПОЛІТИКА У ПОЛОНІ ХИБНИХ
СВІТОГЛЯДНИХ ОРІЄНТИРІВSCIENTIFIC AND EDUCATIONAL POLICY IN THE GRIP OF FALSE
WORLDVIEW MARKS

В. В. Левкулич

Актуальність теми дослідження. Оскільки науково-освітня політика здійснює вирішальний вплив на функціонування не лише науки й освіти як соціальних інститутів, а й суспільства загалом, то вона володіє трансчасовою актуальністю. Потенціал актуальності істотно зростає в сучасну епоху глобальної турбулентності та соціальних трансформацій.

Постановка проблеми. Сутність проблеми полягає в тому, що адекватна відповідь на виклики сьогодення принципово неможлива за умов тієї матриці світоглядного стереотипізму, яка сформувалася впродовж трьох попередніх десятиліть.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На Заході авторами найбільш ґрунтовних праць, присвячених проблематиці світоглядних орієнтирів науково-освітньої політики, вважаються Ф. Кумбс, Н. Фергюсон, К. Леш, Дж. Хайдт, Х. Плакгроуз, Дж. Ліндсей, Дж. Ізраел, В. Істерлі. Серед вітчизняних дослідників найбільший внесок у розробку зазначеної проблематики зробили В. Луговий, З. Самчук, О. Слюсаренко та Ж. Таланова.

Постановка завдання. Метою дослідження є критичний аналіз основних недоліків сучасної науково-освітньої політики. Завдання полягають у виявленні світоглядної зумовленості ключових проблем, що стоять на заваді ефективному функціонуванню науково-освітньої сфери.

Виклад основного матеріалу.

Urgency of the research. Scientific and educational policy makes a decisive influence on the functioning of science and education as social institutions, as well as on society in general. Therefore the policy has transtemporal relevance. The potential for relevance increases significantly in the modern era of global turbulence and social transformations.

Target setting. The issue is that an adequate response to today's challenges is fundamentally impossible under the conditions of the matrix for stereotypic worldview that was formed during the three previous decades.

Actual scientific researches and issues analysis. In the Western science, F. Coombs, N. Ferguson, K. Lesh, J. Haidt, H. Plaggrose, J. Lindsay, J. Israel, V. Easterly are considered to be the authors of the most thorough works devoted to the issue of worldview orientations of scientific and educational policy. Among domestic researchers, V. Lugovoi, Z. Samchuk, O. Slyusarenko, and Zh. Talanova made the greatest contribution to the development of the mentioned issues.

The research objective. The purpose of the research is a critical analysis of the main shortcomings of modern scientific and educational policy. The tasks are to identify the worldview conditioning of key issues that stand in the way for the effective functioning of the scientific and educational sphere.

The statement of basic material.

Проаналізовано основні проблемні фактори сучасної науково-освітньої політики, що є наслідком здебільшого хибних світоглядних орієнтирів, а тому потребують ґрунтовного рефлексійного переосмислення.

Висновки. Основні проблеми й негативні тенденції науково-освітньої сфери сучасної України зумовлені світоглядною, критеріальною і аксіологічною невизначеністю. Вони потребують насамперед рефлексійних зусиль у напрямі переосмислення хибних стереотипів.

Ключові слова: політика України в науково-освітній сфері, рівень світоглядної культури, проблемні виклики сучасності, наукометричний підхід, неадекватні критерії, концептуалістика якості.

The main factors of modern scientific and educational policy are analyzed, which are mostly the result of wrong worldview orientations, and therefore require a thorough reflective rethinking.

Conclusions. The main issues and negative trends in the scientific and educational sphere of modern Ukraine are determined by worldview, criterial and axiological vagueness. First, they need reflexive efforts in the direction of rethinking false stereotypes.

Keywords: policy of Ukraine in the scientific and educational sphere, level of worldview culture, problematic challenges of modernity, scientometric approach, inadequate criteria, conceptualism of quality.

Актуальність теми дослідження. Аспект ефективності науково-освітньої політики володіє трансчасовою актуальністю, оскільки він здійснює вирішальний вплив на функціонування не лише науки й освіти як соціальних інститутів, а й суспільства загалом. Цей фактор додатково актуалізується в періоди глобальної турбулентності та соціальних трансформацій, а саме з такими факторами доводиться мати справу сучасній Україні та світу в цілому.

Постановка проблеми. Сутність проблеми полягає насамперед в некоректній оцінці чинників, які лежать в основі ефективності науково-освітньої політики: здебільшого вважається, що успіху можна досягти за рахунок методичних рекомендацій, протоколів дій, а також тактичних і технологічних новацій. Насправді ж хронічний формат проблем, загроз і небезпек потребує перегляду світоглядних орієнтирів, переосмислення аксіологічних основ, мети науково-освітньої діяльності та засобів її досягнення. Лише така відповідь може вважатися когерентною формату викликів сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Часовою і критеріальною точкою відліку, з якої бере початок сучасна концептуалізація проблематики світоглядних орієнтирів науково-освітньої політики, можна вважати фундаментальну монографічну працю Філіпа Кумбса (Philip Hall Coombs), якій нещодавно виповнилося півстоліття [4]. Окрім змістовної виразності ця книга була приречена на успіх ще й із тієї причини, що її автор – не лише знаний науковець, а й новатор-управлінець: він був призначений президентом Джоном Кеннеді першим помічником державного секретаря з питань освіти й культури, тому мав комплексне уявлення про формат наявних проблем і тих викликів, перед якими опинилася освіта й наука через чверть століття після завершення Другої світової війни.

Через два десятиліття після появи книги Ф. Кумбса настав період ейфорії: падіння Берлінського муру й розпад СРСР справили ефект своєрідних рожевих окуляр, через які майбутнє науково-освітньої сфери сприймалося в модальності безальтернативного позитиву й оптимізму. Лише в середині першої декади ХХІ століття, коли з'явилися перші виразні ознаки амбівалентності глобалізму й неоліберального світопорядку, з'явилися праці про недостатній рівень світоглядного супроводу науково-освітньої політики і, як наслідок, накопичення

різнопрофільного негативізму, що загрожує небезпечними системними наслідками [2].

Під кінець другої декади XXI століття негативні тенденції набули глобальних і системних ознак. Цей аспект переконливо виклав Найл Фергюсон у резонансній книзі “Глобальний занепад. Як помирають інститути та економіки” [9]. Автор переконливо зобразив діалектичну логіку негативних тенденцій: спочатку негативні тенденції сегментативно накопичуються на рівні кластерів економіки та соціальних інститутів, згодом вони призводять до глобальних проблем, які, в свою чергу, довершують дію принципу доміно підривом довіри до економічних важелів і репутаційної дискредитації соціальних інститутів як неефективних і загалом безпорадних інструментів у контексті ключових потреб суспільної життєдіяльності.

Професор історії Рочестерського університету (University of Rochester) Крістофер Леш (Christopher Lasch) пов’язує посилення негативних тенденцій із культивуванням інфантильного нарцисизму, який під впливом некритичного світосприйняття перетворився ледве не на соціальну епідемію сучасності [12].

До подібних діагностичних висновків приходять також професор етичного лідерства в Школі бізнесу Штерна в Нью-Йоркському університеті Джонатан Хайдт (Jonathan Haidt) та експерт Першої поправки та президент Фонду прав людини в освіті Грег Лук’янов (Greg Lukianoff): у книзі “Зачарованість американським розумом: як добрі наміри та погані ідеї створюють покоління для провалу” вони досліджують тенденцій, які стають на заваді соціальному, емоційному та інтелектуальному розвитку не лише сучасної молоді, а й людства в цілому [13].

На істотності світоглядної складової ефективного функціонування суспільства сучасного ґатунку наголошують Хелен Плакроуз (Helen Pluckrose) і Джеймс Ліндсей (James Lindsay) у резонансній книзі “Цинічні теорії: як стипендія активістів поставила з ніг на голову уявлення про расу, стать та ідентичність – і чому це шкодить усім” [15]. Йдеться про новітню авторитарну ортодоксію у вигляді неконтрольованого поширення антипросвітницьких переконань на кшталт того, що мова – це насильство, наука – переважно сексистська, мати надмірну вагу – рівнозначно непохитній громадянській позиції і дієвій протидії булінгу, а расистами можуть бути лише білошкірі. Автори книги переконливо доводять, що зазначені абсурдистські догми своїми витокami зобов’язані французькому постмодернізму, а в наш час їх заохочує неоліберальний глобалізм через своїх посередників у середовищі академічних активістів. Сьогодні ідеї на кшталт того, що наука й розум – знаряддя гноблення, спромоглися кинути виклик самій логіці західного суспільства й становлять загрозу існуванню всієї цивілізації. А сталося це з однієї причини: впродовж тривалого часу вони позиціонуються як аксіоматичні основними медіа, афільованими з олігархією неолібералізму й глобалізму.

Чимало дослідників проводять коректні екстраполятивні паралелі сучасної проблематики з негативними тенденціями далекого минулого. Зокрема, Джонатан Ізраел (Jonathan Israel) у книзі “Просвіта, яка зазнала невдачі: ідеї, революція та демократична поразка, 1748-1830” досліджує причини краху демократичної тенденції західного Просвітництва [11]. Витоки основних проблем сучасності автор вбачає в популістській тенденції, яка категорично суперечить демократичним цінностям і принципам свободи вираження поглядів. Саме цей тренд свого часу отримав ідеологічну перевагу і призвів до бурхливого антиінтелектуалізму, інерція якого триває дотепер.

Мета і завдання дослідження. Метою окресленого предметного поля дослідження є критичний аналіз ключових недоліків сучасної науково-освітньої політики та їх зумовленість смисловим релятивізмом і рефлексійною невизначеністю. Завдання на виконання сформульованої мети стосуються увиразнення світоглядних, критеріальних і аргументаційних орієнтирів, необхідних для ефективного функціонування науково-освітньої сфери. Для реалізації зазначеної мети і завдань пріоритетного значення набувають такі методи: *проблемний* – для виявлення факторів, які стоять на заваді ефективності науково-освітньої політики; *систематизації* – з метою визначення сукупності аспектів, що визначають функціонування об'єкта і предмета дослідження; *системний* – для розгляду науково-освітньої сфери як єдності елементів, що перебувають один із одним у взаємопотенціюючих зв'язках; *функціонально-інструментальний* – з метою увиразнення значущості різних засобів досягнення мети якомога вищого рівня науково-освітньої ефективності.

Виклад основного матеріалу. Політика України в науково-освітній сфері поступово втрачала ознаки світоглядної притомності та критеріальної переконливості з перших років державної незалежності. Ця згубна тенденція максимально прискорилася з 2014 року. Зазначена хронологія інволюції може здатися дивною і парадоксальною, адже саме з Революції Гідності почалося алармістське переосмислення небезпечних аспектів попередньої науково-освітньої політики “тихого болота”, а доти роками накопичувалися й переходили в хронічну фазу небезпечні тенденції на кшталт, з одного боку, лавиноподібного збільшення кількості вищих навчальних закладів, а з іншого боку, симетричного зниження рівня якості вищої освіти, а відтак – і дискредитації освіти як соціального інституту. Втім, одна річ – декламативним стилем озвучувати наявність проблем, а інша – бути спроможним (чи хоча б зацікавленим) ці проблеми розв'язати. Індивід може бути зацікавленим у розв'язанні проблем посадово, проте водночас незацікавленим особисто чи тривіально неспроможним їх розв'язати з огляду на низький кваліфікаційний і вузький світоглядний рівень.

Розблокування такої колізії є непростим і знаходиться ледве не в сакраментальній сфері екзистенційного вибору: з одного боку, можна зробити вибір на користь непопулярних рішень і забезпечити собі честь і славу (себто з позицій вічності), проте така поведінкова стратегема майже напевне призведе до міжособистісної конфронтації з багатьма “зацікавленими сторонами” й “сильними світу цього”; натомість з іншого боку, після медійного перфомансу з озвученням “нагальних загроз і небезпек” можна не вдарити навіть палець об палець для розв'язання проблем і не лише зберегти компліментарні стосунки із “зацікавленими сторонами”, а й отримати від них корупційні “заохочення” й “подяки за розуміння”.

Завжди можна знайти тисячу причин, які нібито стали на заваді “щирому бажанню розв'язати проблему” – в такому мистецтві “проходити між краплинками дощу” українським можновладцям воістину немає рівних. Зрештою, окрім тисячі причин, які, за версією управлінця, завадили йому імплементувати на рівні науково-освітніх практик “глибоке розуміння” загроз і небезпек, існує ще один апробований політтехнологічний спосіб уникнути відповідальності за бездіяльність і безвідповідальність: йдеться про ініціювання безкомпромісної боротьби з якимись другорядними або й загалом суто віртуальними, уявними проблемами.

Істотний проблемний аспект пов'язаний із тим, що “на концептуалістику якості освіти екстраполюються різні ієрархічні пріоритети, в результаті чого якісні

параметри освіти потрапляють у корелятивну залежність від пріоритетності того чи іншого буттєвого сегмента освіти, натомість якість інших сегментів набуває другорядного, підлеглого, обслуговуючого статусу. Відтак, виникає запитання: з яким із цих змістовно-функціональних напрямів (аспектів) слід пов'язувати основні надії на досягнення мети якісної вищої освіти? Причому, одразу треба чітко з'ясувати: нормативам, стандартам і так званому наукометричному підходу апріорі притаманні формальні й кількісні (не якісні!) параметри, тому до якості загалом і до якості вищої освіти зокрема, вони якщо й мають якийсь стосунок, то вельми віддалений і опосередкований" [6, с. 5].

Слід зазначити, що кожна домінуюча в ту чи іншу епоху парадигма критеріальних і якісних ознак освіти є, висловлюючись концептуальною формулою Рене Декарта, лише "конкретно-історичною мірою істини", на зміну якій з часом неухильне приходить інша "конкретно-історична міра істини" – більш тотожна, адекватна й когерентна новим освітнім і суспільним реаліям. Тому не варто скеровувати зусилля на пошуки "єдино правильного концептуального підходу", а решту способів осмислення й інтерпретації освітньої дійсності, її перспектив, небезпек і загроз на її адресу вважати хибними й категорично неприйнятними. Насправді абсолютна більшість концептуальних підходів є цілком сумісною один з одним, тому ними можна оперувати за взаємодоповнюючим принципом. Вони не є "істинними" чи "хибними", а можуть вимірюватися лише за шкалою переконливості – тобто бути переконливими чи непереконливими, більш переконливими чи менш переконливими. Під таким критеріальним кутом зору пріоритетного значення набуває не апріорна ефективність і продуктивність концептуального підходу, а апостеріорна інтерпретаційна кваліфікованість і віртуозність симпатиків і лобістів того чи іншого концептуального напрямку.

На тлі безроздільного домінування кількісної та формалістичної критеріальності перспективи підвищення якості освіти набувають примарних ознак. Як зазначає Д. Казарінова, "все більш поширеним методом вивчення політичних проблем стає кількісний аналіз, побудова різноманітних моделей на основі регресивного аналізу, оцінювання методом "різниця різниць" (difference-in-differences) (статистичний метод, що використовується в економетриці та кількісних дослідженнях у соціальних науках), використання програм обробки природної мови, інших методів з використанням штучного інтелекту. Такі сучасні методи, з одного боку, дозволяють з великою точністю обробляти великі дані (bigdata). З іншого боку, як підкреслює Р. Таагепера, використання математичних формул не робить політологію більш науковою з точки зору точності здобутих знань" [3, с. 136].

Безперечно, наведений висновок є цілком справедливим не лише для політології – його можна екстраполювати практично на кожну гуманітарну дисципліну, смислово квінтесенцію й інструментальну ефективність яких утворює аж ніяк не кількісна складова, а якісна специфіка, яку здебільшого важко вловити навіть на рівні формалізованого змалювання, не кажучи вже про гегелівський канон логіки понять. Тим не менше, наскільки істотними не були б операційні труднощі, пов'язані з якісною складовою, слід чітко усвідомлювати: саме вона і лише вона володіє тим сенсом, який надає необхідні й достатні підстави претендувати на статус предмета дослідження. Натомість будь-які спроби уподібнити предметну сферу до кількісних чи інших параметрів – хоч і зручних для потреб бюрократичної формалізації, проте змістовно порожнинних – є не більше, ніж схоластичним різновидом того, що Жан Бодрійяр назвав "симульованою

дійсністю”.

Можливо, кількісне та формалізаційне “перевіювання половини” (як висловився б Фрідріх Ніцше), не є чимось фатальним для науково-освітньої сфери й суспільства загалом у режимі тут-і-тепер, проте воно гарантовано вистеляє шлях у напрямі до прірви, бо відволікає увагу від безлічі справжніх проблем на користь проблем уявних, віртуальних, зручних для популістських і демагогічних маніпуляцій, а це, в свою чергу, означає, що реальні проблеми залишаються обділеними увагою, тому вони поступово дрейфують у напрямі хронічного, невиліковного статусу. Це нагадує абсурдизм часів Радянського Союзу, коли на черговому з’їзді КПРС утверджували плани виготовлення мільярда пар кирзових чобіт, а робилося це винятково для того, щоб вразити світ кількісним показником, позаяк функціональне призначення таких чобіт було незбагненним: у тій країні мешкало лише 250 млн громадян, а в решті країн світу ніхто не вдягав кирзових чобіт навіть під загрозою смертного вироку. Сподіваюсь не варто нагадувати, чим завершилася епопея побудови комунізму в СРСР, що відштовхувалася від кількісної критеріальності.

Ефект “симулювання дійсності” є класичним різновидом схоластики. Від класичного середньовічного прототипа він відрізняється, з одного боку, меншим рівнем інтелектуальної насиченості, а з іншого боку, більшими можливостями медійної підтримки, завдяки чому відбувається більш-менш вдала компенсація інтелектуального примітивізму. Середньовічні схоласти були репрезентантами найвищого інтелектуального й світоглядного ґатунку, бо лише в такий спосіб могли розраховувати на успіх своїх зусиль; натомість сьогочасні послідовники схоластичного тренду навіть не намагаються імітувати сякий-такий інтелектуальний рівень і розлогість свого світоглядного горизонту: вони покладаються виключно на право сили – на використання засобів адміністративного тиску і медійного пресингу з метою забезпечення сумнівним і навіть відверто згубним пріоритетам статусу норм і канонів.

Гіпертрофоване значення сумнівних критеріїв наукової значущості й статусності не є ексклюзивною опцією сучасної науково-освітньої політики: ще наприкінці XIX століття Чарльз Сандерс Пірс у збірнику своїх кембриджських лекцій розпачливо визнавав, що в науці часто резонують тенденції і концептуальні підходи, які з огляду на свій світоглядний примітивізм і смислову порожнинність не повинні були б резонувати в принципі, навіть апріорі, не кажучи вже про апостеріорі [14, с. 47]. А що стосується фундатора ядерної фізики Ернеста Резерфорд, то він у резонансній лекції “Сучасна алхімія” саркастично стверджував: всю сукупність дисциплінарних підходів, які претендують на статус науки, можна цілком коректно розмежувати на фізику та збирання марок [5, с. 23].

За відсутності надійних верифікаторів змістовної якості наукового продукту гуманітарного профілю функцію нехай не цілком об’єктивного, проте, принаймні, об’єктивістського маркера міг би виконувати інструмент оцінки якості інтелектуального продукту якомога більшою кількістю незаангажованих експертів. Однак на цьому шляху останнім часом виникають непереборні труднощі: про дотримання елементарних вимог деліберативної демократії можна навіть не заїкатися, а предметне обговорення нововведень у кваліфікованому середовищі фальсифікаційно підміняється звітами “експертів”, чий фаховий рівень і досвід викликають у кращому разі іронічні посмішки. Як іронічно зауважив Б. Вольневич, “верифікаторами” виявляються здебільшого ті, хто насамперед мав би бути усунутий від впливів” [1, с. 257].

Зрештою, з цією проблемою доводиться мати справу не лише науково-освітній сфері сучасної України: зокрема, Вільям Істерлі наполягає на країни Заходу вже тривалий час перебувають під небезпечним впливом тиранії “нібито експертів”. Саме ця обставина значною мірою призвела до кризового стану сучасного світопорядку та астрономічних збитків провідних економік світу в секторах фінансів, іпотеки та біржових махінацій, починаючи з глобальної економічної кризи 2008 року [10]. Чому так трапилося? Тому, що на певному етапі медійному пресингу олігархічних груп впливу вдалося нав'язати громадській думці Заходу переконання, нібито абсолютна більшість проблем сучасного світу є суто технічними, тому для свого розв'язання потребують лише правильних технічних рішень експертів, а завдання публіки зводиться виключно до того, щоб такі рекомендації чемно засвоювати і діяти відповідно до них.

Далі все максимально спрощується: оскільки суспільство не володіє критеріальним ситом кваліфікаційного рівня експертів, то засобом медійних маніпуляцій можна канонізувати певний “пул експертів”, які регулярно виголошуватимуть ті “істини в останній інстанції”, потрібні олігархічним і лобістським групам, чийми фактичними репрезентантами, власне, і є маріонеткові “експерти”. В кращому разі, таке квазіекспертне середовище спроможне запропонувати розв'язання якихось незначних поточних проблем, а оскільки масштабні проблеми потребують системної корекції політико-управлінських механізмів, то про них “експерти” цілком передбачувано мовчать, інакше це похитне позиції їхніх спонсорів і навіть у буквальному сенсі власників.

Із сумнівним реноме “нібито експертів” тісно корелює парадигма лідерства. Із прикрістю доводиться визнати, що лідерство сучасного формату має все менше спільного з особистісним розвитком, інтелектуальною переконливістю і харизматикою, натомість воно все більше використовує методіку авторитарного пресингу, корпоративного сектантства і тоталітарних методів реалізації політико-управлінських повноважень.

З. Самчук слушно наголошує на кричущій потребі “повноцінного освітнього дискурсу, який не послуговуватиметься “готовими істинами в останній інстанції”, а намагатиметься освоїти непростий рельєф цього предметного поля у спосіб повноцінного дискурсу, критичного аналізу і системної рефлексії” [7, с. 10]. Також важко не погодитися із концептуальним наголосом О. Слюсаренко: “Наука й освіта потребують переходу до принципово нового типу менеджменту, який базується ґрунтовному компаративному аналізу й критичному мисленні, на проєктивності й превентивності, а також ретельно враховує варіативність проблем, загроз і можливостей розвитку” [8, с. 547].

Потреба принципово нового типу менеджменту додатково актуалізується, якщо взяти до уваги, що вибір у ситуації амбівалентних перспектив завжди обумовлений насамперед особистісною специфікою управлінця. Щоправда, цим фактором причинно-наслідковий зв'язок не обмежується й не вичерпується, адже пріоритети науково-освітньої політики й стиль їх імплементації на практиці завжди є результатом поєднання багатьох чинників і збігу значної кількості обставин – починаючи з *zeit geist* (духу епохи – нім.), який панує в коридорах влади, і закінчуючи *esprit de corps* (корпоративним духом, честю мундира – франц.) та персональним складом тієї управлінської команди, що визначає особливості втілення зазначеного духу епохи в конкретній проблемній ситуації.

Те, що етичні регулятиви не надто приживаються в сфері політики, – це не новина: такий аспект був переконливо висвітлений задовго до творів Макіавеллі.

На жаль, доводиться мати справу з проблемою ще більш загрозливою: йдеться про принципову, етіологічну несумісність сфер інтелекту та політики. Цей аспект виразно висвітлив З. Самчук: “Сфера інтелекту є відкритою функціональною системою, в яку без перешкод проникають будь-які ідеї, дилеми і альтернативи із зовнішнього світу. Натомість сфера політики – навіть попри її акцентовану “публічність” і “відкритість”, є системою закритою: сюди проникає те й ті, чому й кому “виписали перепустку”. Оскільки ж “виписуванням перепусток” уповноважені займатися здебільшого не надто обтяжені інтелектом індивіди, то, як казав у таких випадках один з українських політичних класиків, “маємо те, що маємо”. Нездатність усвідомити масштаб проблем часто призводить до фатальних наслідків – до того, що Фарід Закарія називає “трагікомізмом перестановки шезлонгів на палубі “Титаніка”.” [7, с. 18].

Доволі скептично оцінюючи ефективність застосування інструментального потенціалу наукометричного підходу до освіти й науки (оскільки одиниці виміру цього підходу є суто кількісними, а ключова проблематика й перспективи науково-освітньої сфери – якісна, а відтак вона не може в принципі мати кількісних еквівалентів у вигляді грамів, годин чи метрів), варто визнати дієвість наукометричних ресурсів для оцінки наслідків еміграційного відтоку взагалі й у секторі вищої освіти й науки зокрема: ще в радянські часи були ретельно розроблені принципи й методики оцінки трудових ресурсів, які в абсолютній більшості випадків не втратили своєї коректності для аналізу й оцінки сучасного стану речей. Ті, в кого будь-які згадки про радянський спадок викликають непереможну ідіосинкразію, можуть натомість звернутися до популярної в наш час теорії соціального капіталу та її методичного супроводу. Щоправда, ця “істина в останній інстанції” є лише модернізованою версією принципів і методик радянського Держплану.

Отже, в лаконічному формулюванні суть справи така: кожен громадянин держави (чи візьмемо ширше – член суспільства) є елементом соціально-економічної системи, якого можна коректно відобразити у вигляді універсального еквіваленту. Причому, таке маркування можливе й необхідне принаймні за двома часовими критеріями – сучасним та майбутнім: якщо теперішній статус-кво віддзеркалює фактичну вартість соціально-економічного елемента (конкретного індивіда) для господарсько-економічної системи, то критерій майбутнього

На жаль, доводиться констатувати згубність сучасної науково-освітньої політики для інтелектуального і кадрового потенціалу не лише освіти України, а й перспектив країни в цілому: фактично відбувається прискорене вимивання інтелектуальних ресурсів з України в більш розвинені й заможні країни. З точки зору викликів і загроз розвитку сьогочасного українського суспільства це – чи не основна, фундаментальна проблема. Вона є результатом тієї обставини, що існують значні відмінності глобальних та національних запитів на якісну вищу освіту, а оскільки зазначена проблема поки що розв’язується в основному на користь потреб глобалізму й за рахунок вітчизняних інтересів, то вимивання інтелектуального й кадрового потенціалу з України за станом на сьогодні має ознаки доконаного факту і безальтернативної тенденції. Якщо такому status quo не надати більш збалансованих ознак, то цілком об’єктивно й закономірно, що Україна невдовзі втратить навіть відновлювальну, регенераційну спроможність освітньої діяльності, а відтак – і зацікавленість до неї з боку глобального ринку освітніх послуг і виробничої сфери.

Україна сучасного формату належить до числа тих небагатьох держав, які не застосовують жодних засобів для втримання власників якісної вищої освіти:

вона не поповнила собою когорту автаркій, які накладають табу на спілкування із зовнішнім світом і забороняють виїзд своїх громадян за кордон; не застосовує жодного протекціоністського механізму, покликаного пом'якшити чи хоча б частково компенсувати втрати від міграції за кордон кваліфікованої робочої сили; нарешті, Україна не володіє перевагами прискореного розвитку внутрішнього ринку і загалом високого рівня економічного зростання, які зроблять перебування в цій країні привабливим для володарів вищої освіти якщо не нині, то хоча б в оглядовій перспективі.

За таких обставин відсутні будь-які підстави розраховувати на приріст соціального капіталу загалом і його освітньої складової зокрема. З метою хоча б часткового нівелювання напруги, пов'язаної з окресленим аспектом, українські чиновники часто вдаються до послуг риторичної процедури, згідно з якою держава якщо й має моральне право розраховувати на випускників вузів, то лише в тому разі, коли ті належать до категорії, на яку поширювалося державне замовлення, сегмент якого щороку звужується й невдовзі може зовсім зійти нанівець.

Аргументаційний інфантилізм подібних сентенцій має безліч вразливих місць. Обмежимося двома показовими аспектами. По-перше, навіть якби наведений аргумент і мав хоч якесь значення, все одно незрозуміло, чому досі не лише не втілені на практиці, а й навіть не осмислені як об'єктивна потреба протекціоністські заходи, покликані захистити інтелектуально-освітній рівень України? По-друге, кожен випускник вузу – це не лише колишній студент, який опановував вищою освітою за держзамовленням чи за власні кошти: це індивід, який упродовж багатьох років був споживачем соціальних пільг і гарантій, користувався всім спектром ресурсів цієї країни, тож цілком об'єктивно й закономірно, що країна розраховує на нього як на складову свого соціального капіталу, а втрата такої складової всіма сучасними суспільствами (безвідносно до їх політичного й ідеологічного забарвлення) вважається не просто дрібною прикрістю, а підпадає під критеріальні ознаки загрози національній безпеці, викликає на адресу національної безпеки і т. ін. Не більше й не менше. Таким чином, насправді йдеться про надзвичайно складний, комплексний, системний аспект, який некоректно розглядати поза всім комплексом його взаємних зв'язків і зумовленостей.

Виникає запитання: чому на відміну від країн, що розвиваються, в розвинених країнах цінність і безальтернативність якомога вищого якісного рівня освіти ніким не ставиться під сумнів? Така особливість зумовлена тією очевидною обставиною, що в розвинених країнах власник якісного освітнього рівня майже автоматично отримує до своїх послуг розлогий діапазон соціального ліфтингу. Іншими словами, якщо випускник Гарварду матиме вже в перші роки після закінчення цього вузу роботу, річний прибуток якої перевищує \$100 тисяч, то витрати на навчання в розмірі \$50 тисяч упродовж року йому не здаються невиправданим марнотратством. Натомість якщо ви закінчили елітний український вуз і не маєте жодних гарантій того, що ваш річний прибуток перевищить \$5 тисяч, то навіть \$2 тисячі за рік навчання набудуть недоречних, абсурдних ознак, а заклики невпинно нарощувати якість вищої освіти у середовищі тих, хто вже пройшов крізь такий “вогонь і мідні труби”, цілком природно викликатимуть іронічні посмішки.

Висновки. Ключовою вадою сучасної науково-освітньої політики України є редукованість управлінських зусиль до примітивних і вульгарно-утилітарних пріоритетів. Зазначений недолік утворює симбіоз проблем, викликів і небезпек, в

основі яких знаходиться примітивний рівень світоглядної культури, засвоєний представниками політико-управлінської вертикалі. Цей аспект має щонайменше дві складові: по-перше, недооцінку значення філософського знання, по-друге, посередній рівень основної маси тих, хто покликаний філософське знання поширювати. Зрештою, навіть якби означена проблема містила не дві, а двадцять дві складові, це не привід ухилитися від її розв'язання. І тут виникає щонайменше дві інтриги: по-перше, в який спосіб окреслену проблему розв'язувати, по-друге, як цього досягти, враховуючи, що таку процедуру має освячувати владно-управлінська вертикаль, у більшості репрезентантів якої сама згадка про філософію та світогляд викликає ідіосинкразійний невроз.

І головне: як бути тій частині освітянського й академічного середовища, яка усвідомлює кричущу потребу приведення ситуації в управлінні науково-освітньою сферою хоча б до елементарних вимог здорового глузду, не кажучи вже про досягнення захмарних інтелектуальних висот? Покладати надії на опублікування переконливих статей і монографій, в яких буде розтлумачена в найдрібніших подробицях потреба докорінних змін у певному напрямі, – наївно й інфантильно, бо кількість таких публікацій ризикує ніколи не перейти в світоглядну якість чиновника і в його готовність зробити зусилля над собою, вийти із зони комфорту і замість того, щоб підганяти країну під свій примітивний рівень, спробувати підігнати себе під рівень країни, яка все ще зберігає непоганий потенціал розвитку.

У такій ситуації залишається опція лише нетрадиційних і неканонічних кроків – на кшталт публічних протестних акцій та інших форм громадської непокори в стилі Мартіна Лютера, який пришили до дверей Замкової церкви у Віттенберзі петицію, що складалася з 95 пунктів принципової незгоди зі згубною доктриною індульгенцій і покаєння. Хтось скаже, що такий крок буде надто ексцентричним, щоб розраховувати на успіх. Можливо. Однак, по-перше, як з'ясувалося, в нас практично не залишилося альтернатив, а, по-друге, Мартіну Лютеру так само передрікали фіаско. Воістину все колись буває вперше, тож не бійтеся зробити правильний крок, а бійтеся його не зробити й покрити себе ганьбою.

Список використаних джерел:

1. Вольневич, Б 2020, 'Наукова критика та критерії науковості (Scientific criticism and criteria of scientificity)'. *Філософія освіти. Philosophy of Education*, пер. Олег Гірний, № 26 (1), с. 250–259. Доступно: <<https://doi.org/10.31874/2309-1606-2020-26-1-15>>. [25 Квітень 2022].
2. Генон, Р 2007, Кризис современного мира (Crisis of the modern world), пер. с франц. Т. Любимовой. Москва: *Алгоритм*, 220 с.
3. Казаринова, ДБ 2020, 'Векторы эволюции политической рефлексии и политейнмент (Vectors of the evolution of political reflection and politics)'. *Социальные и гуманитарные знания*, Том 6, № 2, с. 134–141.
4. Кумбс, ФГ 1970, 'Кризис образования в современном мире: Системный анализ (Crisis of education in the modern world: System analysis)'. Москва: *Прогресс*, 261 с.
5. Резерфорд, Э 1938, 'Современная алхимия (Modern Alchemy)'. *Успехи физических наук*, Т. 19, № 1, с. 18–48.
6. Самчук, ЗФ 2015, 'Причинно-наслідкові зв'язки світоглядної зрілості та якісної освіти (Cause-effect relationships of worldview maturity and quality education)'. *Автономія та врядування у вищій освіті: збірник наукових праць*, авт. : Бульвінська, ОІ, Гриценко (ред.), МВ, Рябченко, ВІ, Самчук (ред.), ЗФ & Червона ЛМ, Київ: *ІВО НАПН України*, с. 4–123.
7. Самчук, З 2020, 'Текст політики на тлі цивілізаційних контекстів і підтекстів як

- відсутній елемент освітнього дискурсу (Policy text against the background of civilizational contexts and subtexts as a missing element of educational discourse)'. *Освітній дискурс: збірник наукових праць*, № 6, с. 7–22.
8. Слюсаренко, О 2022, 'Когерентність науки та освіти в діапазоні від інструментального потенціалу до проблемних факторів функціонування (Coherence of science and education in the range from instrumental potential to problematic factors of functioning)'. *Modern problems in science. Proceedings of the XIX International Scientific and Practical Conference*, Vancouver, Canada, p. 544–550. Доступно: <<https://isg-konf.com/modern-problems-in-science-two>>. [25 Квітень 2022].
 9. Фергюсон, Н 2020, Глобальний занепад. Як помирають інститути та економіки (Global Decline. How institutions and economies die). Київ: *Наш Формат*, 144 с.
 10. Easterly, W 2014, 'The Tyranny of Experts: Economists, Dictators, and the Forgotten Rights of the Poor'. *Basic Books*, 416 p.
 11. Israel, J 2020, 'The Enlightenment that Failed: Ideas, Revolution, and Democratic Defeat, 1748-1830'. *Oxford University Press*, 1088 p.
 12. Lasch, C 2018, 'The Culture of Narcissism: American Life in An Age of Diminishing Expectations'. *W. W. Norton & Company; Reissue edition*, 368 p.
 13. Lukianoff, G & Haidt, J 2019, 'The Coddling of the American Mind: How Good Intentions and Bad Ideas Are Setting Up a Generation for Failure'. *Penguin Books*, 352 p.
 14. Peirce, CS 1993, 'Reasoning and the Logic of Things: The Cambridge Conferences Lectures of 1898'. *Harvard University Press*, 312 p.
 15. Pluckrose, H & Lindsay, J 2020, 'Cynical Theories: How Activist Scholarship Made Everything about Race, Gender, and Identity – and Why This Harms Everybody'. *Pitchstone Publishing*, 352 p.

References:

1. Volnievych, B 2020, 'Naukova krytyka ta kryterii naukovosti'. *Filosofia osvity. Philosophy of Education*, per. Oleh Hirnyi, № 26 (1), s. 250–259. Dostupno: <<https://doi.org/10.31874/2309-1606-2020-26-1-15>>. [25 Kvitin 2022].
2. Henon, R 2007, Kryzys sovremennoho myra, per. s frants. T. Liubymovoi. Moskva: *Alhorytm*, 220 s.
3. Kazarynova, DB 2020, 'Vektory evoliutsyy polytycheskoi refleksyy y polyteinment'. *Sotsyalnye y humanytarnye znanyia*, Tom 6, № 2, s. 134–141.
4. Kumbs, FH 1970, Kryzys obrazovaniya v sovremennom myre: Systemnyi analiz. Moskva: *Prohress*, 261 s.
5. Rezerford, Э 1938, 'Sovremennaia alkhymia'. *Uspekhy fizycheskykh nauk*, T. 19, № 1, s. 18–48.
6. Samchuk, ZF 2015, 'Prychynno-naslidkovi zviazky svitohliadnoi zrilosti ta yakisnoi osvity'. *Autonomiia ta vriaduvannia u vyshchii osviti: zbirnyk naukovykh prats*, avt. : Bulvinska, OI, Hrytsenko (red.), MV, Riabchenko, VI, Samchuk (red.), ZF & Chervona LM, Kyiv: IVO NAPN Ukrainy, s. 4–123.
7. Samchuk, Z 2020, 'Tekst polityky na tli tsyvilizatsiinykh kontekstiv i pidtekstiv yak vidsutnii element osvitnoho dyskursu'. *Osvitnii dyskurs: zbirnyk naukovykh prats*, № 6, s. 7–22.
8. Sliusarenko, O 2022, 'Koherentnist nauky ta osvity v diapazoni vid instrumentalnoho potentsialu do problemnykh faktoriv funktsionuvannia'. *Modern problems in science. Proceedings of the KhIKh International Scientific and Practical Conference*, Vancouver, Canada, r. 544–550. Dostupno: <<https://isg-konf.com/modern-problems-in-science-two>>. [25 Kvitin 2022].
9. Fergiuson, N 2020, Hlobalnyi zanepad. Yak pomyraiut instytuty ta ekonomiky. Kyiv: *Nash Format*, 144 s.
10. Easterly, W 2014, 'The Tyranny of Experts: Economists, Dictators, and the Forgotten Rights of the Poor'. *Basic Books*, 416 p.
11. Israel, J 2020, 'The Enlightenment that Failed: Ideas, Revolution, and Democratic Defeat, 1748-1830'. *Oxford University Press*, 1088 p.

12. Lasch, C 2018, 'The Culture of Narcissism: American Life in An Age of Diminishing Expectations'. *W. W. Norton & Company; Reissue edition*, 368 p.
13. Lukianoff, G & Haidt, J 2019, 'The Coddling of the American Mind: How Good Intentions and Bad Ideas Are Setting Up a Generation for Failure'. *Penguin Books*, 352 p.
14. Peirce, CS 1993, 'Reasoning and the Logic of Things: The Cambridge Conferences Lectures of 1898'. *Harvard University Press*, 312 p.
15. Pluckrose, H & Lindsay, J 2020, 'Cynical Theories: How Activist Scholarship Made Everything about Race, Gender, and Identity – and Why This Harms Everybody'. *Pitchstone Publishing*, 352 p.

DOI 10.33930/ed.2019.5007.40(4-6)-2

УДК 141.7 : 001.101

ЕПІСТЕМОЛОГІЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ЯК ІМПЕРАТИВ НАУКИ ЕПОХИ ГЛОБАЛЬНОЇ ТУРБУЛЕНТНОСТІ

*EPISTEMOLOGICAL COMPETENCE AS SCIENCE IMPERATIVE IN THE ERA
OF GLOBAL TURBULENCE*

О. Н. Кубальський

Актуальність теми дослідження. Оскільки інформаційне суспільство здійснює істотний сукупний приріст знань, то оперування ними в повному обсязі виявляється завданням недосяжним. За цих обставин актуалізується потреба вибіркового засвоєння знань на підставі певних критеріальних, тематичних та аргументаційних пріоритетів.

Постановка проблеми. Епоха інформаційного суспільства супроводжується не підвищенням, а зниженням загального рівня інформаційної компетентності у форматі неефективного оперування знаннями. Це є наслідком як розгубленості перед безпрецедентним зростанням обсягів інформації, так і ерозії культури наукового мислення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Упродовж попереднього десятиліття до різних аспектів епістемологічної компетентності була прикута думка таких дослідників, як П. Бурдьє, М. Нусбаум, К. О'Коннор, Дж. Везерол, Дж. Хохшильд, К. Ейнштейн, А. Рутерфорд. Серед вітчизняних науковців найбільш комплексно окреслену тематику в своїх працях висвітлює В. Левкулич.

Urgency of the research. Since information society essentially increases cumulative knowledge, to operate it in full proves to be an impossible task. Under such circumstances, the need for selective knowledge acquisition grounded on certain criteria-based, thematic and argument-involving priorities is becoming ever more important.

Target setting. The era of information society is accompanied not by an increase but rather by a decrease in the general level of information competency in the format of inefficient knowledge operation. This results from both the confusion due to the unprecedented amounts of information and the erosion of the culture of scientific thinking.

Actual scientific researches and issues analysis. Over the previous decade, various aspects of epistemological competency have caught the attention of such researchers as P. Bourdieu, M. Nussbaum, C. O'Connor, J. Weatherall, J. Hochschild, K. Einstein, A. Rutherford. In Ukraine, the most integral analysis of the subjects in question has been provided in the works by V. Levkulych.

Постановка завдання. Метою статті є окреслення як значущості епістемологічної компетентності для науки епохи соціальної турбулентності, так і засобів її поступального культивування. Завдання полягають в осмисленні причинно-наслідкових зв'язків, що лежать в основі окресленої мети.

Виклад основного матеріалу. Розглянуто основні тематичні, концептуальні та аргументаційні підходи до проблематики епістемологічної компетентності в епоху інформаційного суспільства і глобальної турбулентності.

Висновки. Підвищення рівня епістемологічної компетентності набуває ознак стратегічного завдання для потреб ефективного функціонування науки сучасного формату. Досягнення такої мети можливе насамперед унаслідок культивування критичного мислення і аналітичних навичок, вміння здійснювати демаркацію епістемологічного масиву на підставі принципів об'єктивності, неупередженості, коректності та відповідності буттєвим реаліям.

Ключові слова: інформаційна епоха, епістемологічна компетентність, епоха глобальної турбулентності, культура наукового мислення, епістемологічні пріоритети, вибіркоче засвоєння знань.

The research objective. The aim of the article is to outline both the significance of epistemological competency for science in the era of social turbulence and the means of its progressive cultivation. The tasks are to comprehend cause and effect relationships underlying the aim mentioned.

The statement of basic material. The principal thematic, conceptual and argumentation approaches to the problem of epistemological competency in the era of information society and global turbulence have been considered.

Conclusions. The enhanced level of epistemological competency is acquiring the features of a strategic task for the needs of effective science functioning in the present-day format. The achievement of this aim is possible, primarily, due to cultivating critical thinking and analytical skills, the ability to demarcate the epistemological array relying on the principles of objectivity, impartiality, correctness and accordance to existing realities.

Keywords: information era, epistemological competency, the era of global turbulence, the culture of scientific thinking, epistemological priorities, selective knowledge acquisition.

Актуальність теми дослідження. За обставин лавиноподібного зростання обсягів знань в епоху інформаційного суспільства актуальних ознак набуває потреба формування механізмів вибіркового сприйняття інформації, коли свідомо обирається мета оволодіння не сукупним масивом знань, а лише його окремими пріоритетними сегментами, оптимальними з точки зору ефективності застосування й евристичності. Іншими словами, епістемологічна компетентність трансформує свій статус з *атрибутивного* – доречного за тих чи інших обставин, у статус *імперативний* – конче необхідний за всіх обставин.

Постановка проблеми. Це доволі курйозно, проте факт: інформаційна епоха з її відчутним зростанням інформаційного пресингу супроводжується не підвищенням, а зниженням загального рівня інформаційної компетентності – відсутністю вміння й спроможності своєчасно знаходити, аналізувати й застосовувати інформацію. На тлі загального підвищення середнього рівня освіченості виразно простежується зниження рівня культури наукового мислення і як наслідок – рівня наукової продукції у всіх її формах і виявах. Загострюється проблема фізичної неспроможності засвоїти знання в тих обсягах, в яких воно продукується суспільством узагалі й науковим середовищем зокрема, а також ієрархії пріоритетів вибіркового засвоєння знань.

Метою статті є окреслення значення епістемологічної компетентності для науки епохи соціальної турбулентності. Завданнями досягнення такої мети є

осмислення ризиків і викликів інформаційного суспільства на адресу ефективного функціонування науки, аналіз причин турбулентності сучасного світопорядку, а також визначення дієвих засобів для підвищення рівня епістемологічної компетентності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В епоху інформаційного суспільства обсяг фейкових новин сягнув безпрецедентних масштабів – зокрема, за даними інформаційного ресурсу “Statistica”, лише 26% американців вважають, що спроможні розпізнати фейкові новини, а близько 90% мешканців США ненавмисно ретранслюють фейкові новини [7].

Грунтовне дослідження екосистеми дезінформації, яка є основним виробником і поширювачем фейкових новин, було здійснене в резонансній книзі “Фейкові новини: розуміння медіа та дезінформація в цифрову епоху” [13]. Автори здійснили поліаспектний аналіз розлогого діапазону дезінформації з різних дисциплінарних точок зору. Читач отримує можливість ознайомитися з новітнім осмисленням медійних містифікацій, цілеспрямовано створеної, сенсаційної, емоційно насиченої і повністю сфабрикованої інформації, яка імітує форму масових новин. Автори пропонують різні концептуальні й інструментальні підходи до розв’язання проблеми фейкових новин – зокрема, способи вповільнення їх поширення і вміння розпізнати коректну інформацію.

У книзі “Чи мають значення факти?: інформація та дезінформація в американській політиці” Дженіфер Хохшильд і Кетерін Ейнштейн наголошують, що демократія втрачає ґрунт під ногами, коли більшість громадян країни не поінформовані або дезінформовані, коли дезінформація впливає на політичні рішення та дії, або коли політичні діячі розпалюють дезінформацію [8]. Автори книги зазначають, що хоча нездатність або небажання громадян використовувати відомі їм факти під час прийняття політичних рішень може викликати розчарування, проте використання “неправильних знань” становить набагато більшу загрозу для демократичної політичної системи. Збалансовано поінформований електорат залишається важливою складовою успішної демократії, натомість навмисне приховування політичних фактів становить найбільшу загрозу для демократії зокрема й для перспектив суспільства загалом.

У резонансному монографічному дослідженні “Епоха дезінформації: як поширюються хибні переконання” доцент логіки та філософії науки в Каліфорнійському університеті в Ірвіні Кейлін О’Коннор та професор логіки та філософії науки в Каліфорнійському університеті в Ірвіні Джеймс Оуен Везерол формулюють аргументовані відповіді на запитання, чому ми повинні піклуватися про істинні переконання й чому очевидні хибні переконання поширюються попри вочевидь фатальні наслідки для індивідів, суспільств і людства в цілому [10].

Автори стверджують, що поширенню хибних переконань сприяють не так особливості індивідуальної психології, як низка соціальних факторів, зацікавлених в систематичній дезінформації і в суперечках щодо достовірності ледь не всього – починаючи зі зміни клімату й до величини натовпу на інавгурації. А для того, щоб ефективно боротися з дезінформацією, треба зрозуміти, на яких принципах ці сили соціальні сили працюють.

Відповідно до мети і завдань дослідження використано сукупність методів наукового пізнання. Методологічну основу дослідження утворює загальнонауковий діалектичний метод, який дає можливість дослідити наукові проблеми в єдності протиріч і перспектив їх розв’язання, здійснити комплексний аналіз предмета дослідження. Істотне значення має системний метод – для

розгляду сучасної науки як поліаспектного явища і єдності елементів, що перебувають один із одним у взаємопотенціюючих зв'язках. Важливим дослідницьким інструментом також є проблемний метод: він допомагає виявленню факторів, що стоять на заваді змістовній виразності науки сучасного зразка і її ефективного функціонування.

За станом на сьогодні найбільш ефективними інструментами в боротьбі з інформаційною тенденційністю і баластовими знаннями вважається ефективна аналітика й критичне мислення в кращих традиціях філософського скепсису. З цього приводу Василь Левкулич зазначає: “Перспективи як особистісного, так і суспільного розвитку істотно залежать від якості й ефективності мислення, від розвиненості аналітичної та критичної складових мислення, а також від уміння й готовності своєчасно скористатися ними з метою перегляду хибних стереотипів і відмови від контрпродуктивних тенденцій. Такі опції особливо актуалізуються в часи домінування на рівні освітнього і загальносуспільного менеджменту хибних парадигм мислення і безвідповідального волюнтаризму, засобом якого контрверсійні нововведення без украй необхідного попереднього обговорення хоча б на рівні фахового середовища одним махом легітимізуються в статусі істини в останній інстанції, перетворюючи суспільство на мимовільного заручника згубних канонів і сумнівних пріоритетів” [3, с. 111].

У бестселері 2018 року “Елементи критичного мислення: фундаментальний посібник з ефективного прийняття рішень, глибокий аналіз, інтелектуальне міркування та незалежне мислення” Альберт Рутерфорд відштовхується від концептуального засновку, згідно з яким якість нашого життя визначається якістю нашого мислення, а якість мислення часто визначається питаннями, які ми задаємо собі [12]. Відповідно до аргументованого твердження автора, критичне мислення – це насамперед і в основному мистецтво формулювати своєчасні, адекватні викликам епохи, необхідні й значущі запитання з метою виявлення об'єктивної істини.

У системному дослідженні “Не заради прибутку: навіщо демократії гуманітарні науки” професор Чиказького університету Марта Нусбаум привертає увагу до такої інструментальної опції гуманітарних дисциплін, як критичне мислення [9]. На її думку, університети буквально зобов'язані культивувати дух критики Потри стилістичні й навіть змістовні відмінності, що мають місце на рівні формулювання кожним університетом своєї місії, родове покликання і функціональне призначення університетів полягає у, скажімо так, “капіталізації критичного мислення” споживачів освітніх послуг. Якщо з якихось причин неспроможний чи не бажає приділяти пріоритету критичного мислення належної уваги, це апріорі засвідчує його невідповідність університетському статусу.

Виклад основного матеріалу. У книзі “Homo Academicus” П'єр Бурдьє здійснює поліаспектний аналіз сучасної інтелектуальної культури [6]. Автор слушно зазначає, що академічне середовище є не просто осередком дискурсивних практик, а й сферою влади, на рівні якої формується, капіталізується і руйнується репутація та кар'єра. Бурдьє проаналізував соціальне походження й практичну діяльність своїх колег-академіків, їхні інституційні зв'язки, виступи в ЗМІ, політичну причетність тощо. Це надало емпіричний матеріал, необхідний для побудови “карти інтелектуального поля” Франції, аналізу форм капіталу і влади, ліній конфліктів і закономірностей змін, що визначають сутнісні ознаки вищої освіти Франції наприкінці ХХ століття.

Основу й категоричну передумову критичного мислення й ефективних

аналітичних процедур утворює інструмент інтелекту. Порівняно з іншими ресурсами інтелектуальний ресурс суспільного функціонування є найбільш перспективним і пристосованим для реалізації відтворювальних функцій та механізмів. Він невичерпний у виробництві, вдосконаленні, тиражуванні, адаптації й самовідтворенні. Його рентабельність принципово необмежена. Він одночасно працює на декількох рівнях: економічному, креативному, культурному, комунікативному. Абсолютною більшістю фахівців саме інтелект вважається основним стратегічним капіталом нації.

Інтелектуальна власність виконує роль стратегічного ресурсу в системі формування національного багатства, істотно визначаючи рівень конкурентоспроможності. В країнах ЄС обсяги нематеріальних активів коливаються в межах від 30 до 80% від балансової вартості основних засобів, в Україні ж вони не перевищують 1,5-2% вартості основних засобів, хоча, за підрахунками експертів, реальна вартість таких активів становить не менше 15 мільярдів гривень, а потенційно можливі обсяги таких активів досягають цифри 200 мільярдів доларів США.

Для більшості наявних визначень інтелекту спільною є його ототожнення зі здатністю до розв'язання завдань, що потребують реалізації актів логічного висновку. Втім, на периферії уваги часто залишається той факт, що обов'язковими для інтелекту є також духовна та емоційна складові. Інтелектуальний капітал постає системою знань, яка базується на системному характері людського мислення, на оперуванні знаннями як взаємопов'язаними, динамічними й суперечливими, що взаємодіють на холістичних принципах.

На жаль, доводиться констатувати, що “криза сучасної системи виховання є лише частиною глобальної кризи, зумовленої, зокрема, саме вузькопрагматичними установками, орієнтацією на утилітарні та індивідуалістичні цінності. Наслідком цього є не тільки фрагментарність бачення реальності, а й її свідомі чи ні деформації. Людина в подібних умовах неспроможна охопити комплексність проблем, зв'язки і взаємодії між речами, що знаходяться для нашої сегментованої свідомості в різних просторах (сферах)” [4, с. 83].

Інтелект людини, який виразно асоціюється з інструментарієм ratio, хоч і підпадає під принцип розвитку, однак “не підлягає істотним змінам. Існує лише видимість прогресу завдяки тому, що інтелект базується на сумі здобутків своїх попередників і використовує їх як вихідну точку для подальших здобутків. Кожне наступне покоління володіє не вищим чи досконалішим інтелектом, а кращими знаряддями, отриманими в спадок від попередніх поколінь, тому вони й досягають кращих результатів” [2, с. 103]. Це дуже влучне аргументаційно-ілюстративне розвінчування поширених хибних стереотипів, проте воно також може бути сприйнято некоректно, тому потребує додаткового коментаря: навіть якщо приріст інтелекту є справою доволі проблематичною, це не означає, що зусилля в цьому напрямі недоречні – навпаки, цінність інтелектуальних ресурсів за таких обставин лише підвищується, зростає в геометричній прогресії.

Втім, приріст інтелекту не гарантований, а сучасні соціуми, попри усталений стереотип, в інтелектуальному сенсі можуть перебувати на нижчих щаблях, аніж їхні історичні попередники. Це переконливо проілюстрував Джонатан Роуз у книзі “Інтелектуальне життя британського робітничого класу” [11]. У кожному разі, як і в будь-якому явищі, в основі маргіналізації інтелекту й спроможності здійснювати інтелектуальні процедури лежать цілком конкретні причинно-наслідкові зв'язки.

Цілком природно, що рівень епістемологічної компетентності перебуває в безпосередній залежності від обсягу знань і ефективності оперування ними. Крім того, буде не зайвим нагадати, що слово “наука” буквально означає “знання”. То з якими смисловими ознаками знання слід ототожнити насамперед? Передовсім знання є селективною, впорядкованою, певним чином (методом) отриманою й відповідно до усталених норм оформленою інформацією, яка має соціальне значення і визнається знанням ключовими соціальними суб'єктами і суспільством у цілому. По суті, йдеться про тезаурус – систематизований набір уявлень про дійсність у вигляді опорних понять (рескриптів), що співвіднесені між собою за деяким семантичним принципом і дозволяють суб'єкту пізнання орієнтуватися в інформаційних потоках.

Знання віддзеркалюють теоретичну діяльність розуму, який претендує на об'єктивну істину (на відміну, наприклад, від думок, які можуть бути апріорі фантастичними й несумірними з об'єктивною дійсністю). Сумніви щодо інструментальної ефективності й доцільності застосування певного знання зумовлені насамперед недовірою до його достовірності й адекватності. Ключове завдання науки полягає в тому, щоб виявляти, генерувати, накопичувати, культивувати й піддавати перевірці знання. Основним покликанням наукового дослідження є добування нових достовірних знань, розкриття їх сутності, а також об'єктивних і закономірних зв'язків між ними.

Непростим дослідницьким напрямом є специфіка наукових знань як продуктів наукової діяльності. Достовірність знання такого типу не може бути обґрунтована засобом застосування у сфері виробництва чи повсякденного досвіду, позаяк наука напрацювала специфічні способи обґрунтування істинності знань: експериментальний контроль за отриманим знанням, а також можливість виведення одних знань з інших, істинність яких уже доведена. Процедури ж виведення забезпечують не лише перенесення істинності з одних фрагментів знання на інші, а й роблять їх пов'язаними між собою, організованими в певну систему. Власне, системність та обґрунтованість наукового знання є тими ключовими ознаками, які й відрізняють його від продуктів повсякденної пізнавальної діяльності людей.

Серед ключових ознак наукового знання здебільшого зазначають такі: воно є, по-перше, сутнісним (у тому сенсі, що в ньому розкривається сукупність усталених істотних ознак об'єкта); по-друге, узагальненим (позаяк характеризує об'єкт не стільки як конкретну даність, скільки як представника певного класу й носія ознак, котрі так чи інакше притаманні решті об'єктам цього класу); по-третє, обґрунтованим; по-четверте, системно організованим (утворює впорядковану сукупність понять); по-п'яте, має власну мову, в основі якої – категоріальний апарат науки, а кожна категорія обов'язково підпадає під правила логіки.

В еволюції поглядів щодо наукового знання виокремлюють щонайменше два етапи. Спочатку передбачалося, що внутрішні критерії наукового знання – раціональність і взаємна співвіднесеність емпірії та теорії – є не лише необхідними, а й цілком достатніми, тому відповідність цим вимогам слугувала гарантією істинності наукового знання. Втім, на рубежі ХХ – ХІХ століть з'ясувалося, що а) критерії наукового знання доволі мінливі; б) вони не є раз і назавжди заданими як у часовому вимірі, так і в контексті інших сфер наукового знання. Наприклад, фізика оперує одним розумінням верифікації (співвідношення між теорією та емпірією), математика – іншим (зв'язок між висновками та аксіомами), а історія – взагалі третім (відповідність інтерпретації

історичним джерелам). Тут варто зазначити, що всі критеріальні ознаки хоч і істотні, проте де-факто є не більше, ніж абстракціями, тому ніколи не втрачали популярності спроби сформулювати конкретніші та переконливіші критерії науковості.

До проблемних вузлів сучасної епістемології належить аспект демаркації знання наукового та ненаукового. Стандарти науковості детерміновані двома факторами: по-перше, пізнавальною зацікавленістю людини, що зазнає впливу культурно-історичних умов, по-друге, аспектом реальності, на який спрямований пізнавальний процес і проблеми якого розв'язуються за допомогою цього стандарту. Наукові знання істотно відрізняються від ненаукових та донаукових тим, що передбачають не лише констатацію фактів та їхній опис, а й пояснення, доведення, усвідомлення їх відповідно до всієї системи понять певної науки. Повсякденне пізнання поверхово констатує, як відбувається та чи інша подія. Наука ж дає відповідь не лише на питання “як?”, а й на питання “чому”.

Сутність науки полягає не лише в доведеному й достовірному узагальненні фактів, а й також у тому, що за випадковим вона бачить необхідне й закономірне, а за одиничним – загальне. Саме тут вона перетворюється на *світогляд* – в **науковий світогляд**, який окрім усього іншого передбачає розвиток подій, явищ і процесів. Принагідно зазначимо, що знання – це основна і визначальна складова світогляду. Світогляд, власне, і є знанням людини про світ. Карл Ясперс слушно наголошував: “Знання, позбавлене цілісного світогляду, цінують лише за інструментальну ефективність. Часто воно поринає у безодню того, що, власне кажучи, нікого не цікавить” [5, с. 370].

За великим рахунком, евристичні й креативні знання – настільки цінна річ, що їх варто запозичувати з будь-яких джерел. Щоправда, сучасна наука послуговується спеціальним фільтром накопичення, систематизації та відбракування знань у формі парадигми. У найширшому розумінні парадигма – це “спосіб сприймати світ, відносно стійка матриця, що організовує процес нашого мислення, оцінювання та дії, формує певне бачення реальності. Це – своєрідна оптика, що дає можливість відфільтрувати і розгледіти в потоці надходження інформації щось одне (істотне) і відкинути інше (неістотне). Підкреслюючи найважливіший аспект у розумінні парадигми, слід сказати, що парадигма – це структура мислення, його внутрішня форма, яка “добудовує” себе зовні у вигляді набору норм і правил, встановлює межі, формує алгоритми розуміння та пояснення реальності і є підставою діяльності” [1, с. 39]. Парадигму варто сприймати не просто як сферу абстрактного теоретизування, а як практичний інструмент, що визначає життєві перспективи людства.

Висновки. Лавиноподібне накопичення інформації і знань, що закономірно притаманне сучасному інформаційному суспільству, створює об'єктивні труднощі з ефективним оперуванням епістемологічним масивом, а недостатній рівень епістемологічної компетентності постає однією з ключових причин і ознак турбулентності, невизначеності й непередбачуваності сучасного світопорядку.

Підвищення рівня епістемологічної компетентності набуває ознак стратегічного завдання й водночас повсякденного пріоритету науки сучасного формату. Ця мета досягається передовсім за рахунок культивування критичного мислення і аналітичних навичок, вміння не лише знаходити й засвоювати інформацію і знання, а й здійснювати демаркацію епістемологічного масиву на підставі принципів об'єктивності, неупередженості, коректності та відповідності буттєвим реаліям.

Саме з підвищенням рівня епістемологічної компетентності пов'язуються основні перспективи виходу сучасного суспільства з фази турбулентності й смислового релятивізму, а натомість переходу до етапу критеріальної визначеності, виразності цільових орієнтирів і консенсусної прийнятності засобів досягнення мети.

Список використаних джерел:

1. Горбунова, Л 2011, 'Складніше мислення як відповідь на виклик епохи'. *Філософія і методологія розвитку вищої освіти України в контексті євроінтеграційних процесів*, авт. кол. : В. Андрущенко (керівник), М. Бойченко, Л. Горбунова, В. Лутай, та ін., Київ: Педагогічна думка, с. 35–49.
2. Гумплович Л 1996, 'Основания социологии'. *Западноевропейская социология XX – начала XX веков: Тексты*, Москва: Издание Международного Университета бизнеса и управления, с. 88–105.
3. Левкулич, В 2021, 'Вища освіта сучасності крізь призму концептуальних пріоритетів'. *International Scientific Journal of Universities and Leadership*, № 12, с. 100–116. Доступно: <<https://doi.org/10.31874/2520-6702-2021-12-2-100-116>>. [23 Травень 2022].
4. Мельниченко, АА 2006, 'Метаморфози сучасного виховання в суспільстві, що трансформується: філософський вимір'. *Мультиверсум. Філософський альманах*, Київ: Центр духовної культури, № 55, с. 233–243.
5. Ясперс, К 1994, Смысл и назначение истории, пер. с нем.. Москва: Политиздат, 527 с.
6. Bourdieu, P 1990, *Homo Academicus*. Stanford University Press, 344 p.
7. *Fake news in the U.S. - statistics & facts 2022*. Aviable from: <<https://www.statista.com/topics/3251/fake-news>>. [22 May 2022].
8. Hochschild, JL & Einstein, KL 2016, *Do Facts Matter?: Information and Misinformation in American Politics*. University of Oklahoma Press, 248 p.
9. Nussbaum, M 2010, *Not for Profit : Why Democracy Needs the Humanities*. Princeton, NJ : Princeton University Press, 178 p.
10. O'Connor, C & Weatherall, JO 2020, *The Misinformation Age: How False Beliefs Spread*. Yale University Press, 280 p.
11. Rose, J 2001, *The Intellectual Life of the British Working Classes*. New Haven : Yale University Press, 544 p.
12. Rutherford, A 2018, *Elements of Critical Thinking: A Fundamental Guide to Effective Decision Making, Deep Analysis, Intelligent Reasoning, and Independent Thinking*. Independently published, 154 p.
13. Zimdars, M & Mcleod, K 2020, *Fake News : Understanding Media and Misinformation in the Digital Age*. The MIT Press, 416 p.

References:

1. Horbunova, L 2011, 'Skladnisne myslennia yak vidpovid na vyklyk epokhy (Complex thinking as a response to the challenge of the era)'. *Filosofia i metodolohiia rozvytku vyshchoi osvity Ukrainy v konteksti yevrointehratsiinykh protsesiv*, avt. kol. : V. Andrushchenko (kerivnyk), M. Boichenko, L. Horbunova, V. Lutai, ta in., Kyiv: Pedahohichna dumka, s. 35–49.
2. Humplovych L 1996, 'Osnovanyia sotsyolohyy (Foundations of Sociology)'. *Zapadnoevropeiskaia sotsyolohyia KhKh – nachala KhKh vekov: Teksty*, Moskva: Yzdanye Mezhdunarodnoho Unyversyteta byznesa y upravlenyia, s. 88–105.
3. Levkulych, V 2021, 'Vyshcha osvita suchasnosti kriz pryzmu kontseptualnykh priorytetiv (Modern higher education through the prism of conceptual priorities)'. *International Scientific Journal of Universities and Leadership*, № 12, s. 100–116. Dostupno: <<https://doi.org/10.31874/2520-6702-2021-12-2-100-116>>. [23 Traven 2022].
4. Melnychenko, AA 2006, 'Metamorfozy suchasnoho vykhovannia v suspilstvi, shcho transformuietsia: filosofskyi vymir (Metamorphoses of modern education in a transforming society: a philosophical dimension)'. *Multyversum. Filosofskyi almanakh*, Kyiv: Tsentr

- dukhovnoi kultury, № 55, s. 233–243.
5. Yaspers, K 1994, *Smysl y naznachenye ystoryy (The meaning and purpose of history)*, per. s nem.. Moskva: Polytyzdat, 527 s.
 6. Bourdieu, P 1990, *Homo Academicus*. Stanford University Press, 344 p.
 7. *Fake news in the U.S. - statistics & facts 2022*. Available from: <<https://www.statista.com/topics/3251/fake-news>>. [22 May 2022].
 8. Hochschild, JL & Einstein, KL 2016, *Do Facts Matter?: Information and Misinformation in American Politics*. University of Oklahoma Press, 248 p.
 9. Nussbaum, M 2010, *Not for Profit : Why Democracy Needs the Humanities*. Princeton, NJ : Princeton University Press, 178 p.
 10. O'Connor, C & Weatherall, JO 2020, *The Misinformation Age: How False Beliefs Spread*. Yale University Press, 280 p.
 11. Rose, J 2001, *The Intellectual Life of the British Working Classes*. New Haven : Yale University Press, 544 p.
 12. Rutherford, A 2018, *Elements of Critical Thinking: A Fundamental Guide to Effective Decision Making, Deep Analysis, Intelligent Reasoning, and Independent Thinking*. Independently published, 154 p.
 13. Zimdars, M & Mcleod, K 2020, *Fake News : Understanding Media and Misinformation in the Digital Age*. The MIT Press, 416 p.

DOI 10.33930/ed.2019.5007.40(4-6)-3

УДК 378.091.3:373.5.011.3-051]:811.161.2

ДЕРЖАВНА (УКРАЇНСЬКА) МОВА ЯК ОСНОВА ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНЦІВ

OFFICIAL (UKRAINIAN) LANGUAGE AS THE BASIS FOR THE FORMATION
OF THE NATIONAL IDENTITY OF UKRAINIANS

I. M. Дорошенко

Актуальність теми дослідження. В умовах повномасштабного вторгнення Російської Федерації та веденні активних бойових дій на всій території України, російська мова перетворилася на "мову агресора". Отже, спілкування українською мовою набуває не тільки загальноосвітнього чи культурного, але й політико-ідеологічного значення.

Постановка проблеми. Вивчення державної (для України – української мови) є центральним завданням освітньої політики, адже мова є не тільки засобом спілкування, а насамперед – "дійсністю свідомості", яка має об'єднувати людей в єдину спільноту під назвою "український народ", формувати національну ідентичність. Вивчення

Urgency of the research. In the conditions of a full-scale invasion of the Russian Federation and active hostilities throughout Ukraine, the Russian language has become the "language of the aggressor". Consequently, communication in the Ukrainian language acquires not only general educational or cultural, but also political and ideological significance.

Target setting. Learning the official language (Ukrainian language for Ukraine) is the main task of educational policy because language is not only a means of communication but first and foremost a "reality of consciousness", which should unite people into a single community called "Ukrainian people" and form the national identity. Learning the official language "strengthens society" and then comes up as

державної мови “цементує суспільство”, а відтак – постає як питання національної безпеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Над зазначеною проблемою плідно працюють представники різних галузей науки, зокрема Б. Ажнюк, Г. Євсеева, С. Єрмо-ленко, Л. Заболоцька, А. Загнітко, Т. Ковальова, І. Кресіна, Л. Мамчур, І. Пентиліук, А. Потебня, К. Свир-жецький та багато інших. Разом з тим, існує низка проблем, які потребують додаткового наукового дослідження.

Постановка завдання. Проаналізувати роль української мови в контексті формування національної ідентичності українців, визначити предмет, завдання і наукові засади вивчення державної мови в Україні.

Виклад основного матеріалу. Аналізуються головні недоліки вивчення української мови в період існування СРСР та завдання їх викорінення, розглядається політико-ідеологічний та виховний аспекти вивчення державної мови. Визначаються основні методологічні та дидактичні принципи вивчення державної мови, перспективні шляхи та підходи до ефективного вивчення української мови.

Висновки. Державність української мови є основою формування сучасної української нації, виступає головним чинником консолідації українського суспільства, символічним уособленням української державності, гарантією збереження національної ідентичності українського етносу й державної єдності України. Але поряд з цим магістральним завданням залишається не загубити головну ознаку розвинутого демократичного суспільства – визнання прав та свобод всіх громадян, незалежно від приналежності до етносу, культури, мови, та поважливе ставлення до будь-якої особистості, яка є громадянином України.

Ключові слова: українська мова, педагогічна освіта, українська державність, національна ідентичність, культура, політична нація, мовна політика.

an issue of national security.

Actual scientific researches and issues analysis. Representatives of different fields of science are working fruitfully on the mentioned problem, such as B. Azhnyuk, G. Yevseeva, S. Yermolenko, L. Zabolotska, A. Zagnitko, T. Kovalova, I. Kresina, L. Mamchur, I. Pentylyuk, A. Potebnia, K. Svirzhetskyi and many others. Along with this, there are a number of problems that require further scientific research.

The research objective. To analyze the role of the Ukrainian language in the context of the formation of Ukrainian national identity, to define the subject, tasks and scientific basis for the study of the official language in Ukraine.

The statement of basic material. The main disadvantages of studying the Ukrainian language during the USSR period and the tasks of their eradication are being analysed, and the political, ideological and educational aspect of studying the official language is being considered. The main methodological and didactic principles of learning the official language, and promising ways and approaches to effective learning of the Ukrainian language are being defined.

Conclusions. The statehood of the Ukrainian language is the basis for the formation of the modern Ukrainian nation, it is the main factor in the consolidation of the Ukrainian society, a symbolic embodiment of Ukrainian statehood, and a guarantee of preserving the national identity of the Ukrainian ethnos and the state unity of Ukraine. But along with this major challenge, the main feature of a developed democratic society remains undiminished: the recognition of the rights and freedoms of all citizens, regardless of ethnicity, culture or language, and the respectful treatment of any individual who is a citizen of Ukraine.

Keywords: Ukrainian language, pedagogical education, Ukrainian statehood, national identity, culture, political nation, language policy.

Актуальність дослідження. В умовах повномасштабного вторгнення Російської Федерації та веденні активних бойових дій на всій території України, російська мова перетворилася на “мову агресора”. Отже, спілкування українською мовою набуває не тільки загальноосвітнього чи культурного, але й політико-ідеологічного значення.

Постановка проблеми. Вивчення державної (для України – української мови) є центральним завданням освітньої політики. І це зрозуміло. Адже мова є не тільки засобом спілкування, а насамперед – “дійсністю свідомості”, яка має об’єднувати людей в єдину спільноту під назвою “український народ”, формувати національну ідентичність. Вивчення державної мови цементує суспільство, а відтак – постає як питання національної безпеки.

Для України це питання стоїть вкрай гостро. Частка російськомовного населення в Україні ще досить висока. У нинішній час російська мова має розглядатись не тільки як “велика світова мова”, але й як “мова агресора”, який анексував Крим, окупував південно-східні регіони України. В цих умовах вивчення української мови набуває не тільки загальноосвітнього чи культурного, але й політико-ідеологічного значення. Зупинимось на цьому більш детально.

Постановка завдання. проаналізувати роль української мови в контексті формування національної ідентичності українців, визначити предмет, завдання і наукові засади вивчення державної мови в Україні.

Методи дослідження. Реалізація мети, необхідність вирішення завдань зумовили синтез системно-структурного та структурно-функціонального аналізу, що дозволило ґрунтовно проаналізувати ті смислові виміри мови, які мають ключове значення для формування національної ідентичності.

Аналіз публікацій, присвячених проблемі. Над зазначеною проблемою плідно працюють представники різних галузей науки, зокрема Б. Ажнюк, Г. Євсєєва, С. Єрмоленко, Л. Заблоцька, А. Загнітко, Т. Ковальова, І. Кресіна, Л. Мамчур, І. Пентилюк, А. Потебня, К. Свиржецький та багато інших. Разом з тим, існує низка проблем, які потребують додаткового наукового дослідження.

Виклад основного матеріалу. Суспільство – національне середовище існування мови, саме тому мова виступає як складне та багатогранне явище, а досліджувати та вивчати її потрібно всебічно, цілісно, в сукупності всіх її граней, проявів. Щоб визначити предмет, завдання і наукові засади вивчення державної мови в Україні, треба, перш за все, сформулювати головне – мова є унікальною характеристика людини та людського суспільства. Через те, що мова є засобом соціалізації особистості та інструментом утворення та регулювання суспільних, міжетнічних і міжнаціональних відносин, вона накопичує досвід поколінь, відображує особливості культури суспільства, яка змінюється від покоління до покоління разом з її носіями, трансформується через систему соціокультурних, ідеологічних, політичних, економічних уявлень, норм і цінностей, що закріплюють досвід соціального існування людини. Мова також демонструє потужний регулятивний потенціал, оскільки впливає на перебіг соціально-політичних, економічних, культурних процесів. Поряд з цим, мова забезпечує нормальне функціонування держави та цілісність нації. Консолідуючи суспільство, спільна мова стимулює розвиток стійких політичних, економічних, культурних зв’язків на рівні світової спільноти [8, с. 135]

Згідно із мовними стратегіями освіти, що визначені для вітчизняного освітнього простору, головною метою виконання цих стратегій було підкреслення і виховання україноцентричності із урахуванням потреб

національних меншин. Підтримка державної мови є конституційним обов'язком кожного громадянина, а згідно зі статтею 10 Конституції України, державною мовою в Україні є українська мова. Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України [10, с. 141]. Зазначені конституційні положення, що визначають статус української мови як державної, конкретизуються в інших законодавчих актах та документах, зокрема, тих, що стосуються освіти: Національній доктрині розвитку освіти. Серед пріоритетних напрямів Стратегія мовної освіти в Україні передбачає опанування державної мови, розвиток високої мовної культури громадян, виховання толерантності у ставленні до носіїв різних мов і культур [13, с. 279]. Таким чином, головна мета мовної освіти – сприяння розвитку високої мовної культури громадян, виховання поваги до державної мови та мов національних меншин України, толерантності у ставленні до носіїв різних мов та культур.

Відома українська дослідниця мови С. Єрмоленко у передмові до власної монографії “Мова і Українознавчій світогляд” визначає: “Маємо свою державу, і одним із її символів постає українська мова. Цілу бібліотеку можна скласти з книжок, присвячених рідній українській мові. З них вимальовуються словесні образи – метафори, метонімії, епітети, – за якими пізнаємо час написання твору, стиль автора, загалом – особливості художньо-словесного мислення, притаманного українцям. У них висловлюються думки про єдність мови та етносу, зв'язок мови й національної свідомості, мови й розвитку інтелектуального, духовного життя нації. Очевидно, не випадково українці мають таку велику кількість творів, присвячених рідній мові. Вони завжди боролися за право називатися окремим, самобутнім слов'янським народом. І головною ознакою їхньої окремішності була рідна українська мова” [5, с. 5].

Сьогодні вже немає сумнівів, що широке та справжнє функціонування української мови в усіх сферах громадського життя скрізь на території держави є гарантією збереження національної ідентичності та єдності української нації, політичної та державної спільності України. З огляду на це українська держава має забезпечувати відродження й захист української мови, якісну розбудову українського мовно-інформаційного простору. Потреба в розширенні сфери застосування української мови зумовлена насамперед тим, що незалежна Україна, як визначає у колективній монографії “Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом” відомий український дослідник Б. М. Ажнюк [1, с. 343], успадкувала деформовану мовну ситуацію, що є потенційною загрозою та джерелом конфліктів у не тільки у соціолінгвістичній сфері. Така мовна ситуація спричинена насильницькою асиміляцією українців протягом тривалих періодів бездержавності української нації та внаслідок поділів українських земель. Оскільки процес витіснення української мови в минулому мав цілеспрямований і системний характер, українська держава має вжити системних заходів для запобігання подальшому витісненню мови з суспільного вжитку та розширення сфери її застосування.

Беручи до уваги Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти, керуючись внутрішньодержавними вимогами, зазначимо, що теоретичну та практичну основу сучасної мовної освіти в Україні складають документи, серед яких положення Державної національної програми “Освіта (Україна ХХІ століття)”, Національної доктрини розвитку освіти в Україні, Державного стандарту базової і повної освіти та Державного стандарту початкової освіти, Концепції мовної освіти 11-річної школи “Українська мова як рідна”, Концепції

когнітивної та комунікативної методик навчання мови, що регламентують навчання української мови на всіх рівнях – від дошкільного етапу до основної, старшої і вищої школи. Вони стали своєрідними орієнтирами в реалізації неперервної мовної освіти [12, с. 253].

Парадоксальність мовної ситуації в Україні до останнього часу полягала в тому, що попри той факт, що мова, яку Конституція України проголосила державною, тобто мова етнічної більшості, в умовах двомовності українського населення насправді й досі де-факто залишається в невизначеному статусі в сучасному українському суспільстві. Хоча, як знаємо, українська мова не пасує перед найрозвиненішими мовами світу за загально визначеними параметрами, котрих дослідники виділяють щонайменше п'ять: древність; самотність; інформаційна спроможність; вокальність і краса звучання; термінологічна розвиненість [6, с. 348].

Провідна мета мовної освіти, як відзначено в Державному стандарті базової і повної загальної середньої освіти – “формування комунікативної компетенції, що базується на знаннях, уміннях пізнавального і творчого типу, соціальних навичках, світоглядних переконаннях” [3, с. 27], тобто формування такої мовної особистості, яка не тільки знає мову, а вільно і легко користується нею в діалогічному і монологічному мовленні, з повагою ставиться до інших мов та їх носіїв. Як підкреслює відома українська дослідниця М. Пентиліук, крім головної, мовна освіта ставить ще ряд додаткових цілей, що мають забезпечити усебічний інтелектуальний, культурний, соціальний розвиток особистості. Таких додаткових цілей вона визначає чотири. По-перше, дуже важливо сформувати таку особистість, яка б мала хист та вміння засвоювати інші мови на підґрунті знання рідної мови, оскільки це важливо для входження у світове співтовариство. По-друге, врахування інших думок та повага до них повинні стати основою комунікативної природи особистості. По-третє, дбати про подальший розвиток рідної мови і рідної культури. Та по-четверте, важлива мета мовної освіти – “формувати в учнів почуття громадянськості через рідномовні обов'язки, престиж української мови тощо” [15, с. 26].

Мова виступає головним чинником націє- та державотворення, не зважаючи на те, що в сучасному світі людина має знати декілька мов, а двомовність навіть більш поширена ніж одномовність, тим не менш “мова є одним з головних показників приналежності людини до певної нації. Вона створюється й удосконалюється протягом багатьох століть, є сховищем тисячолітнього досвіду народу, його культури. Турбота про мову, її збереження і розвиток це своєрідний лакмусовий папірець, що визначає рівень національної самосвідомості тієї або іншої етнічної групи” [4, с. 3]. Тому необхідно вести пошук правильних, науково обґрунтованих шляхів виваженої державної мовної політики з урахуванням динаміки внутрішніх та зовнішніх факторів і потреб державно-національного співтовариства.

Зараз українська мова виборола довгоочікуваний почесний статус національної мови незалежної держави, як другої серед слов'янських мов за кількістю носіїв, зі сформованим літературним/письменницьким стандартом, кодифікованим правописом, з відповідним видавничим забезпеченням у царині україномовної освіти. Однак мова не існує поза суспільством, тому слід враховувати не тільки суто мовні, а й соціальні, так би мовити, позамовні умови та реалії сьогодення. Сучасна соціальна мовна ситуація визначається щонайменш трьома важливими чинниками: 1) українсько-російською двомовністю і диглосією; 2) співіснуванням в єдиному українському просторі

трьох регіонів (Захід, Південь та Схід, Центр та Північ) із різними культурними, соціально-політичними традиціями і – як наслідок – мовними орієнтаціями, пріоритетами та звичками; 3) формальним характером мовної політики у державі, що провокує відсутність реального високого соціального статусу української мови [6, с. 349].

Тому з метою відродження української мови треба побудувати таку систему мовної політики, коли, “зберігаючи особисте право кожної конкретної людини на використання тієї чи іншої мови, український етнос (народ) в цілому буде просуватися до динамічного відродження української мови в ході зміни поколінь. В цілому ж, базовий принцип мовної політики будь-якої демократичної держави полягає в наступному: будь-яка людина може вільно використовувати будь-яку мову в будь-якій ситуації, якщо законодавством не передбачено використання в даній ситуації будь-якої іншої мови, зокрема – державної” [18, с. 102]. Однією з основ, від якої треба відштовхуватися у вирішенні мовного питання в Україні, є донесення до кожного громадянина важливості знання державної мови як мови, що сформувалася історично на нашій Батьківщині, яка має тисячолітню історію і якою може пишатися кожен громадянин. Держава має проводити політику підтримки, охорони та заохочення у володінні державною мовою у всіх сферах суспільного життя – починаючи від дитячого садочка, через усі ланки освіти, охоплюючи всі верстви населення і навіть закордонних українців. “Питання двомовності, зокрема вживання російської мови, має вирішуватися, відштовхуючись від державної мови, а саме – першочерговим має бути державна, а вже потім російська чи якась інша мова національної меншини України” [11, с. 341]. Для подальшого аналізу треба розуміти, що мову не можна звести до виконання тільки комунікативної функції, це явище набагато глибше і важливіше. У мові концентрується сама сутність людського буття людини, історичного буття народу, саме тому фундаментальна сутність мови полягає у самоідентифікації особистості та народу. Власне цей факт і є найбільш конфліктогенним та провокативним, оскільки зачіпає самоствердження як людей, так і національних спільнот. Як зазначав свого часу видатний український філософ, фундатор лінгвістичної філософії в Україні О. О. Потебня, “люди добровільно не відмовляються від своєї мови, а потрапляють у такі суспільно-політичні обставини, які змушують їх до цього” [16, с. 271]. Саме це відбувалося за радянських часів, коли цілеспрямована політика держави майже витравила мову з системи освіти. Для розуміння наслідків цих процесів та швидшого їх викорінення необхідно визначити головні недоліки вивчення української мови в колишньому СРСР.

Радянська ідеологія і практика формували такий тип ставлення українців, зокрема до питань виховання національної гідності, національного почуття, національної свідомості, коли будь-які розмови про проблеми в даній сфері відразу мітили їх ініціатора як “націоналіста”. Саме слово “русифікація”, яке характеризувало основний напрямок офіційної національної політики колишньої Російської імперії, було з 30-х рр. ХХ ст. вилучено з публічного вжитку. При цьому через відсутність аналізу і опису процесів русифікації недосвідченому середньостатистичному громадянину СРСР було складно зрозуміти, що так зване “зближення соціалістичних націй” в країні і є найчистішої води русифікація. Все це посилювало підсвідомий комплекс національної неповноцінності у українців. Як зазначає К. Свіржецький, внаслідок фактичного другорядного становища української мови та “вбивання” офіційною ідеологією в підсвідомість мешканців УРСР думки про те, що “з

урахуванням майбутнього “злиття націй” українська мова не має життєвих перспектив, радянська пропаганда і практика фактично генерували зневажливе ставлення до “мови” і навіть презирство до тих, хто нею розмовляв. Це заклало потужну психологічну та емоційну базу для прийняття рішення багатьма українцями про відмову від української мови на користь російської при виборі, якою мовою спілкуватися в конкретній ситуації, якою мовою вчити і виховувати дітей, якщо доля ставила перед ними такий вибір або змушувала їх його робити” [18, с. 76].

На початку існування Радянського Союзу влада, намагаючись отримати якомога більше прихильників, створювала умови для загального розвитку національних мов, в тому числі і української. Але, вже у другій половині 30-х років відбувся поворот у мовній політиці в СРСР. І. В. Сталін обрав курс на прискорену русифікацію, хоча офіційні гасла рівноправності мов не змінилися. Наприклад, латинські алфавіти для мов народів СРСР були замінені на кирилицю, при цьому ряд мов позбувся писемності. Однак інерція колишньої політики почасти зберігалася, особливо в 40-50-і роки. Максимуму русифікація досягла при Н. С. Хрущові, який вважав, “що на шляху до комунізму повинні відмирати будь-які відмінності, в тому числі мовні; в кінці 50-х – початку 60-х років вже майже не велася освіта мовами меншин (виключаючи лише мови союзних республік)” [2, с. 22]. У грудні 1958 року Верховна Рада СРСР скасувала навіть обов'язковість вивчення мов союзних республік в їх школах. Наслідуючи їй, Верховна Рада УРСР 17 квітня 1959 року прийняла постанову, відповідно до якої в російських школах в Україні вивчення української мови стало необов'язковим і здійснювалося “за бажанням батьків і учнів при наявності відповідних контингентів” [18, с. 81]. В українських школах вивчення російської мови при цьому було обов'язковим.

Зрозуміло, що не тільки мова, а й будь який національний аспект суспільного буття за таких умов ставав під сумнів. А контекст досліджень поняття “українська національна ідея”, за визначенням науковців, в умовах майже безперервної обмеженості й відсутності можливостей для своєї реалізації, був, так би мовити, “войовничо-захисним, а не конструктивно-будівничим і науково-творчим” [4, с. 9]. Стосовно питання мови як одного з найвагоміших складників цієї ідеї годі й говорити. Саме в цей час найпоєднаніше було опрацьовано модель вторинності української мови, звуження її потреб тільки до обслуговування культури, окремих репрезентативних проявів української нації як незначних, містечкових, таких, що стосувалися виключно її етнографічного прояву і не більше. Навіть ті незначні досягнення, які стали результатом сумнозвісної “українізації” 20-30-х років ХХ ст., було жорстоко знищено, а цвіт української інтелігенції винищено, тому що подальше її утвердження і формування як сталості призвело би до суттєвої зміни українського національно-мовного і культурно-цивілізаційного простору [7, с. 8]. Отже, досягався один з найсуттєвіших компонентів планомірної мовної політики – витворення тези вторинності української мови, самої культури і поступове формування комплексу меншовартості самих українців.

Результатом цього стало в тому числі й штучне нав'язування єдиних граматичних закономірностей для української, російської і білоруської мов, спрощення їх, поступове нівелювання національно-специфічних виявів у морфологічному, синтаксичному ладі української мови і нав'язування думки про спільність мовної картини для усіх східних слов'ян. Такий підхід логічно призвів до того, що наступним кроком повинно актуалізуватися мотивоване питання:

навіщо вивчати українську мову? Це мало очікувані наслідки – сформувалося кілька поколінь представників української нації, які мали можливість добровільного вибору мови навчання, і як слід, спілкування. У побуті житель міста нечасто міг почути українську мову – її концентрація зростала по мірі віддалення від міста, на неї розмовляли здебільшого мешканці сіл, що сформувало у суспільній свідомості уяву про українську мову, як мову відсталих сільських жителів, до яких ще не дійшла цивілізація та освіта. Певна річ, що за радянських часів мовна організація суспільства в офіційній, дипломатичній, науковій сферах, вища освіта (насамперед у царині точних, природничих наук), більшість засобів масової інформації, а також лексикон розмовного мовлення (арго, сленг, жаргони тощо) були фактично російськими. Українська мова вживалася лише в художній сфері та побутовому спілкуванні [6, с. 350]. Причина такої ситуації полягає у хитрій політиці радянської влади щодо української мови. Замість прямих заборон, до яких вдавався царський уряд, радянська влада проводила куди більш тонку гру – при зовнішньому дотриманні всіх ознак національно-культурного розвитку робилося все, щоб українська мова сприймалася як експонат етнографічного музею, як щось, що має відношення лише до минулого і в сучасному житті абсолютно марна.

Урбанізація, що припала на роки радянської влади, розчинила україномовну сільську культуру в культурі російськомовного міста. В результаті відтоку населення з села в місто носії української мови потрапляли в нове культурне середовище. Тут без будь-якого зовнішнього примусу рідна мова забувалася, витісняється міською власною мовою, що складається з суміші української та російської мов. З'явився такий феномен, як “суржик”, який дуже спростив та спалюжив українську літературну мову. Особистість, що потрапляла в таке мовне середовище, втрачала національну ідентифікацію, оскільки справжню літературну гарну українську мову ніде навіть було й почути. Радянська влада, на допускаячи ніякого інакомислення, під корінь вирізала всі реальні та уявні джерела і носії національної мови. Це стосувалося, перш за все літератури та літературної мови, так Україна втратила сучасну україномовну художню літературу. І хоча в радянські часи книги українською мовою видавалися, це була головним чином або несучасна і тому нудна дореволюційна класика, або література “соціалістичного реалізму”. Відразу до першої успішно виховували в школі, друга носили стійкий характер пропаганди та писалася уніфікованою канцелярською мовою.

Таким чином, слід зазначити, що в кінці 80-х рр. минулого століття в Радянській Україні навчально-виховний процес був майже повністю русифікований. “У 1989 році українською мовою навчалася всього 7,8%, студентів, російською та українською – 15,9% і лише російською – 76,3%” [17, с. 126].

В цілому, освітня система на момент набуття Україною незалежності була в критичному стані не тільки за мовними ознаками. Її характерними рисами були: низька якість навчання і виховання, недостатнє забезпечення освітньої галузі навчально-методичними матеріалами, високоякісними фахівцями, фінансові проблеми, занадто централізованість управління освітнім процесом тощо. Системі освіти не вистачало демократизму, діалогу, гуманізму, комунікації, конструктивізму, національного духу тощо. Щоб позбавитися від радянських догм в галузі освіти, на першому етапі розвитку держави російськомовні навчальні заклади в плановому порядку перетворювалися на україномовні шляхом освіти україномовних груп і класів, в російськомовних

навчальних закладах, формувалися програми із мовної освіти для всіх ланок освітньої діяльності, створювалися підручники, посібники, методичні матеріали.

Отже, необхідно визнати, що за радянських часів культивувалася народницька, культурно-фольклорна свідомість українців, і ця свідомість затримувала мовно-національну нівеляцію українців в «єдиному радянському народі». Сьогодні, як зазначає С. Єрмоленко, “замість народницької потребуємо формування державницької, українознавчої свідомості” [5, с. 83]. З набуттям незалежності постає питання про національну ідентичність, про значення вивчення української мови в контексті формування (утвердження, зміцнення) національної ідентичності українців. Взагалі, питання про ідентичність – це питання про відповідність суб'єкта (особистості, групи) джерелу норм і поведінкових реакцій, коли цей суб'єкт, як передбачається, має більш загальну природу, ніж самі ці норми. За переконанням Ф. Брентано, ідентичність – це “відповідність, що мислиться як досконалість” [9, с. 173]. У найбільш широкому сенсі ідентичність може бути розділена на “індивідуальну” і “колективну”, етнічна, національна та регіональна ідентичності, природно, відносяться до останнього типу. Національна ідентичність – дуже складне питання, оскільки вимагає окреслення ознак, за якими відбувається ідентифікація. Серед багатьох таких ознак (територіальних, родових, економічних тощо) мова займає одне з перших місць. Але в тому знов таки постає проблема, оскільки в поліетнічному суспільстві складається багатовимірний конфлікт ідентичностей – конфлікт між автохтонними і іншими культурними групами, між національними спільнотами в складі сучасних політичних націй, між центром і регіонами, між носіями різних групових ідентифікацій і культурних норм, що виявляється сьогодні перешкодою на шляху консолідації громадянської нації. Трансформується також само джерело, яке традиційно виступає генератором суспільно значущих смислів та ідентифікаторів – держава. Зростання внутрішніх осередків етнонаціональної та етноконфесійної конфліктності розводять поняття “національне” і “державне” в системі ціннісних орієнтирів громадянина, що провокує сплеск сепаратистських настроїв в регіонах, які становлять загрозу для національної держави. Всі цивілізовані держави, стикаючись з такою проблемою, вимушені шукати її рішення через, наприклад, надання таким територіям чи спільнотам самовизначення у тій чи іншій мірі (передача повноважень парламентам регіонів в Великобританії, “державна автономія” в Іспанії, особливий статус автономії для п'яти регіонів Італії та ін.). [9, с. 174].

Висновки. Для сучасної України мовне питання чи не найважливіше у створенні єдиної національної ідентичності, оскільки тільки це допоможе запобігти подальшому розшаруванню суспільства та винищити прояви сепаратизму. Створення україномовного середовища – перший крок консолідації нації. Для успішного опанування рідної мови необхідні сприятливі умови в сім'ї і в суспільстві, бо, як відомо, мова живе й розвивається тільки тоді, коли нею користуються, думають, говорять, читають, пишуть, спілкуються. Процес формування знань із рідної мови надзвичайно складний. З одного боку, мовне спілкування вимагає говоріння, сприймання і розуміння. А це можливе лише за умови, коли мовець і слухач перебувають на “одній мовній хвилі”, коли почуті учнем слова співвідносяться з чуттєвим джерелом і тим самим зі світом речей, коли понятійне пізнання пов'язане з його чуттєвою стороною. З другого боку, постає проблема подолання психологічного бар'єру в свідомості щодо необхідності володіння рідною мовою [15].

Таким чином, можна визнати, що національна ідентичність української

нації повинна будуватися на засадах визнання та загального використання української мови з урахуванням потреб у задоволенні мовних запитів всіх громадян та мешканців української держави.

Список використаної літератури:

1. Ажнюк, БМ 2008, 'Шляхи і методи розширення сфери застосування української мови: концептуальні й практичні аспекти', в кн. *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом*, кол. монографія Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, Київ: Дельта, с. 343–367.
2. Алпатов, ВМ 2013, 'Языковая политика в современном мире'. *Научный диалог*, № 5(17): Филология, с. 8–28.
3. *Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти (проект)* 2011, Дивослово, № 7, с. 20–27.
4. Євсєєва, ГП 2012, *Державна мовна політика в контексті української національної ідеї: теоретико-методологічні засади*. Автореферат дисертації доктора наук, *Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, Харків. регіон. ін-т держ. упр.*, Харків, 42 с.
5. Єромоленко, С 2007, *Мова і українознавчий світогляд*. Монографія, Київ: НДІУ, 444 с.
6. Заблоцька, Л 2012, 'Українська мова в контексті сучасної мовної ситуації в Україні (до питання про її роль в умовах глобалізації)'. *Українознавчий альманах*, Вип. 9, с. 347–350. Доступно: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukralm_2012_9_99>. [20 Березень 2022].
7. Загнітко, А 2002, 'Українська мова як державна: ретроспектива і сучасність'. *Освіта і управління*, Т. 5, № 2, с. 7–14.
8. Ковальова, ТВ 2009, 'Державне регулювання мовних відносин в умовах глобалізації'. *Стратегічні пріоритети*, № 2 (11), с. 132 – 138.
9. Козулин, ВН & Чернышов, ЮГ 2014, Проблемы национальной и региональной идентичности: алтайская школа политических исследований. *PolitBook*, № 1, с. 172–195. Доступно: <<https://cyberleninka.ru/article/n/natsionalnoy...regionalnoy...>>. [20 Березень 2022].
10. *Конституція України* 1996, Документ № 254к/96-ВР, *Відомості Верховної Ради України*, № 30, ст. 141. Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>>. [20 Березень 2022].
11. Кресіна, ІО & Горбатенко, ВП 2008, 'Основні напрями правового регулювання мовної політики', в кн. *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом* : кол. монографія. Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, Київ : Дельта, с. 335–343.
12. Мамчур, Л 2014, 'Стандартизація мовної освіти учня як об'єкт вивчення лінгводидактики вищої школи'. *Зб. наук. праць Уманського держ. пед. ун-ту ім. П. Тичини*, [гол. ред.: М. Т. Мартинюк], Умань : ФОРМ Жовтий О. О., Ч. 1., с. 253–260.
13. *Національна доктрина розвитку освіти* 2004, Законодавчі акти України з питань освіти: зб. законів. Документ № 347 від 17 квіт. 2002 р. Київ : Парлам. вид-во, 404 с.
14. Пентилюк, ІС 2013, 'Українська мова і література як засіб формування мовної особистості'. *Науковий вісник Донбасу*, № 2. Доступно: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvd_2013_2_9>. [20 Березень 2022].
15. Пентилюк, М 2012, *Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики*. Збірник статей, Київ: Ленвіт, 256 с.
16. Потебня, АА 1976, 'Язык и народность'. *Эстетика и поэтика*, Москва: Просвещение, 614 с.
17. Савойская, СВ 2014, 'Языковой образовательный фактор определения конструктивной и деструктивной политики в современной Украине'. *Путь науки: Международный научный журнал*, № 5, с. 125–127. Доступно: <[https://cdml.ru/userfiles/file/the-way-of-science--5-\(5\)-july.pdf](https://cdml.ru/userfiles/file/the-way-of-science--5-(5)-july.pdf)>. [20 Березень 2022].

18. Свиржецкий, К 2008, Языки в Украине: возродить украинский – защитить русский. Запорожье : *Дикое Поле*, 136 с.

References:

1. Azhniuk, VM 2008, 'Shliakhy i metody rozshyrennia sfery zastosuvannia ukrainskoi movy: kontseptualni y praktychni aspekty (Ways and methods of expanding the scope of application of the Ukrainian language: conceptual and practical aspects)', v kn. *Movna sytuatsiia v Ukraini: mizh konfliktom i konsensusom*, kol. monohrafiia Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy, Kyiv: *Delta*, s. 343–367.
2. Alpatov, VM 2013, 'Iazykovaia polityka v sovremennom myre (Language policy in the modern world)'. *Nauchnyi dialog*, № 5(17): *Fylolohya*, s. 8–28.
3. *Derzhavnyi standart bazovoi i povnoi zahalnoi serednoi osvity (proekt) (State standard of basic and complete general secondary education. Project)* 2011, *Dyvoslovo*, № 7, s. 20–27.
4. Ievsieieva, HP 2012, *Derzhavna movna polityka v konteksti ukrainskoi natsionalnoi idei: teoretyko-metodolohichni zasady (State language policy in the context of the Ukrainian national idea: theoretical and methodological principles)*. Avtoreferat dysertatsii doktora nauk, *Nats. akad. derzh. upr. pry Prezydentovi Ukrainy, Kharkiv. rehion. in-t derzh. upr.*, Kharkiv, 42 s.
5. Iermolenko, S 2007, *Mova i ukrainoznavchyi svitohliad (Language and Ukrainian worldview)*. Monohrafiia, Kyiv: *NDIU*, 444 s.
6. Zabolotska, L 2012, 'Ukrainska mova v konteksti suchasnoi movnoi sytuatsii v Ukraini (do pytannia pro yii rol v umovakh hlobalizatsii)'. *Ukrainoznavchyi almanakh*, Vyp. 9, s. 347–350. Dostupno: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukralm_2012_9_99>. [20 Berezyn 2022].
7. Zahnitko, A 2002, 'Ukrainska mova yak derzhavna: retrospektyva i suchasnist (Ukrainian language as a state: retrospective and modernity)'. *Osvita i upravlinnia*, T. 5, № 2, s. 7–14.
8. Kovalova, TV 2009, 'Derzhavne rehuliuвання movnykh vidnosyn v umovakh hlobalizatsii (State regulation of language relations in the context of globalization)'. *Stratehichni priorityty*, № 2 (11), s. 132 – 138.
9. Kozulyn, VN & Chernyshov, YuH 2014, *Problemy natsionalnoi y rehyonalnoi ydentychnosti: altaiskaia shkola politycheskykh yssledovanyi (Problems of national and regional identity: the Altai school of political research)*. *PolitBook*, № 1, s. 172–195. Dostupno: <<https://cyberleninka.ru/article/n/natsionalnoy...regionalnoy...>>. [20 Berezyn 2022].
10. *Konstytutsiia Ukrainy (The Constitution of Ukraine)* 1996, Dokument № 254k/96-VR, *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, № 30, st. 141. Dostupno: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>>. [20 Berezyn 2022].
11. Kresina, IO & Horbatenko, VP 2008, 'Osnovni napriamy pravovoho rehuliuвання movnoi polityky (Basic directions of legal regulation of language policy)', v kn. *Movna sytuatsiia v Ukraini: mizh konfliktom i konsensusom* : kol. monohrafiia. Instytut politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy, Kyiv : *Delta*, s. 335–343.
12. Mamchur, L 2014, 'Standartyzatsiia movnoi osvity uchnia yak ob'iekt vyvchennia lnhvodydaktyky vyshchoi shkoly (Standardization of language education of students as an object of study of language didactics of higher school)'. *Zb. nauk. prats Umanskooho derzh. ped. un-tu im. P. Tychyny*, [hol. red.: M. T. Martyniuk], Uman : *FOP Zhovtyi O. O.*, Ch. 1., s. 253–260.
13. *Natsionalna doktryna rozvytku osvity (National Doctrine of Education Development)* 2004, *Zakonodavchi akty Ukrainy z pytan osvity: zb. zakoniv*. Dokument № 347 vid 17 kvit. 2002 r. Kyiv : *Parlam. vyd-vo*, 404 s.
14. Pentyliuk, IS 2013, 'Ukrainska mova i literatura yak zasib formuvannia movnoi osobystosti (Ukrainian language and literature as a means of forming a language personality)'. *Naukovyi visnyk Donbasu*, № 2. Dostupno: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvd_2013_2_9>. [20 Berezyn 2022].

15. Pentyliuk, M 2012, Aktualni problemy suchasnoi linhvodydaktyky (Actual problems of modern language didactics). Zbirnyk statei, Kyiv: *Lenvit*, 256 s.
16. Potebnia, AA 1976, 'Iazyk y narodnost (Language and nationality)'. *Estetyka y poetyka*, Moskva: *Prosveshchenye*, 614 s.
17. Savoiskaia, SV 2014, 'Iazykovoï obrazovatelnyi faktor opredeleniia konstruktyvnoi y destruktyvnoi polityky v sovremennoi Ukrainy (Language educational factor in determining the constructive and destructive policy in modern Ukraine)'. *Put nauky: Mezhdunarodnyi nauchnyi zhurnal*, № 5, s. 125–127. Dostupno: <[https://cdml.ru/userfiles/file/the-way-of-science--5-\(5\)-july.pdf](https://cdml.ru/userfiles/file/the-way-of-science--5-(5)-july.pdf)>. [20 Berezen 2022].
18. Svyzhetskyi, K 2008, Yazyky v Ukrainy: vozrodyt ukraïnskyi – zashchytyt russkyi (Languages in Ukraine: to revive the Ukrainian – to protect Russian). Zaporozhe : *Dykoe Pole*, 136 s.

ІННОВАЦІЇ В ОСВІТІ

DOI 10.33930/ed.2019.5007.40(4-6)-4

УДК 378.046.4::373.58/.5.091.2.011.3-051:51]:004

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ РОБОТИ З
УЧНЯМИ ЗАСОБАМИ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙPECULIARITIES OF ORGANIZING INDIVIDUAL WORK WITH STUDENTS
USING DIGITAL TECHNOLOGIESМ. В. Мар'єнко
О. М. Маркова
О. А. Коновал

Актуальність теми дослідження. Пандемія COVID-19, повномасштабне вторгнення Російської Федерації на територію України, введення воєнного стану призвели до того, що дистанційне та змішане навчання є одними з основних форм реалізації навчального процесу за останні роки в Україні. Однак, існує обмеженість форм взаємодії вчителя з учнями, що пов'язано з недостатньою розробленістю методик та методичних рекомендацій для організації індивідуальної роботи з учнями в процесі дистанційного та змішаного навчання.

Постановка проблеми. Існує досить велика кількість учнів, які не встигають в опануванні навчального матеріалу в межах навчальної програми, оскільки не мають можливості виходити на зв'язок. Вирішенням даної проблеми може бути організація індивідуальних консультацій та організації індивідуальної роботи з учнями, що з певних причин не можуть працювати в синхронному режимі роботи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження стану реалізації дистанційного навчання в Україні Центру інноваційної освіти "Про.Світ" в 2020 р. показало які існують найпоширеніші проблеми з даної проблематики. В інформаційно-аналітичному збірнику за 1991-2021 р. показано, що було організовано та проведено онлайн-курси для вчителів за останні роки. Переважна більшість курсів спрямована на оволодіння основними навичками використання

Urgency of the research. The COVID-19 pandemic, the full-scale invasion of Russian Federation on the territory of Ukraine, the introduction of martial law led to the fact that distance and mixed learning are one of the main forms of implementing the educational process in Ukraine in recent years. However, there is a limitation in the forms of interaction between the teacher and students, which is due to the insufficient development of methods and methodical recommendations for organizing individual work with students in the process of distance and mixed learning.

Target setting. There is a fairly large number of students who do not have time to master the educational material within the curriculum, because they do not have the opportunity to communicate. The solution to this problem can be the organization of individual consultations and the organization of individual work with students who, for certain reasons, cannot work in a synchronous mode of work.

Actual scientific researches and issues analysis. The study of the state of implementation of distance learning in Ukraine by the Center for Innovative Education "Pro.Svit" in 2020 showed the most common problems in this issue. The information and analytical collection for 1991-2021 shows how online courses for teachers were organized and conducted in recent years. The vast majority of courses are aimed at mastering the basic skills of using the tools of cloud platforms, preparing educational and methodological materials, and developing the digital

інструментарію хмарних платформ, підготовці навчально-методичних матеріалів, розвитку цифрових компетентностей вчителів. К. П. Осадча розглядає тьюторство, як провідну роль в організації дистанційного навчання.

Постановка завдання. Визначити основні етапи організації індивідуальної роботи з учнями засобами цифрових технологій.

Виклад основного матеріалу. Для організації індивідуальної роботи з учнями рекомендується використовувати комбінування хмарних сервісів загального призначення, спеціалізованих хмарних сервісів та програми відеоконференцій. Вибір спеціалізованого хмарного сервісу залежить від предмету, який викладає вчитель. Інструментарій програми відеоконференцій має складатись з функції відеозапису та текстового чату. Це основні вимоги, що допоможуть в організації та проведенні індивідуальної роботи з учнями.

Висновки. Основні етапи організації індивідуальної роботи з учнями засобами цифрових технологій доречно встановити в залежності від структурних елементів уроку. В якості засобів для організації індивідуальної роботи з учнями краще використати два види хмарних сервісів: спеціалізованих та загального призначення, а також програму відеоконференцій.

Ключові слова: індивідуальна робота, цифрові технології, хмаро орієнтовані сервіси, дистанційне навчання, змішане навчання.

competences of teachers. K. P. Osadcha considers tutoring as a leading role in the organization of distance learning.

The research objective. Determine the main stages of organizing individual work with students using digital technologies.

The statement of basic materials. To organize individual work with students, it is recommended to use a combination of general purpose cloud services, specialized cloud services and video conference programs. The choice of a specialized cloud service depends on the subject taught by the teacher. The toolkit of the video conferencing program should consist of the function of video recording and text chat. These are the basic requirements that will help in organizing and conducting individual work with students.

Conclusions. It is appropriate to establish the main stages of organizing individual work with students using digital technologies depending on the structural elements of the lesson. As means for organizing individual work with students, it is better to use two types of cloud services: specialized and general purpose, as well as a video conference program.

Keywords: individual work, digital technologies, cloud-based services, distance learning, blended learning.

Актуальність теми. Пандемія COVID-19, повномасштабне вторгнення Російської Федерації на територію України, введення воєнного стану та часті сирени повітряної тривоги призвели до того, що дистанційне та змішане навчання є одними з основних форм реалізації навчального процесу за останні роки в Україні. Проте, основні форми взаємодії вчителя з учнями під час дистанційного навчання, згідно проведеного дослідження [1] формулюються як: надсилаю завдання, отримую результат, оцінюю його через месенджери та соцмережі; розміщую навчальні матеріали та завдання на хмарній платформі навчального закладу. Можна припустити, що обмеженість форм взаємодії вчителя з учнями пов'язано з недостатньою розробленістю методик та методичних рекомендацій для організації індивідуальної роботи з учнями в процесі дистанційного та змішаного навчання.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Згідно проведеного дослідження Центру інноваційної освіти "Про.Світ" в 2020 р., однією з найпоширеніших проблем у реалізації дистанційного навчання є те, що не всі

учні виходять на зв'язок (роблять домашні завдання, беруть участь в онлайн-уроках тощо) [1]. Слід зазначити, що після 24 лютого 2022 р. дана проблема тільки загострилась, оскільки враховуючи численні фактори (фізичне розміщення учнів, територіальна віддаленість, відсутність пристроїв для організації дистанційного навчання чи обмеженість трафіку інтернет-з'єднання) не всі учні мають можливість підключитись синхронно до онлайн-уроків [3]. Тобто існує досить велика кількість учнів, які не встигають в опануванні навчального матеріалу в межах навчальної програми. Вирішенням даної проблеми може бути організація індивідуальних консультацій та організації індивідуальної роботи з учнями, що з певних причин [3] не можуть працювати в синхронному режимі роботи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз дослідження стану реалізації дистанційного навчання в Україні Центру інноваційної освіти "Про.Світ" в 2020 р. [1], показав які існують найпоширеніші проблеми з даної проблематики, що є підтвердженням необхідності у подальшій розробці методик та методичних рекомендацій для окремих аспектів дистанційного та змішаного навчання.

В інформаційно-аналітичному збірнику за 1991-2021 р. [6] показано, що з початком введення карантинних обмежень спричинених розповсюдженням COVID-19 було створено вебплатформу "Всеукраїнська школа онлайн" для широкого впровадження дистанційного та змішаного навчання. Було організовано та проведено онлайн-курси для вчителів: "Про дистанційний та змішаний формати навчання", "Ефективні рішення Google for Education для хмарної взаємодії", "Ефективні рішення Google для оптимізації освітнього процесу онлайн", "Цифрова освіта викладачів: засоби Microsoft для віддаленого навчання", "Віддалене навчання". Переважна більшість курсів спрямована на оволодіння основними навичками використання інструментарію хмарних платформ, підготовці навчально-методичних матеріалів, розвитку цифрових компетентностей вчителів. Однак, існує потреба в модернізації існуючих методик, методів та засобів проведення дистанційних уроків.

К. П. Осадча розглядає тьюторство, як провідну роль в організації дистанційного навчання [5]. При цьому організація дистанційної роботи має базуватись на ролі вчителя, як персонального тьютора чи онлайн тьютора.

Враховуючи наявний досвід у використанні цифрових технологій у процесі змішаного навчання в закладах загальної середньої освіти [2], питання організації індивідуальної роботи з учнями потребують подальших досліджень.

Постановка завдання. Визначити основні етапи організації індивідуальної роботи з учнями засобами цифрових технологій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для організації індивідуальної роботи з учнями рекомендується використовувати комбінування хмарних сервісів загального призначення, спеціалізованих хмарних сервісів та програми відеоконференцій.

При цьому під хмарними сервісами загального призначення розуміємо ті, що не мають вузької предметної спрямованості (в межах шкільних предметів чи наукових галузей), а в першу чергу зорієнтовані на організації спільної роботи вчителя та учня, роботі з таблицями, текстовими файлами, представленні результатів спільної роботи. Це сервіси, що спрямовані на подання навчального матеріалу в різних комбінаціях та форматах: текстовому, відео, аудіо, графічному.

Спеціалізовані хмарні сервіси мають вузьке спрямування та

використовуються в переважній більшості для підтримування роботи в межах одного (рідше декількох) шкільних предметів. Їх інструментарій адаптований до полегшеного використання символіки, візуалізації специфічних понять за даною предметною тематикою.

Обираючи програму відеоконференції слід звернути увагу, щоб наявні були: текстовий чат (зі збереженням історії переписки) та можливість запису відео. Текстовий чат знадобиться для збереження основних нотаток (посилань, назв основних сервісів для роботи, рекомендованої додаткової літератури). Функція запису відео потрібна для того, щоб після завершення консультації, індивідуальної роботи учень мав змогу ще раз переглянути ключові питання, краще розібрати пояснення вчителя. Запис відео під час індивідуальної роботи з учнем заощадить час на написанні конспекту та допоможе в подальшій підготовці до уроку за наступними темами. Крім того, такі відео знадобляться для повторення пройденого матеріалу та підготовки до самостійної чи контрольної роботи. Оскільки в таких відео міститься індивідуальна робота з окремим учнем, то його розміщення в загальний доступ для всього класу буде недоречним (виключення може бути лише з особистої згоди учня чи вчителя).

Розглянемо основні особливості організації індивідуальної роботи з учнями за основними структурними елементами уроку [4].

Вступна частина мало чим буде відрізнятися від вступної частини під час очного навчання. Зрозуміло, що дистанційне навчання передбачає можливості добору цікавих відео чи пізнавального інтерактивного матеріалу, що заохотить до вивчення нової теми. Але, одним з ключових моментів може бути акцент на тому, чи буде нова тема в подальшому використана принаймні на ЗНО, наскільки глибоко вона має бути вивчена та в яких завданнях ЗНО найчастіше використовується. Вчитель може зосередити увагу учня, що ця тема буде зустрічатись ще в наступних класах та на її основі базуються ще більш цікаві поняття та модулі (навести конкретні приклади). При цьому можна торкнутись тих дисциплін ЗВО, в яких ця тема може бути використана, або навести практичне застосування теоретичного матеріалу в повсякденному житті.

Перевірку домашнього завдання (принаймні теоретичну частину) доречно організувати через спільний файл хмарного сервісу. Попередньо краще попросити учня ввімкнути камеру та надати доступ до екрану пристрою. Розшарування екрану, а не лише окремого вікна, зменшить ймовірність підглядання теоретичного матеріалу, а ввімкнена камера допоможе вчителю побачити чи намагається учень читати пройдений матеріал попереднього уроку. Крім того, наданий доступ до екрану пристрою учня допоможе виявити вчителю помилки при наборі формул, графіків, рисунків та таблиць. А це, з іншого боку, призведе до підвищення цифрової компетентності учня. Спільний доступ до одного файлу з використанням інструментів хмарного сервісу створить умови для виправлення помилок вчителем. Письмове домашнє завдання вчителю краще перевірити в той час, коли учень повторює теоретичний матеріал. Обов'язково після перевірки теоретичного блоку, слід акцентувати на помилках учня допущених у письмовій частині домашньої роботи. При цьому вчителю не обов'язково самостійно повністю виконувати ті завдання, в яких допущені помилки. Краще продемонструвати на якому саме етапі було допущено помилку і зосередитись на її виправленні. Достатньо, в залежності від рівня знань учня, зони найближчого розвитку, вказати що саме слід використати з теоретичного блоку, як варіант навести приклади та контрприкладі. Вправа, в якій було допущено помилку має бути перероблена/дороблена учнем на наступний урок

(або, в якості альтернативи, задати схожу). Можна, в рамках нового навчального матеріалу, використати елементи схожих вправ, що допоможуть закріпити правильний шлях виконання подібних завдань.

Вивчення нового матеріалу має супроводжуватись тезисними записами в спільному документі основних правил, законів, формул чи теорем. Це краще робити тому, хто швидше набирає текст (вчитель чи учень під диктовку вчителя). Як варіант – копіювати основні тези з електронного підручника та вносити основні правки (якщо на думку вчителя вони будуть більш доречні). Для економії часу краще стандартні графіки, таблиці та формули копіювати з інтернету. Вчитель це може зробити в два кліка використавши пошукову систему та скопіювавши рисунок. Це збагатить конспект уроку та заощадить час. Звичайно, можна користуватись стандартною заготовкою навчального матеріалу, однак за потребою, певні моменти все ж доведеться уточнювати, оскільки це в першу чергу індивідуальна робота з учнем. В процесі викладання навчального матеріалу окремі моменти можуть бути не зрозумілі, оскільки доводиться враховувати індивідуальне сприйняття матеріалу учнем.

Закріплення нового матеріалу доречно проводити на практичних прикладах, демонструючи виконання класичних вправ, що є базою для розв'язку більш складних. Процес виконання вправ можна організувати у вигляді діалогу, задаючи питання учневі, таким чином перевіряючи наскільки детально він зрозумів новий матеріал. Даний спосіб дозволить звернути увагу на зв'язок практичних завдань з теорією (якщо учень не може дати відповідь на окремі питання, можна звернути його увагу на конкретні моменти конспекту при цьому залучаючи його до спільного розв'язання поставлених завдань). Зрозуміло, що знайомлячись з класичними розв'язками вправ можна задіяти зону найближчого розвитку: комбінуючи найлегші завдання, звертаючись до пройденої теорії. При цьому, спочатку учень може просто слідкувати за розв'язком, а потім коментувати окремі етапи розв'язання. Спочатку, учня слід залучати за допомогою усних коментарів, потім, щоб він самостійно записував окремі етапи розв'язання (за потребою вчитель виправляє помилки). Останні завдання учень може спробувати розв'язати самостійно (під контролем вчителя). Вчителю за таких умов досить легко контролювати учня, оскільки працюючи в межах одного файлу можна одразу виправляти помилки, вказуючи правильний напрям для розв'язання системи завдань.

Домашнє завдання вчитель може записати в спільний файл копіюючи посилання на додаткові ресурси, або в текстовий чат. Взагалі в текстовий чат можна копіювати основні посилання, додаткові джерела, щоб розширити та поглибити навчальний матеріал. При цьому варто пам'ятати, що в даний момент триває запис індивідуального заняття. Тому важливо не просто задати номер вказавши сторінку (чи посилання на завдання), але й пояснити в якому вигляді слід оформити виконані завдання. Передбачається, що учень потім буде опрацьовувати записане відео, тому слід чітко вказати які строки виконання завдання, як краще це зробити (надіслати фото чи оформити з використанням інструментарію спеціалізованого хмарного сервісу). Краще, по можливості, заохочувати учнів виконувати завдання за допомогою хмарного сервісу, оскільки це підвищує їх цифрову компетентність та активізує спільну роботу на уроці. Якщо вчитель задає специфічні завдання чи завдання підвищеної складності, буде доречним вказати на це та запропонувати учневі повторити окремий блок теорії, скористатись формулами чи теоремами. Якщо завдання дуже специфічне, а час на коротке обговорення домашнього завдання є, то краще попросити учня

зачитати завдання. Після цього слід обговорити зміст поставленого завдання та як учень зрозумів, що від нього вимагають. Більшість проблем виникає саме через недостатнє розуміння саме змісту завдань або через складність на початку розв'язання. При цьому слід зацентрувати увагу учня на тих моментах, що він в змозі зробити одразу (побудувати рисунок, провести аналіз, записати коротку умову). Треба пояснити, що він має спробувати виконати дане завдання, а вчитель в свою чергу хоче побачити або конкретний розв'язок, або етап на якому виникли труднощі. Слід пояснити, що в учня має бути принаймні ідея розв'язку завдання, можливо не до кінця реалізована, але зрозуміла. При цьому, учень не має боятись робити помилки. Краще пояснити, що помилки – це теж один з етапів навчання. І для вчителя цінно бачити як правильний результат виконання завдання так і помилки, що були допущені в процесі його реалізації.

Закінчення уроку передбачає підведення підсумків роботи учня, його активності, виставленні оцінки. Можна ще раз підкреслити, що саме з теоретичного матеріалу є ключовим, що вчитель обов'язково запитає, що слід вивчити напам'ять. При цьому слід нагадати про завдання, в яких було допущено помилки в попередній темі, що їх слід доопрацювати.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок. Основні етапи організації індивідуальної роботи з учнями засобами цифрових технологій доречно встановити в залежності від структурних елементів уроку. В якості засобів для організації індивідуальної роботи з учнями краще використати два види хмарних сервісів: спеціалізованих та загального призначення, а також програму відеоконференції. Вибір спеціалізованого хмарного сервісу залежить від предмету, який викладає вчитель. Інструментарій програми відеоконференцій має складатись з функції відеозапису та текстового чату. Це основні вимоги, що допоможуть в організації та проведенні індивідуальної роботи з учнями. Під час проведення індивідуальних бесід, консультацій з учнем, вчителю краще в першу чергу залучати зону найближчого розвитку, включати учня в пізнавальний процес безпосередньо, уникаючи монологу з боку вчителя. Постановка питань, демонстрація зв'язків теоретичної частини та практичної допоможе учневі краще сприйняти новий матеріал, зрозуміти пройдене.

Перспективи подальших досліджень полягають в укладанні методичних рекомендацій з організації дистанційного навчання в умовах воєнного стану.

Список використаних джерел:

1. Дослідження стану реалізації дистанційного навчання в Україні (березень – квітень 2020 р.) 2020, *Центр інноваційної освіти "Про.Світ"*. Доступно : <https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2020/05/Research2020_ProSvit_MF1.pdf>. [20 Квітень 2022].
2. Коваленко, ВВ, Мар'єнко, МВ & Сухіх, АС 2021, *Використання цифрових технологій у процесі змішаного навчання в закладах загальної середньої освіти: метод. рекомендації*. ІТЗН НАПН України, Київ. Доступно : <<https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/728506>>. [20 Квітень 2022].
3. Мар'єнко, МВ & Сухіх, АС 2022, 'Організація навчального процесу у ЗЗСО засобами цифрових технологій під час воєнного стану'. *Український Педагогічний журнал*, № 2, с. 31-37. Доступно : <<https://doi.org/10.32405/2411-1317-2022-2-31-37>>. [20 Квітень 2022].
4. Омельчук, СА & Степанова, МО 2021, 'Трансформація структури сучасного уроку української мови в умовах дистанційного навчання'. *Зб. наук. пр. "Педагогічні науки"*, Вип. 97, с. 12-21. Доступно : <<https://ps.journal.kspu.edu/index.php/ps/article/view/4489/3961>>. [20 Квітень 2022].

5. Осадча, КП 2016, 'Тьюторство як простір для педагогічної діяльності'. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету, Серія: Педагогіка*, № 1, с. 52-60. Доступно : <<https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/73494.pdf>>. [20 Квітень 2022].
6. *Освіта в незалежній Україні: розвиток та конкурентоспроможність. Інформаційно-аналітичний збірник 2021*, Міністерство освіти і науки України, Київ. Доступно : <<https://cutt.ly/kLj7dAb>>. [20 Квітень 2022].

References:

1. Doslidzhennya stanu realizatsiyi dystantsiynoho navchannya v Ukraini (berezen' – kviten' 2020 r.) (Study of the state of implementation of distance learning in Ukraine (March – April 2020)) 2020, *Tsentr innovatsiynoyi osvity "Pro.Svit" (Centre of Innovational Education "PRO.SVIT")*. Dostupno : <https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2020/05/Research2020_ProSvit_MF1.pdf>. [20 Kvitin 2022].
2. Kovalenko, VV, Marienko, MV & Sukhikh, AS 2021, *Vykorystannya tsyfrovyykh tekhnolohiy u protsesi zmishanoho navchannya v zakladakh zahal'noyi seredn'oyi osvity: metod. rekomend. (The use of digital technologies in the process of blended learning in institutions of general secondary education: methodological recommendations)*. IITLT NAES of Ukraine, Kyiv. Dostupno : <<https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/728506>>. [20 Kvitin 2022].
3. Marienko, MV & Sukhikh AS 2022, 'Orhanizatsiya navchal'noho protsesu u ZZSO zasobamy tsyfrovyykh tekhnolohiy pid chas voyennoho stanu (Organization of the educational process in institutions of general secondary education by means of digital technologies during martial law)'. *Ukrayins'kyy Pedahohichnyy zhurnal (Ukrainian Educational Journal)*, no. 2, pp. 31-37. Dostupno : <<https://doi.org/10.32405/2411-1317-2022-2-31-37>>. [20 Kvitin 2022].
4. Omelchuk, SA & Stepanova, MO 2021, 'Transformatsiya struktury suchasnoho uroku ukrayins'koyi movy v umovakh dystantsiynoho navchannya (Transforming the structure of a modern ukrainian language lesson in the context of distance learning)'. *Zb. nauk. pr. "Pedahohichni nauky" (Collection of scientific works "Pedagogical sciences")*, No. 97, pp. 12-21. Dostupno : <<https://ps.journal.kspu.edu/index.php/ps/article/view/4489/3961>>. [20 Kvitin 2022].
5. Osadcha, KP 2016, 'T'yutorstvo yak prostir dlya pedahohichnoyi diyal'nosti (Tutoring as expanse for pedagogical activitie)'. *Naukovyy visnyk Melitopol's'koho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu, Seriya : Pedahohika (Scientific Bulletin Melitopol State Pedagogical University. Series: Pedagogy)*, vol. 16, no. 1, pp. 52-60. Dostupno : <<https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/73494.pdf>>. [20 Kvitin 2022].
6. *Osvita v nezalezhniy Ukraini: rozvytok ta konkurentospromozhnist'. Informatsiyno-analitychnyy zbirnyk (Education in independent Ukraine: development and competitiveness. Information and analytical collection) 2021*, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kyiv. Dostupno : <<https://cutt.ly/kLj7dAb>>. [20 Kvitin 2022].

DOI 10.33930/ed.2019.5007.40(4-6)-5

УДК 316.46

**АНТИКРИЗОВЕ УПРАВЛІННЯ В ЗАКЛАДІ ОСВІТИ В УМОВАХ
ВІЙНИ: ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ***ANTI-CRISIS MANAGEMENT IN AN EDUCATIONAL INSTITUTION
DURING WAR: THE PSYCHOLOGICAL ASPECT***В. В. Байдик
О.В.Ключка**

Актуальність теми дослідження. Воєнні дії, які зараз відбуваються в країні, поставили перед освітянами ряд гострих проблем, з якими досі наша освітянська спільнота не стикалася. Одним з таких питань стало управління освітнім закладом в умовах війни, а саме проблеми переміщення учасників освітнього процесу, припинення офлайн-навчання, руйнування закладу тощо.

Постановка проблеми. Одним з умов ефективного управління освітнім закладом в умовах війни є психологічна витримка та життєстійкість керівних кадрів, уміння критично мислити, приймати управлінські рішення в доволі нестандартних ситуаціях. Психологічна складова особистості менеджера закладу має дуже потужний вплив на керування закладом освіти в кризових умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання менеджменту в освітній сфері України відображені у працях вітчизняних учених: Р. Вдовиченко, Г. Єльнікової, Л. Калініної, Л. Карамушки, О. Королюк, В. Маслової, В. Мельник, В. Олійника, Н. Островерхової, Л. Паращенко, О. Пометун, З. Рябової, Т. Сорочан, Є. Хрикова та ін.

Постановка завдання. Визначити особливості управління закладом освіти в умовах воєнних дій на Україні з акцентом на особистісні характеристики керівника. Виділити ефективні стилі та методи управління в період кризових подій. Окреслити практичні психологічні поради щодо підтримки педагогічного колективу в складний час невизначеності.

Виклад основного матеріалу. У статті ми розглядаємо результати дослідження серед директорів та

Urgency of the research. The military activities currently taking place in the country have presented educators with a number of acute problems that our community of educators has not faced before. One of these issues was the management of an educational institution in wartime conditions, namely the problems of relocating participants of the educational process, halting the process of offline learning, physical destruction of the institution, etc.

Target setting. One of the conditions for the effective management of an educational institution in wartime conditions is the psychological endurance and resilience of the personnel, critical thinking, and an ability to make decisions in rather non-standard situations. The psychological aspect of the institution manager's personality has a very powerful influence on the management of the educational institution in crisis conditions.

Actual scientific researches and issues analysis. Management issues in the educational sphere of Ukraine are reflected in the works of national scientists such as: R. Vdovichenko, G. Yelnikova, L. Kalinina, L. Karamushka, O. Koroliuk, V. Maslova, V. Melnyk, V. Oliynyka, N. Ostroverkhova, L. Parashchenko, O. Pometun, Z. Ryabova, T. Sorochan, E. Khrykova and others.

The research objective. The objective is to determine the defining characteristics of the management of an educational institution in the conditions of war in Ukraine with an emphasis on the personal traits of the head of the institution and to identify effective management styles and methods during crisis events, as well as to provide practical psychological advice on supporting the teaching staff in a difficult time of uncertainty.

The statement of basic materials. In the article, we review the results of a study among principals and deputy principals

заступників директорів щодо визначення особистісних рис та якостей, що дозволяють їм тримати управління закладом освіти в умовах війни. Даємо практичні поради організації спілкування між членами колективу, що допомагають керівникам підтримувати та налаштувати колектив на позитивне мислення.

Висновки. Під час кризових травматичних подій, якими є зараз воєнні дії, особливо значення набувають особистісні риси керівника як лідера колективу. У ситуаціях розгубленості, невизначеності менеджера закладу освіти важливо мати арсенал підходів, технік згуртування колективу, налаштування на спільні позитивні дії та рішення з метою організації освітнього процесу в кризових умовах війни. З огляду на це одним із викликів стає підготовка управлінців до дій в нестандартних ситуаціях, проблематика антикризового менеджменту в освіті.

Ключові слова: управлінське рішення, освітній менеджмент, стиль керівництва, психологічна гнучкість, емоційний інтелект, стресостійкість, тайм-менеджмент

regarding the identification of personal traits and qualities that allow them to manage an educational institution in wartime conditions. Practical tips for organizing communication between team members, which help managers support and set positive thinking among the staff, are given.

Conclusions. During crisis-traumatic events, which are currently presented by military activities in the country, the personal traits of the manager as a team leader are of utmost importance. In situations of confusion and uncertainty, it is essential for the manager of an educational institution to have an arsenal of methods and techniques for uniting the team and inspiring it for positive actions and decisions in order to organize the educational process in the crisis conditions of war. Considering this, one of the challenges is development of competence of managers for actions in non-standard situations, the issues of anti-crisis management in education.

Keywords: management decision, educational management, leadership style, psychological flexibility, emotional intelligence, stress resistance, time management

Актуальність теми. Події, які розпочалися 24 лютого 2022 року, поділили життя українців на “до” та “у період війни”. Військові дії російської федерації, безперечно, є порушенням усіх існуючих норм міжнародного права, норм моралі та принципів людського суспільства. Війна позбавила наших дітей права на життя, права на здоров'я, права на житло, права на харчування, права на якісну освіту в безпечних умовах. Із 24 лютого всі школи України припинили освітній процес офлайн. А вже з 14 березня 2022 року почало відновлюватися дистанційне навчання. Українська освіта почала боротися, як зазначив у своєму виступі на Світовому освітньому форумі в Лондоні, міністр освіти Сергій Шкарлет.

Як впоратися з новими викликами, які ще не переживала наша освіта, як згуртувати колектив, підтримати учасників освітнього процесу, витримати особистісну тривогу та напругу під час кризових подій, це все стало актуальною проблемою для всіх керівників закладів освіти будь якого рівня та досвіду. Вирішення питань антикризового менеджменту, прийняття ефективних управлінських рішень потребує витримки та психологічної стійкості кожного управлінця.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Питання управління закладом освіти в умовах війни досі не вивчалось дослідниками в силу зрозумілих обставин. Наша освіта рухалась останні десятиліття впевненими кроками до європейських стандартів, інтегрувалась в європейський освітній простір, проходила через трансформаційні процеси, реформування та виклики дистанційного навчання у зв'язку з пандемією. Управлінець в освіті, як ключова фігура розбудови освітнього середовища, здебільшого істотно визначав долю

освітніх реформ в своєму закладі та впливав на успіхи та досягнення кожного учасника освітнього процесу. Війна стала непередбачуваним випробуванням для менеджерів освітніх закладів у цей воєнний час. Найголовніше питання, яке треба вирішувати: як керувати закладом в таких складних умовах? Питання про зміст освітнього процесу, формування освітньої мережі, проблеми фінансування закладів освіти та інші гострі питання зараз постають в екзистенційному плані. Одним з умов ефективного управління освітнім закладом в умовах війни є психологічна витримка та життєстійкість керівних кадрів, уміння критично мислити, приймати управлінські рішення в доволі нестандартних ситуаціях. Тому психологічна складова особистості менеджера закладу має дуже потужний вплив на керування закладом освіти в кризових умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема управління інноваційним розвитком освітніх закладів є актуальним напрямом сучасних наукових досліджень. Осмислення ідей прогресивного менеджменту, їх перенесення до сфери освіти відкрили простір для розробки самостійного специфічного відгалуження управління – освітнього менеджменту.

Один із нових напрямів у сучасному менеджменті – теорія прийняття управлінських рішень (Р. Кантер, Р. Мельор, Х. Роузен, К. Татеїсі, Р. Таунсенд, П. Хейне, Лі Якокка та ін.), у якій основна увага приділена вибору раціонального рішення з кількох можливих варіантів. Позитивне значення цього підходу полягає в тому, що управління розглядається як раціональна діяльність, що має ґрунтуватися на наукових висновках і рекомендаціях. Розвиток освітянського менеджменту у зарубіжних країнах наприкінці ХХ–початку ХХІ ст. відображено в працях таких науковців, як: Б. Левін, Д. Янг, Д. Хопкінз, Р. Бові, С. Болл, Е. Голд, Р. Елмор, М. Фуллан, Л. Дарлінг-Геммонд, Л. Ерл, Ф. Хілі, Дж. Ді Стефано, Д. Джексон, Б. Лінгард, М. Петерс та інші [1].

Сучасний освітній менеджмент в Україні базується як на зарубіжних розробках, так і на практиці української освіти, розвивається національна оригінальна теорія освітнього менеджменту. Питання менеджменту в освітній сфері України відображені у працях вітчизняних учених: Р. Вдовиченко, Г. Єльнікової, Л. Калініної, Л. Карамушки, О. Королюк, В. Маслова, В. Мельник, В. Олійника, Н. Островерхової, Л. Паращенко, О. Пометун, З. Рябової, Т. Сорочан, Є. Хрикова та ін. На сучасному етапі дослідження тривають з урахуванням ситуації воєнних дій в Україні.

Постановка завдання. Визначити особливості управління закладом освіти в умовах воєнних дій на Україні з акцентом на особистісні характеристики керівника. Виділити ефективні стилі та методи управління в період кризових подій. Окреслити практичні психологічні поради щодо підтримки педагогічного колективу в складний час невизначеності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Війна – це одна з найгірших трагедій, яка може статися з людиною. Наразі українці стикаються з небезпекою для свого життя та вкрай важким ступенем невизначеності майбутнього. Також під час війни треба ухвалювати чимало складних рішень. Це значно підвищує рівень тривоги. Керівники закладів та установ освіти опинились в край складній ситуації, особливо на територіях, де велись активні бойові дії, де заклади освіти зруйновані або окуповані. З початком повномасштабного російського вторгнення стало неможливим забезпечення належного функціонування українських шкіл на територіях, які перебувають під тимчасовою окупацією або де ведуться бойові дії. Перед менеджерами освіти постали питання юридичного переміщення закладу на підконтрольну територію

або припинення навчання внаслідок руйнування закладу, проблеми фінансування, матеріально-технічного забезпечення педагогів комп'ютерною технікою для роботи в онлайн-форматі тощо. До моменту юридичного переміщення установи/закладу їм було централізовано заблоковано доступ до казначейського обслуговування (отже, вони не могли здійснювати будь-які платежі) і до ЄДЕБО (отже, у випадку відмови від переміщення вони не змогли б, наприклад, видавати дипломи своїм випускникам). Для закладів освіти, які опинилися на тимчасово окупованих територіях, ситуація була складнішою через безпековий компонент і проблеми зі зв'язком між учасниками освітнього процесу. Отже, для керівництва закладів освіти виникли проблеми організаційного та фінансового характеру, пов'язані з необхідністю налагодити функціонування колективу в нових складних реаліях. Також кожна із зазначених груп, а саме: здобувачі освіти, батьки здобувачів, педагоги, перебували в різних побутових та психоемоційних умовах. Для кожного директора школи або іншої освітньої установи важливо не втрачати зв'язок із учасниками освітнього процесу, зберегти колектив та організувати якісно навчання. Витримати таке навантаження під силу далеко не всім, особливо якщо всі питання потрібно вирішувати на тлі особистісних проблем та власних складних життєвих ситуацій. Складні ситуації в роботі керівника – це майже правило, а війна загострила емоції та поглибила проблеми. Під час криз важливою є роль лідерів у колективі, які здатні підтримати команди та максимально сприяти ефективності кожного.

Розглянемо стилі лідерства згідно теорії Деніела Гоулмана (табл.1). Основна ідея полягає в тому, що ні IQ, ні навички не роблять лідера ефективним. Секрет успішного лідерства полягає у високому рівні емоційного інтелекту [4].

Таблиця 1

Стилi лiдерства (за теорiєю Д. Гоулмана)

<i>Назва стилю</i>	<i>Основні характеристики</i>	<i>Як досягти</i>	<i>Коли використовувати</i>
Ідейний	веде людей до спільної конкретної мети; не говорить, як дійти до мети, а допомагає команді зрозуміти загальну тенденцію і спонукає рухатися; забезпечує автономність членів команди; невдачу сприймає як досвід, який треба проаналізувати та врахувати на майбутнє	сформулюйте одну амбітну мету, на досягненні якої зосередиться вся команда; щоразу, коли хочете приступити до нової задачі, запитуйте себе, як це допоможе досягти тієї єдиної мети; не бійтеся пробувати нове та експериментувати	під час стратегічного планування; у проєктній діяльності; для реалізації інноваційних проєктів; коли потрібно вказати чіткий напрям розвитку організації

Наставницький	головний фокус – навчання команди через визначення, підсилення та постійний розвиток сильних сторін кожного; дає рекомендації, а не накази	системно зустрічайтеся з кожним із членів команди (раз на місяць, 3 місяці, пів року, залежно від розміру команди), щоб обговорити їхні сильні сторони, плани розвитку, надати екологічний зворотний зв'язок; обговоріть із колегами свій стиль управління, щоб у них не було відчуття, що ви їх контролюєте	у роботі з молодими спеціалістами; на педагогічних радах; на атестаційних семінарах; на зустрічах віч-на-віч
Приязний (товариський) лідер	здатність об'єднати організацію, створити атмосферу довіри в команді	формуєте спільні цінності та правила взаємодії у команді, за якими будете взаємодіяти; створіть культуру надання екологічного зворотного зв'язку; святкуйте маленькі та великі перемоги; запровадьте спільні традиції; регулярно зустрічайтеся та організуйте командотворчі заходи: ігри, святкування, поїздки тощо	у спільних поїздках з командою; на ярмарках; у волонтерських проєктах; на щомісячних ретроспективах (зустрічах команди для аналізу виконаних завдань); під час визначення спільних цінностей та правил взаємодії
Демократичний лідер	залучення команди до прийняття рішень	делегуйте завдання; вислуховуйте думку кожного щодо пропонованих рішень; опануйте навички модерації та фасилітації	під час обговорення на педагогічних радах; коли є потреба у спільному рішенні; на засіданнях рад школи; на зустрічах самоврядувань
Амбіційний лідер	ставить цілі та чекає, що команда їх досягне попри всі перешкоди; багато вимагає і без проблем звільняє неефективних працівників; вважає, що співробітники самі все мають знати; отримує результат у найкоротший термін, але в довгостроковій перспективі має постійні проблеми з командою через її понаднормову роботу	Такі лідери отримають результати в найкоротші терміни, але в довгостроковій перспективі цей стиль підживляє бойовий дух	Поради: намагайтеся використовувати цей стиль дуже обережно, подивіться на крок уперед і спрогнозуйте наслідки; важливо надихати команду результатами вашої роботи

Радикальний лідер	управління через страх, стосунки холодні і неемоційні	Поради: уникайте цього стилю; нікому не подобається, коли ним командують, тож якщо помітили в себе ознаки цього стилю, зробіть усе, щоб змінити це	у питаннях безпеки дітей; у часи кризи, коли потрібні термінові зміни; коли потрібно отримати високоякісний результат від здібної команди
-------------------	---	---	---

Таким чином, освітній менеджер – емоційний лідер, має вміти поєднувати та своєчасно, відповідно до сформованої ситуації, використовувати кожен із шести запропонованих стилів Гоулмана.

Джеймс Кузес та Баррі Познер виокремили 5 фундаментальних вмінь, які дозволяють лідерам досягати успіху [5]:

1. Активне впровадження змін (пошук шансів; експериментування та ризик).
2. Інспірування спільного бачення (володіння баченням майбутнього; заохочення до прогнозування).
3. Надання можливості діяти іншим (заохочення до співробітництва; зміцнення віри інших у їх власні сили).
4. Моделювання способів діяльності (подавання прикладу; планування дрібних успіхів на шляху до досягнення цілі);
5. Заохочування (підкреслювання окремого вкладу кожного з працівників; святкування досягнень).

Визначені теоретично засади лідерства ми розглядали під кутом практичного досвіду під час спілкування на заходах з підвищення кваліфікації з керівниками закладів загальної середньої освіти Луганської області (директори та заступники директорів), які евакуювались на територію підконтрольну Україні. Були окреслені та узагальнені основні особистісні риси та вміння, які допомагають їм зараз впоратися зі складними обставинами.

За результатами опитування, слухачі відмітили наступні якості та вміння: психологічна гнучкість; рішучість або сміливість; емоційний інтелект; орієнтація на людей; стратегічне мислення; стресостійкість; тайменеджмент.

Психологічна гнучкість включає в себе наступні параметри: відкритість новому досвіду (як позитивному, так і негативному) і прийняття його незалежно від фактичної складності; усвідомлене і уважне ставлення до справжнього моменту в повсякденному житті; відсутність “застрягання” на думках та емоціях; вміння підтримувати постійний контакт з внутрішніми цінностями, незалежно від того, наскільки важкий поточний момент; завзятість у планомірному досягненні поставленої мети і вміння поглянути на речі іншим поглядом. Психологічна гнучкість дає можливість відчувати себе впевнено в тій чи іншій ситуації, знайти правильні способи вирішення завдань будь-якого рівня і в будь-яких життєвих ситуаціях.

Рішучість має вирішальне значення для управлінських позицій, де часто необхідно працювати для досягнення “загального блага”, навіть якщо ви зіткнулися з конфліктною або складною ситуацією. Рішучість або сміливість як вольова якість людини, визначається як природними, природженими особливостями керівника, так і соціальними, придбаними чинниками, набутими досвідом управлінської роботи.

Щоб успішно справлятися з кризовими ситуаціями, у яких зараз опинились колективи закладів освіти, керівнику потрібно вміти зберігати спокій,

підтримувати оптимізм і мати раціональний погляд на ситуацію. Як відмітили слухачі-практики, найбільшого успіху досягають ті керівники, які в критичний момент здатні взяти себе в руки й не піддатися гніву, паніці, апатії та гідно вийти зі складної ситуації. Це і є компетенції емоційного інтелекту. Чим вищий щабель займає людина на кар'єрних сходах, тим більш важливою для нього є наявність емоційного інтелекту і менш важливою – технічних навичок.

У будь яких обставинах, успіх та авторитет організації залежить від її представників, носіями організаційної культури є люди. У ситуації війни підтримка людей, орієнтація на членів команди має бути серед пріоритетних позицій у керівника. Людяність керівництва виявляється у гуманному ставленні та повазі до людей, вболіванні за їхнє здоров'я і безпеку, щирому прагненні допомогти у важких ситуаціях.

Стратегічне мислення передбачає орієнтацію на розпізнавання та адекватне реагування на зміни в середовищі – нові можливості та потенційні загрози. Керівник, який не розвиває стратегічне мислення весь час стикається з несподіванками та перешкодами. В умовах кризи ефективний менеджер має усвідомлювати власну відповідальність за довгострокове існування та розвиток свого закладу, необхідності відповідного управління цим процесом і забезпечення мотивації всього колективу на успішну діяльність та успіх закладу впродовж тривалого періоду.

Стресостійкість – це визначена сукупність особистих якостей, що дозволяють переносити стресові ситуації без неприємних наслідків для особистої діяльності індивіда і оточення. Діяльність керівника-лідера закладу освіти проходить в умовах значних психологічних навантажень під дією великої кількості професійних стресів, в умовах війни вони специфічні. Успішність виконання професійних обов'язків у екстремальних умовах воєнних дій, збереження працездатності та здоров'я особистості після впливу таких екстремальних чинників забезпечує передусім висока стресостійкість особистості. Як наголошує Л. Карамушка, “розвиток стресостійкості, своєю чергою, є однією з базових складових формування емоційної компетентності керівника-лідера” [2, с. 137].

Щоденно перед керівником постає проблема, як в умовах обмеженості часу забезпечити найбільш ефективну їх реалізацію. У вирішенні цієї проблеми важливу місце займає тайм-менеджмент - система планування, організації, обліку і контролю використання робочого часу керівника та його підлеглих з метою підвищення ефективності діяльності навчального закладу загалом [3, с. 148]. Упровадження тайм-менеджменту, тобто управління часом, дозволяє оптимізувати діяльність колективу і підвищити його ефективність.

При обговоренні практичних дій керівників під час прийняття управлінських рішень в кризових умовах, були виокремлено пріоритетні позиції, на які спиралась менеджери:

- 1) Безпека працівників (опитування щодо безпечних умов перебування).
- 2) Наявність доступу до сервісів, програм з метою відновлення роботи в онлайн-форматі.
- 3) Стабільність професійної діяльності – переконання та пояснення в тому, що є робота, чіткий графік та розклад роботи, створення спільного чата комунікації.
- 4) Підтримка позитивного настрою в колективі - дозволити прояв будь-яких емоцій, співпереживання й навіть жарти, обговорювати все, у першу чергу, гарні новини, не забувати вітати з днем народження та зі святами колег.

- 5) Психологічна підтримка – надсилання порад, створення груп взаємопідтримки, графік роботи психолога, телефони ліній та груп підтримки, вебінари з екстреної психологічної допомоги.
- 6) Медіаграмотність – заборона розповсюдження фейків, довіра тільки перевіреним джерелам інформації.
- 7) Розвиток самоорганізації працівників (організаційна автономія).
- 8) Пріоритетність (є стратегічні плани, а є першочергові).

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок. Події, які розгорнулись в нашій країні з початку повномасштабного вторгнення Російської Федерації, поставили багато складних питань перед керівниками закладів освіти. Ситуація для освітян стала вкрай непередбачуваною, потребувала прийняття нестандартних гнучких рішень в координатах антикризових стратегій. У ситуаціях розгубленості, невизначеності менеджера закладу освіти важливо мати арсенал підходів, технік згуртування колективу, налаштування на спільні позитивні дії та рішення з метою організації освітнього процесу в кризових умовах війни. З огляду на це одним із викликів стає підготовка управлінців до дій в нестандартних ситуаціях, проблематика антикризового менеджменту в освіті, і це потребує подальшого вивчення та удосконалення.

Список використаних джерел:

1. Безлюдна, НВ, Бойченко, ВВ & Бялик, ОВ 2020, *Управління закладами освіти: теорія, історія, практика*. Колективна монографія, Умань : Візаві, 290 с.
2. Карамушка, ЛМ 2003, *Психологія управління*, Київ : Міленіум, 344 с.
3. Писаревська, Г 2016, 'Використання тайм-менеджменту для підвищення ефективності управління персоналом'. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія "Економічні науки"*, Випуск 20. Ч. 1. с. 148–153 с.
4. Рекун, ГП 2017, 'Емоційне лідерство в системі управління персоналом'. *Економіка і суспільство*, Випуск 13, с. 691-696. Доступно: <https://economyandsociety.in.ua/journals/13_ukr/117.pdf>. [27 Квітень 2022].
5. *Теоретичний та науково-методичний часопис* 2017, "Вища освіта України", № 2 (додаток 1) Тематичний випуск "Університет і лідерство". Доступно: <https://ihed.org.ua/wp-content/uploads/2018/09/conf_Elite-III_05.2017_ELITE.Education-for-Leadership_VOUE-II-2017-17op.pdf>. [27 Квітень 2022].

References:

1. Bezliudna, NV, Boichenko, VV & Bialyk, OV 2020, *Upravlinnia zakladamy osvity: teoriia, istoriia, praktyka (Management of educational institutions: theory, history, practice)*. Kolektyvna monohrafiia, Uman : Vizavi, 290 s.
2. Karamushka, LM 2003, *Psykhohohiia upravlinnia (Psychology of management)*, Kyiv : Milenium, 344 s.
3. Pysarevska, H 2016, 'Vykorystannia taim-menedzhmentu dlia pidvyshchennia efektyvnosti upravlinnia personalom (Using time management to increase the efficiency of personnel management)'. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriia "Ekonomichni nauky"*, Vypusk 20. Ch. 1. s. 148–153 s.
4. Rekun, HP 2017, 'Emotsiine liderstvo v systemi upravlinnia personalom (Emotional leadership in the personnel management system)'. *Ekonomika i suspilstvo*, Vypusk 13, s. 691-696. Dostupno: <https://economyandsociety.in.ua/journals/13_ukr/117.pdf>. [27 Kviten 2022].
5. *Teoretychnyi ta naukovo-metodychnyi chasopys (Theoretical and scientific-methodical magazine)* 2017, "Vyshcha osvita Ukrainy", № 2 (dodatok 1) Tematychnyi vypusk "Universytet i liderstvo". Dostupno: <https://ihed.org.ua/wp-content/uploads/2018/09/conf_Elite-III_05.2017_ELITE.Education-for-Leadership_VOUE-II-2017-17op.pdf>. [27 Kviten 2022].

РЕЛІГІЄЗНАВЧІ СТУДІЇ

DOI 10.33930/ed.2019.5007.40(4-6)-6

УДК 27:008:299.5:316.3(=161.2)001.18

ХРИСТІЯНСЬКА КУЛЬТУРА В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ:
ФУТУРОЛОГІЧНІ ПЕРСПЕКТИВИCHRISTIAN CULTURE IN UKRAINIAN SOCIETY:
FUTUROLOGICAL PROSPECTSС. І. Білоус
М. Г. Новосад
Б. М. Рохман
Л. В. Борисевич

Актуальність теми дослідження. Християнська культура володіє потужним духовно-гуманістичним потенціалом, тому важливо проаналізувати її тенденції розвитку в духовному просторі українців.

Постановка проблеми. Українське суспільство задається питаннями про сутність та значення традиційних християнських цінностей в умовах сучасності. У даному дослідженні представлено бачення перспектив християнської культури в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчаючи перспективи християнської культури в українському суспільстві, опираємось на дослідницьку періодику. Напрями досліджень, що лягли в основу вивчення зазначеної проблеми: історична ретроспектива ролі християнства в Україні (М. Попович, В. Зілгалов, Д. Кондюк, Л. Бабенко, І. Островська, М. Паночко, І. Скочиляс); секуляризація і релігійність (Л. Филипovich, О. Бас); особливості розвитку християнства на етапі модерну і постмодернізму (О. Тупик, М. Черенков); перспективи розвитку християнства (Т. Галік, Е. Германова де Діас); перспективи розвитку окремих напрямів християнської культури (Є. Чернега, Є. Бакланова, Х. Вишивана); характерні ознаки релігійної (християнської) культури майбутнього (І. Капріцин, О. Борисова).

Мета статті: окреслення здобутків та виокремлення перспектив

Urgency of the research. Christian culture has a strong spiritual and humanistic potential, so it is important to analyze its development trends in the spiritual space of Ukrainian people.

Target setting. Ukrainian society asks questions about the essence and significance of traditional Christian values in modern conditions. In this study we present a prospective vision of Christian culture in Ukraine.

Actual scientific researches and issues analysis. Studying the prospects of Christian culture in Ukrainian society, we rely on research periodicals. Areas of research that formed the basis of the study of specified problem: historical retrospective of the role of Christianity in Ukraine (M. Popovych, V. Zilhalov, D. Kondyuk, L. Babenko, I. Ostrovska, M. Panochko, I. Skochulyas); secularization and religiousness (L. Filipovych, O. Bas); features of the development of Christianity at the stages of modernism and postmodernism (O. Tupyk, M. Cherenkov); prospects for the development of Christianity (T. Halik, E. Hermanova de Dias); prospects for the development of certain areas of Christian culture (E. Cherneha, E. Baklanova, H. Vyshyvana); characteristic features of the religious (Christian) culture of the future (I. Kapritsyn, O. Borysova).

Objective of the article: outlining the achievements and highlighting the

розвитку християнської культури в умовах свободи віросповідання, світоглядного плюралізму, секуляризації та інших суспільних викликів України.

Постановка завдань: визначити основні напрями християнської культури в їх історичній ретроспективі в українському суспільстві; вказати на передумови постмодерного сприйняття християнства; окреслити футурологічні тенденції християнської культури в Україні.

Виклад основного матеріалу розпочинається з аналізу проблеми сприйняття вивчення християнської етики у школі на сучасному етапі. Вивчення основ християнської етики сприймається авторами як одна із засад розвитку християнської культури. В дослідженні зазначається історична роль християнства для багатьох напрямів розвитку культури суспільства. Вказується на особливості становлення секуляризованого світогляду в Україні та його роль для сучасного світобачення, становища християнства. Виокремлюються потенційні можливості християнських україноцентричних конфесій та їх вплив на світогляд українців; окреслюються напрями й сфери культури, які визначатимуть футурологічні перспективи християнства.

Висновки. Християнська культура має глибинні традиції і значення в Україні й на сучасному етапі характеризується як органічна, домінуюча, затребувана більшістю українців. Постмодерний період українського суспільства вміщує секуляризаційні наративи. Проте, процеси, які відбуваються в християнських організаціях, свідчать про тенденції розвитку церков та християнської духовності. Основними напрямами, що позитивно впливатимуть на майбутнє християнської культури, є сакральне мистецтво, освітні інституції, медійна сфера, повсякденні духовні практики, звичаї, традиції та ін.

Перспективами наступних досліджень стане аналіз факторів та напрямів розвитку християнської культури постмодерного періоду в Україні.

Ключові слова: футурологія релігії;

prospects for the development of Christian culture in terms of religious freedom, ideological pluralism, secularization and other social challenges of Ukraine.

Set tasks: identification of the main directions of Christian culture in their historical retrospective in Ukrainian society; noting the preconditions of the postmodern perception of Christianity; outlining futurological tendencies of Christian culture in Ukraine.

The statement of basic materials begins with an analysis of the perception problem of the study of Christian ethics in school at the present stage. The study of the basics of Christian ethics is perceived by the authors as one of the foundations for the development of Christian culture. The study notes the historical role of Christianity for many areas of society's culture. The features of the formation of the secularized worldview in Ukraine and its role for the modern worldview as well as the position of Christianity are pointed out. The potential opportunities for Christian Ukrainian-centric denominations and their influence on the worldview of Ukrainians are also noted; the areas and spheres of culture which will define futurological prospects of Christianity are outlined.

Conclusion. Christian culture has deep traditions and significance in Ukraine and at the present stage is characterized as organic, dominant and is demanded by most Ukrainians. The postmodern period of Ukrainian society contains secularizatory narratives. However, the processes that take place in Christian organizations indicate trends in the development of churches and Christian spirituality. The main areas that will positively influence the future of Christian culture are sacred art, educational institutions, the media sphere, everyday spiritual practices, customs, traditions, etc.

Prospects for further research are the analysis of factors and directions for development of Christian culture of the postmodern period in Ukraine.

Key words: futurology of religion;

культура, секуляризація; християнська культура; українське суспільство. | culture, secularization; Christian culture; Ukrainian society.

Актуальність теми дослідження. Модернізація суспільства зазвичай приводить до витіснення чи оновлення традиційних напрямів його розвитку, зокрема культури. Проблема трансформації цінностей світової культури безпосередньо стосується й України. Для українського народу традиційними є християнський світогляд і культура. У 2022 р. християнству в Україні виповнюється 1034 роки від часу офіційного запровадження (з періоду Київської Русі). Християнська культура володіє потужним духовно-гуманістичним потенціалом. Окреслення перспектив християнських інституцій України демонструватиме тенденції розвитку християнської культури в духовному просторі українців.

Постановка проблеми. На формулювання теми нашого дослідження вплинули роздуми відносно неоднозначного ставлення українського суспільства (починаючи з 90-х років ХХ ст. і особливо на сучасному етапі) до побічної проблеми – викладання “Основ християнської етики” (ОХЕ) у школі. Дана проблема впродовж останніх 30-ти років періодично висвітлювалась ЗМІ, обговорювалась на численних форумах, публічних дискусіях, наукових конференціях. Частина батьків, представники окремих громадських організацій виступили опозицією, й у довоєнний період (до 24.02.2022) активно відстоювали інтереси щодо повного відокремлення школи від церкви [2]. Цю конфліктну ситуацію можна сприймати як один із помітних індикаторів того, що українське суспільство перебуває у станах трансформації, зміни орієнтирів по відношенню як до релігійного світосприйняття загалом, так і до християнства зокрема. До подібних маркерів додаються також результати тематичних соціологічних опитувань [5], релігійно-конфесійна активність/пасивність християн-мирян в Україні.

З іншої сторони, суспільство задається питанням, що собою являють традиційні християнські цінності в контексті умов сучасності, у яких напрямках їх слід розвивати, чи не зводиться традиційність до вузько-конфесійних інтересів, чи традиційність й консервативність тотожні.

Зважаючи на різноаспектність проблеми, в даному дослідженні представляємо бачення перспектив християнської культури в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчаючи перспективи християнської культури в українському суспільстві опираємось на наступні напрями досліджень: історична ретроспектива ролі християнства в Україні (М. Попович, В. Зілгалов, Д. Кондюк, Л. Бабенко, І. Островська, М. Паночко, І. Скочиляс.), секуляризація і релігійність (Л. Филипович, О. Бас); особливості розвитку християнства на етапі модерну й постмодернізму (О. Тупик, М. Черенков); перспективи розвитку християнства (Т. Галік, Е. Германова де Діас); перспективи розвитку окремих напрямів християнської культури (Є. Чернега, Є. Бакланова, Х. Вишивана, Ю. Чорноморець); характерні ознаки релігійної, зокрема християнської, культури майбутнього (І. Капріцин, О. Борисова) та ін.

Мета статті: окреслити перспективи розвитку християнської культури в умовах свободи віросповідання, світоглядного плюралізму, секуляризації та інших суспільних викликів України.

Постановка завдань: виокремити основні напрями християнської культури в їх історичній ретроспективі в українському суспільстві; визначити передумови модерного й постмодерного сприйняття християнства; визначити

футурологічні тенденції християнської культури в Україні.

Виклад основного матеріалу. За свою більше ніж тисячолітню історію в Україні християнство стало могутнім чинником для духовності й культури українців. Досліджуючи багатосегментне середовище культури України, вітчизняні та зарубіжні культурологи, історики культури суголосно відзначають засадничу роль християнства.

Пригадуючи заслуги християнства для культури України, слід виокремити його засадничу роль для таких її складових, як освіта, наука, література, мистецтво, театральна справа, особистісне становлення, міжособистісна комунікація, культура суспільних інституцій (культура сім'ї, стосунків, правова культура, політична, економічна, соціальної сфери). Так, християнство вплинуло на становлення й розвиток грамотності й освіти (початкової, катехитичної, ремісничої, середньої та вищої школи), богословської та філософської науки (розуміння християнських засад буття, антропоцентричність; морально-етичні й гуманістичні принципи діяльності). Завдяки християнству культура України збагатилась перекладною й оригінальною літературою, розвинула рукописну й книжну справу.

Відбулось становлення і розвиток сакрального мистецтва багатьох художніх стилів. Сакральна архітектура, скульптура (у тому числі й монументальна), образотворче мистецтво (іконопис, стінопис, християнський живопис), хорівий спів, обрядова музика, твори видатних українських композиторів й виконавців на християнську тематику – продукти християнізації культури. Культуру на засадах християнства в Україні розвивали й підтримували видатні українські політичні й громадські діячі-меценати, зарубіжні майстри. Варто також відзначити вплив окремих християнських конфесій України на розуміння українцями національної ідентичності.

Звісно, християнство на території України не було моноконфесійним, а так як і за рубежем, вже після 1054 року поступово розділялось. Сукупно, кожен з християнських напрямів тією чи іншою мірою впродовж століть впливав на культуру індивідів та суспільства загалом, тому можна вести мову про загальнохристиянську культуру в Україні.

Отже, впродовж століть і до початку 30-х років ХХ ст. для українців християнська (народно-християнська) культура – це основа і стиль життя; сакральне мистецтво – домінуюче; катехитична освіта – складова початкової; богословська освіта – основа філософської, гуманітарної тощо.

Інтенсивний вплив християнства на культуру України був насильно призупинений у часи тоталітаризму й атеїзації періоду 30-90 рр. ХХ ст. Сакральна культура зазнала численних руйнувань й нищення від радянської влади.

Для соціалістичного суспільства християнська культура сприймалась як ворожа. Тому, суґубо атеїстичний світогляд прищеплювався школярам, юнакам, молоді, дорослому населенню. У сільській місцевості (особливо на заході України, у Галичині), незважаючи на заборони, українці таємно підтримували християнські традиції. З особистих спостережень пригадується, як керівництво школи переслідувало учнів, у родинях котрих шанувались християнські цінності. Директор відслідковував хто з дітей бере участь у християнських дійствах, святах, звичаях (в коляді, вертепі; веснянках, гаївках тощо), хто таємно навідувався до священослужителя; хто вітався християнськими вітаннями із односельчанами за межами школи. Такі учні на загальношкільній лінійці були принижені, зацьковувані, зазнавали дискримінації перед усім учнівським і вчительським

колективом школи.

Урбанізоване суспільство виявилось більш сприятливим для пропаганди атеїзму. Середовище вищої школи у світоглядному вимірі акцентувало на теоріях атеїстичних вчень. “Потужна державна пропагандистська машина вустами лекторів і партійних чиновників розтлумачувала численні партійні документи, у яких релігія оголошувалася першопричиною багатьох негативних суспільних явищ, а атеїзм – єдино правильною системою поглядів, яка звільняє людину від помилок і забобонів, утверджує науковий погляд на природу, суспільство, людину. У таких умовах радянської дійсності пересічний українець, котрий пережив лихоліття репресій, голодоморів, війни, жадав добробуту, стабільності, зростання сходінками соціальних ліфтів. Не останньою умовою цього було сповідування атеїзму, тобто відкидання релігійних уявлень й релігії в цілому” [1]. Антирелігійна пропаганда говорила про абсолютні розбіжності між наукою та й релігією.

Л. Филипович пояснює, що в Україні занепад релігії відбувся не у результаті модернізації суспільства, а через знищення релігії як конкурента комуністичної ідеології. Комуністична ідеологія перетворилася на своєрідний вид релігії – “нову партійну ієрархію”, що створила “нововіруючих”; змінила традиційну християнську обрядовість культом нових соціалістичних обрядів, де старі форми наповнювалися новим змістом” [10].

Християнські конфесії вимушено діяли в умовах підпілля. Велику роль на підтримку й розвиток християнської культури відзначилось українське духовенство в еміграції. Вихід конфесій з підпілля й відродження християнства постерігається лише з 90-х років ХХ століття. Українці, що сповідували християнські засади в умовах підпілля, розвинули власну християнськість після набуття Україною самостійності. Водночас, великий відсоток з числа тих, що перейнялися антирелігійною ідеологією, та їхнє наступне покоління розвивали власний духовно-культурний світ поза сферою релігії. Окремі факти ідеалізації духовенства чи інші консервативні причини також певною мірою спричинили зворотну реакцію – свідомий відхід від конфесії, духовні пошуки.

Таким чином, можна стверджувати, що більше ніж пів століття штучно створена атеїстична картина світу не стала критичною для християнства, але суттєво вплинула на поширення секулярних переконань.

Л. Филипович диференціює поняття “секулярність” і “псевдосекулярність”. “Справжній секулярності” передувало поняття “псевдосекулярність”, що існувало у формі войовничого атеїзму. При цьому, терміну “справжня секулярність” авторка надає позитивного звучання, аргументуючи, що “справжня секулярність” ґрунтується не на боротьбі з релігією, не на протиставленні, а на розмежуванні функціонального призначення та сфер впливу релігійного і світського” [10].

Згідно теологічно-філософських поглядів, синонімами секуляризації є емансипація, дехристиянізація, модернізація; кінцевим етапом процесу, при якому всі сегменти суспільного життя відмежовуються від релігії, є цілковито нерелігійне суспільство. Похідним від секуляризації є секуляризм, що означає “життя без Бога”, “антирелігійна ідеологія”, впливає на створення клімату релігійної байдужості, тісно пов’язаний з етичним релятивізмом [6]. Відомо, що термін “секуляризація” (saecularis) в перекладі з латини означає “світський”.

У дослідженні Е. Германової де Діас, присвяченому огляду концепцій стосовно взаємодії постмодернізму і християнства у світовому вимірі, зазначається, що ставлення мислителів до постмодернізму є неоднозначним.

Дослідниця наводить приклади цьому. Так, один із напрямів християнського дискурсу наполягає, що постмодернізм має принципово антихристиянську природу, тобто нищівний характер для християнства. Згідно інших міркувань, постмодернізм – це продовження і розвиток християнської традиції; християнська цивілізація – основа формування модерну й постмодерну. Третій напрям переконань стверджує: християнство і постмодернізм незалежні культурні явища, хоча постмодернізм багато успадковував від християнської культури, виникнувши в її рамках [4].

Стосовно України, то не залежно від тенденцій секуляризації й постмодерністських настроїв, на сучасному етапі все ж часто зустрічаємо оптимістичні погляди щодо перспектив християнського способу життя, а отже й культури. У цьому контексті І. Сочилияс зосереджує увагу на сучасній Галичині, релігійна панорама якої динамічна, відзначається духовно-моральним співпережиттям, має величезний потенціал впливу на Україну в цілому. Завдяки релігії Галичина може “галицинізувати Україну”, відзначаючи, що в Галичині домінує “унійна модель культури” [9].

Відомо, що “унійну модель культури” представляє УГКЦ. Очевидно, під “унійною моделлю” слід розуміти поєднання засад східного і західного напрямів християнства, відданість християнським україномовним традиціям, соціокультурну небайдужість, домінування принципу “Бог і Україна”, розуміння України як “Рідної хати”. Завдяки старанням видатних лідерів періоду ХХ - початку ХХІ століття (Андрею Щептицькому, Йосипу Сліпому, Мирославу Івану Любачівському, Любомиру Гузару) УГКЦ здобула прихильність більшості галичан. У 2005 році осідок Глави УГКЦ перенесено зі Львова до Києва. Новітній етап діяльності УГКЦ пов’язується з чинним предстоятелем Святославом Шевчуком, який успішно розвиває кращі справи своїх попередників, зокрема ті, що стосуються соціокультурного життя українців.

Звісно, що і опоненти такої галичанської духовності теж поступово активізуються, відстоюючи згадані секуляризаційні та інші ідеї. Повертаючись до дискусійної ситуації відносно виховання на засадах християнської етики і моралі, яка серед інших спонукала нас до дослідження вказаної теми, звернемо увагу на критичні зауваження. В останніх пояснюється, що викладання християнської етики в школах Галичини сприймають переважно як щось природне і належне, не бачать у цьому особливої проблеми. Проте, неоднозначність ситуації стає зрозумілою, коли “з’являється хтось сторонній, хто або через походження не є носієм галицької ідентичності, або має інакші погляди” [2]. Такими “сторонніми” називають, наприклад, “вимушених переселенців зі східних областей України, для яких християнська етика може стати несподіванкою”.

Опоненти вважають, що “на Західній Україні суспільство не вміє бути секулярним (світським)”; несекулярність проявляється не лише через уроки християнської етики, але й через інші предмети та позакласні заходи в школі.

У цьому контексті мабуть для критиків риторичними стануть наступні запитання. Відзначення Україною великих християнських свят як святкових днів (а отже й вихідних) на рівні всієї держави, молитви за Україну, за народ, в яких беруть участь політичні й духовні лідери, особливо в умовах кривавої війни, теж слід вважати як релігійну ангажованість чи загрозу секулярності? Очевидно, що шанування й підтримка державою християнських цінностей, традицій – запорука перспектив розвитку християнської культури в Україні. Зрештою, здорове конкурентне середовище між секуляризаційними і християнськими інституціями також мало б спонукати до небайдужості й дієвості останніх.

Загалом, Католицька Церква в Україні (РКЦ) також україномовна, має і розвиває християнськість суспільства у звичний та оновлений спосіб, наголошуючи також на християнських засадах духовності особистості, сім'ї, суспільства.

Якщо греко-католицизм переважає в Галичині, римо-католицизм знаходить помітне місце на заході та в центрі України, то в загальному українському конфесійному просторі лідерство за чисельністю прихильників належить православ'ю.

Історичний шлях українського православ'я непростий і тернистий: поетапний розвиток й відродження, підлегле становище, тривале невизнання. Подія історичної величини відбулась в українському православ'ї 05.01. 2019 р.: Вселенський патріарх Варфоломій підписав Томос, яким надав статус автокефалії Православній Церкві України. 6 січня 2019 р. патріарх Варфоломій у своїй резиденції урочисто вручив предстоятелю ПЦУ митрополиту Епіфанію "Патріарший і Синодальний Томос надання автокефального церковного устрою Православній церкві в Україні". Дана подія засвідчила, що Україна стала повноправним суб'єктом міжнародних релігійно-церковних відносин. Набуття ПЦУ статусу автокефалії, отримання Томосу свідчить, що новітня історія українського православ'я лише розпочинається і має значні ці та інші перспективи. До складу ПЦУ поступово приєднувались православні конфесії, що раніше підпорядковувались УПЦ Московського Патріархату.

УПЦ МП, як інституція православного християнства в Україні, теж говорить про потребу християнської культури. Однак, існують суттєві відмінності між україноцентричним православним християнством (в особі ПЦУ) та "істинно православними", котрі займають промосковську позицію. Власне УПЦ МП більше можна охарактеризувати, як таку що відстоює ідеї консерватизму. Ну і звісно, що недалекоглядними є перспективи УПЦ МП в Україні вільній: в умовах повномасштабної російсько-української війни зростає рівень національної свідомості українців й суттєво активізувався й триває перехід громад УПЦ МП до ПЦУ.

З часу інституційного заснування ПЦУ позиціонує себе як один з активних носіїв християнської культури в Україні, традиційних християнських цінностей. ПЦУ, як і УГКЦ, також суттєво представлена у Галичині, динамічно розвивається на заході, півночі, в центрі України, інших територіях, підконтрольних Україні.

"Після Томосу вчимося жити разом" – промовиста назва публікації М. Черенкова, в якій відстоюється протестантські вияви християнства як рівноцінні, акцентується, що не можна звужувати християнську ідентичність до однієї з багатьох конфесійних традицій; висловлюється сподівання, що "з Томосом відкриваються нові можливості для консолідації українського православ'я та українського християнства в цілому" [11]. Заклик "вчимося жити разом" свідчить скоріше про потребу вдосконалення екуменічної співпраці й діалогів для досягнення спільних цілей. Очевидно, бажаними для представників християнських напрямів може стати обговорення нового контексту питання "Після Перемоги України вчимося жити разом". Тому, перспективи україноцентричної християнської культури також залежать і від реалій сьогодення, тобто від перемоги України у війні.

Отже, з огляду на сказане вище стосовно новітнього етапу розвитку проукраїнсько-спрямованих християнських інституцій, кожна із конфесій володіє потенційними запасами можливостей, щоб не лише розвивати власні громади, але й християнську етику, культуру (культуру, що базується на засадах християнства в цілому).

Говорячи про християнську традиційність, вважаємо, що мова про консерватизм в обрядовості не йтиме, адже згадані конфесії оновлюються, реагують на виклики часу. Яскравий приклад подібного оновлення: вказані напрями й конфесії динамічно зреагували на пандемічну ситуацію, а також умови повномасштабної війни, запровадивши й розвиваючи онлайн-формат участі в Богослужіннях. Християнське місіонерство великою мірою послуговується засобами діджиталізації та соціальними комунікаціями. Скажімо, молитовні зустрічі, місіонерська діяльність одного звичайного мотивованого, інтелектуально й духовно багатого священнослужителя збирають у соціальних мережах десятки, а то і сотні тисяч прихильників щодня [8]. Подібні численні приклади лише набирають обертів, представляючи християнський контент й душпастирство в інтернет-мережі. Вказані тенденції можуть свідчити про динаміку розвитку християнського світогляду й християнських традиційних цінностей у суспільстві.

Якщо окреслювати напрями розвитку християнської культури на сучасному етапі, то варто детальніше зупинитись на окремих п'ятьох факторах.

По-перше, збереглось і розвивається сакральне мистецтво у всій його багатоманітності, багатожанровості, різновидності, що представляє символічний світ християнства, алегоричні образи, торкається невидимих сторін духовності. З поняттям християнське мистецтво тісно взаємопов'язаний релігійний туризм, паломництво до християнських святинь, що активно розвивається.

По-друге, державна освіта звісно світська, але, наприклад, безпосередньо декларуються й проводяться (у форматі уроків духовно-морального спрямування, "ОХЕ") чи опосередковано вивчаються християнські мотиви й сюжети у творчості багатьох письменників, композиторів, митців, та навіть християнські погляди окремих відомих людей медицини, техніки, точних наук тощо. "Книгою книг" у всьому християнському світі названо Біблію, з якою в Україні знайомлять у церкві, сім'ї, школі як з пам'яткою літератури й духовності. Приватний вектор освіти України дозволяє існування загальноосвітніх й професійних шкіл з прищепленням християнських поглядів, цінностей, мотивів поведінки.

По-третє, запорукою перспектив християнської культури, чим активно займаються відомі християнські конфесії України, є також розвиток богословської освіти й науки, інтелектуально-духовне збагачення християнських душпастирів. Важливе значення при цьому мають загалом богословські оптимістичні сприйняття перспектив християнства й культури загалом у світі й в Україні. Теологи вважають, що якщо не в підлітково-юному чи молодому віці, то в старшому чи похилому періоді життя людина обов'язково приходиться, звертається до першоджерела життя, – Творця – через віру, молитву, спосіб життя.

По-четверте, християнські мас-медіа України, християнська журналістика – одні із затребуваних на сучасному етапі. Реалістичні перспективи розвитку християнських мас-медіа України "залежать як від новітніх технологій, так і від людського фактору, в якому почуття гідності й життя у правді нерозривно пов'язані між собою" [3]. У тематичному дослідженні Х. Вишивана виокремлює велику роль ЗМІ у популяризації християнства, наводить прогностичне бачення головного редактора газети "День" Л. Івшиної стосовно того, що "вдумлива і якісна журналістика здатна змінювати імідж Церкви і налагоджувати це порозуміння, презентуючи аудиторії особистостей серед духовенства" [3].

По-п'яте, важливими для перспектив розвитку є повсякденні виміри буття християнської культури. Вони очевидно залежать у першу чергу від їх

окремих носіїв, найближчого оточення, середовища, локацій. Суспільні потрясіння (революції, пандемія, війна), яких зазнала Україна, формують в людей бажання знайти духовні основи та орієнтири порятунку. Окрім звичних щоденних церемоній (щоденна молитва як спосіб духовного захисту і збагачення; християнські вітання, особливо на свята; вдячність Богові за прожитий день та ін.), на рівні повсякденності українці практикують християнсько-моральні якості (відвагу, сміливість, оптимізм, справедливість, любов і повагу до себе, до батьків, до іншого; здатність аналізувати власні вчинки, співчувати та співпереживати ближньому; справи милосердя; досить гуманне ставлення до ворога; допомога немічним і потребуючим тощо).

Таким чином, є підстави вважати, що вже навіть ці окреслені напрями розвитку впливатимуть на збагачення й популяризацію християнської культури.

Висновки. Пройшовши значний історичний шлях розвитку, володіючи потужними потенційними можливостями, не зважаючи на різносвітоглядні й полікультурні умови розвитку, християнська культура на сучасному етапі в Україні характеризується як органічна, домінуюча, затребувана більшістю українців. Незалежно від секуляризаційних наративів суспільства постмодерного періоду, спостерігаємо, що процеси, які відбуваються в християнських церковних інституціях, свідчать про тенденції розвитку як церков, так і передусім християнського світогляду, духовності тощо. Вважаємо, що основними напрямками, завдяки яким бачиться майбутнє християнської культури, є сакральне мистецтво, освітні інституції, медійна сфера, повсякденне духовні практики, звичаї, традиції та ін.

Перспективами наступних досліджень стане приділення уваги аналізу напрямів розвитку християнської культури, а також безпосередньо факторам розвитку християнської культури: численним особистісним потребам християнства як формі духовності, моралі, релігійності; державній позиції стосовно стратегій розвитку християнських цінностей в українському суспільстві; свободі віросповідань; екуменічним й міжкультурним діалогам тощо.

Список використаних джерел:

1. Бабенко, Л 2017, 'Як українців робили атеїстами: державна політика проти релігії у перші десятиліття радянської влади'. *Україна модерна. Міжнародний інтелектуальний часопис*. Доступно:<<https://uamoderna.com/md/babenko-atheism>>. [24 Березень 2022].
2. Бас, О 2020, 'Освіта і релігія: чи дискримінує школярів християнська етика'. *Kurs. Публікації. Культура*. Доступно:<<https://kurs.if.ua/article/osvita-i-religiya-chy-dyskryminuye-shkolyariv-hrystyuyanska-etyka/>>. [24 Березень 2022].
3. Вишивана, Х 2018, 'Перспективи розвитку християнських мас-медіа України: професія релігійного журналіста'. *Вісник Львівського університету. Серія Журналістика*. Випуск 44. с. 165–171. Доступно:<<http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/journalism/article/viewFile/9365/9316>>. [24 Березень 2022].
4. Германова де Діас, ЕВ 2017, 'Постмодернізм і християнство: проблема взаємодії (огляд концепцій)'. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія "Теорія культури і філософія науки"*, (57), с. 115-124.
5. *Держава і церква в Україні-2019: підсумки року і перспективи розвитку відносин (інформаційні матеріали) 2019*, Центр Разумкова. Доступно:<https://razumkov.org.ua/uploads/article/2019_Religiya.pdf>. [24 Березень 2022].
6. Островська, І 2009, 'Суспільство секуляризоване?' *Credo. Католицький вісник*.

Доступно: <<https://credo.pro/2009/10/6235>>. [24 Березень 2022].

7. Попович, М 1998, 'Сакральна культура. Християнська культура'. *Нарис історії культури України*, Київ, с. 87 – 104.
8. 'Прикарпатський священник має в Instagram більше 230 тис підписників і підкорює TikTok', 2022. Репортер. Доступно: <<https://report.if.ua/lyudy/prykarpatyskij-svyashchennyk-maye-v-instagram-majzhe-30-tys-pidpysnykiv-i-pidkoryuye-tiktok-video/>>. [24 Березень 2022].
9. Скочиляс, І 2018, 'Культура Галичини – культура релігійна'. *Zbruh*. Доступно: <<https://zbruc.eu/node/78452>>. [24 Березень 2022].
10. Филипович, Л 2019, 'Релігійні і секулярні світи: проблеми взаємин з огляду на суспільні трансформації ХХІ ст.' *Науковий щорічник Історія релігій в Україні*, Вип. 29, с. 192-197.
11. Черенков, М 2019, 'Після Томосу вчимося жити разом'. *Релігійно-інформаційна служба України*. Доступно: <https://risu.ua/pislya-tomосу-vchimosya-zhiti-razom_n100089>. [24 Березень 2022].

References:

1. Babenko, L 2017, 'Iak ukraintsiv robyly ateistamy: derzhavna polityka proty religii u pershi desiatylittia radianskoi vlady (How Ukrainians were made atheists: state policy against religion in the first decades of Soviet rule)', *Ukraina moderna. Mizhnarodnyi intelektualnyi chasopys*. Dostupno: <<https://uamoderna.com/md/babenko-atheism>>. [24 Berezhen 2022].
2. Bas, O 2020, 'Osvita i religii: chy dyskryminuie shkolariv khrystyianska etyka (Education and religion: whether Christian ethics discriminate against schoolers)', *Kurs. Publikatsii. Kultura*. Dostupno: <<https://kurs.if.ua/article/osvita-i-religiya-chy-dyskryminuye-shkolyariv-hrystyianska-etyka/>>. [24 Berezhen 2022].
3. Vyshyvana, Kh 2018, 'Perspektyvy rozvytku khrystyianskykh mas-media Ukrainy: profesiia relihiinoho zhurnalista (Prospects for the development of Christian mass media in Ukraine: the profession of religious journalist)'. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia Zhurnalistyka*, Vypusk 44, s. 165–171. Dostupno: <<http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/journalism/article/viewFile/9365/9316>>. [24 Berezhen 2022].
4. Hermanova de Dias, EV 2017, 'Postmodernizm i khrystyianstvo: problema vzaiemodii (ohliad kontseptsii) (Postmodernism and Christianity: the problem of interaction (review of concepts)', *Visnyk Kharkivskoho natsionalnogo universytetu imeni V. N. Karazina. Seriia "Teoriia kultury i filosofii nauky"*, (57), s. 115-124.
5. 'Derzhava i tserkva v Ukraini-2019: pidsumky roku i perspektyvy rozvytku vidnosyn (informatsiini materialy) (State and Church in Ukraine-2019: results of the year and prospects for the development of relations (information materials))' 2019, Razumkov Centre. Dostupno: <https://razumkov.org.ua/uploads/article/2019_Religiya.pdf>. [24 Berezhen 2022].
6. Ostrovska, I 2009, 'Suspilstvo sekularyzovane ? (Society is secularized?)', *Credo. Katolytskyi visnyk*. Dostupno: <<https://credo.pro/2009/10/6235>>. [24 Berezhen 2022].
1. 7. Popovych, M 1998, 'Sakralna kultura. Khrystyianska kultura. Narys istorii kultury Ukrainy (Sacred culture. Christian culture. Essey on the history of Ukrainian culture)'. Kyiv, s. 87 – 104.
7. 'Prykarpatskyi sviashchennyk maie v Instagram bilshhe 230 tys pidpysnykiv i pidkoriauie TikTok (The Carpatian priest has more than 230,000 Instagram followers and conquers TikTok)' 2022, Reporter. Dostupno: <<https://report.if.ua/lyudy/prykarpatyskij-svyashchennyk-maye-v-instagram-majzhe-30-tys-pidpysnykiv-i-pidkoryuye-tiktok-video/>>. [24 Berezhen 2022].
8. Skochylias, I 2018, 'Kultura Halychyny – kultura relihiina (The culture of Galicia is a religious culture)', *Zbruh*. Dostupno: <<https://zbruc.eu/node/78452>>. [24 Berezhen 2022].
9. Fylypovych, L 2019, 'Relihiini i sekularni svity: problemy vzaiemyn z ohliadu na suspilni transformatsii ХХІ st. (Religious and secular worlds: problems of relations in view of social

transformations XXI century)', *Naukovyi shchorichnyk Istoriiia religii v Ukraini*, s.192 – 197.

10. Cherenkov, M 2019, 'Pislia Tomosu vchimosia zhyty razom (After Tomos we learn to live together)'. *Relihiino-informatsiina sluzhba Ukrainy*. Dostupno: <https://risu.ua/pislyya-tomosu-vchimosya-zhiti-razom_n100089>. [24 Berezen 2022].

DOI 10.33930/ed.2019.5007.40(4-6)-7

УДК 373(091)

ФЕНОМЕН ЛІДЕРСТВА ЯК НЕВІД'ЄМНА СКЛАДОВА В УПРАВЛІННІ РЕЛІГІЙНОЮ ОСВІТОЮ

THE PHENOMENON OF LEADERSHIP AS AN INTEGRAL COMPONENT IN THE MANAGEMENT OF RELIGIOUS EDUCATION

А. В. Шевчук

Актуальність теми дослідження.

У статті досліджена історіографія та феномен лідерства, як соціального явища, та його роль у керівництві релігійною освітою. З'ясовано, що давньогрецькі мислителі акцентували увагу на тому, що мудрий правитель зобов'язаний одержати необхідне виховання для того, що б бути мудрим керівником, бо, як вважав Платон, саме мудрість є головним важелем в управлінні людьми.

Постановка проблеми. Виявлено концепцію, відповідно до якої юрба має великий вплив на лідера, а, отже, може змінити орієнтири останнього. Поведінкова особливість лідера визначається через мудре крокування за юрбою із застосуванням отриманої влади, враховуючи психологічні закони. Лідерство також можна сприймати як соціально-психологічне явище, що складається із сукупності особистих рис індивідуума, які дозволяють лідерам зайняти ключову позицію та тримати кермо влади завдяки своїм неповторним якостям.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У ХХ ст. була висунута теорія, відповідно до якої лідером людина стає не через особисті риси, але через дію ситуативних обставин. Відтепер лідерство починає розглядатися як роль групи, і ця думка почала домінувати у подальших дослідженнях. Теорія

Urgency of the research. The article examines the historiography and phenomenon of leadership as a social phenomenon and its role in managing religious education. It was found that the ancient Greek thinkers emphasized the fact that a wise ruler must receive the necessary education in order to be a wise leader, because according to Plato, wisdom is the main lever in managing people.

Target setting. The concept was revealed, according to which the crowd has a great influence on the leader, and therefore can change the orientation of the latter. The behavioral characteristic of a leader is determined by wisely following the crowd, using the obtained power, taking into account psychological laws. Leadership can also be perceived as a socio-psychological phenomenon consisting of a set of personal traits of an individual that allow leaders to occupy a key position and hold the reins of power due to their unique qualities.

Actual scientific researches and issues analysis. In the 20th century a theory was put forward, according to which a person becomes a leader not because of personal traits, but because of the effect of situational circumstances. From now on, leadership begins to be seen as a group role and this point of view began to dominate

ситуативного лідерства в результаті отримала широке розповсюдження серед дослідників соціальної психології.

Постановка завдання. Метою дослідження є окреслення феномену лідерства як невід'ємної складової в управлінні релігійною освітою, а саме окреслення та аналіз змістовного концепту "лідерство в релігійній освіті".

Виклад основного матеріалу. З'ясовано значення концепції "лідерство як функція групи", яка стверджує, що група повинна сама обирати лідера, котрий би задовольняв її потреби та інтереси. На початку 60-х рр. була сформована синтетична теорія лідерства, яка об'єднала усі наявні концепції. Також відбулось осмислення лідерства, як явища в системі управління освітою. Було визначено, що оптимізація важелів управління є однією із головних умов створення ефективного функціонування релігійної освіти. Новий погляд на лідерство розглядався відтепер як формувальний процес, який виникає із особливого набору чинників: середовища, групових та культурних особливостей. Виявлено, що для утримання влади лідеру необхідно постійно спостерігати за настроєм, поведінкою та думками членів своєї групи.

Висновки. Проводячи аналіз цієї проблеми, її еволюційних процесів, автори доходять висновку, що загальна доктрина лідерства в соціальній психології досі відсутня, про що свідчать численні дослідження науковців-психологів.

Ключові слова: лідерство, релігійна освіта, управління освітнім процесом.

further research. As a result, the theory of situational leadership has become widespread among researchers in the field of social psychology.

The research objective. The purpose of the study is to outline the phenomenon of leadership as an integral component in the management of religious education, namely the outline and analysis of the meaningful concept "leadership in religious education".

The statement of basic material. The meaning of the concept "leadership as a function of the group" is clarified, which states that the group should choose a leader that would satisfy its needs and interests. In the early 1960s, a synthetic theory of leadership was formed, which united all existing concepts. There was also an understanding of leadership as a phenomenon in the education management system. It was determined that the optimization of control levers is one of the main conditions for the creation of effective functioning of religious education. The new view of leadership was considered from now on as a formative process that arises from a special set of factors: environment, group and cultural characteristics. It was found that in order to maintain power, the leader must constantly monitor the mood, behavior and thoughts of the members of his group.

Conclusions. Analyzing this problem and its evolutionary processes, the authors come to the conclusion that a general doctrine of leadership in social psychology is still missing, as evidenced by numerous researches of psychologists.

Key words: leadership, religious education, management of the educational process.

Актуальність теми дослідження. У статті досліджена історіографія та феномен лідерства, як соціального явища, та його роль у керівництві релігійною освітою. З'ясовано, що давньогрецькі мислителі акцентували увагу на тому, що мудрий правитель зобов'язаний одержати необхідне виховання для того, що б бути мудрим керівником, бо, як вважав Платон, саме мудрість є головним важелем в управлінні людьми.

Постановка проблеми. Виявлено концепцію, відповідно до якої юрба має великий вплив на лідера, а, отже, може змінити орієнтири останнього. Поведінкова особливість лідера визначається через мудре крокування за юрбою із застосуванням отриманої влади, враховуючи психологічні закони. Лідерство також можна сприймати як соціально-психологічне явище, що складається із сукупності особистих рис індивідуума, які дозволяють лідерам зайняти ключову

позицію та тримати кермо влади завдяки своїм неповторним якостям.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У ХХ ст. була висунута теорія, відповідно до якої лідером людина стає не через особисті риси, але через дію ситуативних обставин. Відтепер лідерство починає розглядатися як роль групи, і ця думка почала домінувати у подальших дослідженнях. Теорія ситуативного лідерства в результаті отримала широке розповсюдження серед дослідників соціальної психології.

Серед вітчизняних та зарубіжних дослідників, які займалися даною проблематикою, ми спиралися на роботи: Г. Лебона, Т. Тарда, Г. Хоманса, М. Грегора, М. Вебера, Ю. Калініна, Ю. Павленка, Є. Харьковценка та інших відомих вчених.

Постановка завдання. Метою дослідження є окреслення феномену лідерства як невід'ємної складової в управлінні релігійною освітою, а саме окреслення та аналіз змістовного концепту "лідерство в релігійній освіті".

Виклад основного матеріалу. Термін лідерство, як соціальне явище, бере свій початок з давнини, де окремі люди, будучи керівниками спільноти, мали ознаки лідерства та успішно їх використовували, наприклад: Авраам, Мойсей, Ісус Навин, Давид тощо. Багато поколінь філософських шкіл досліджували поведінку, взаємовідносини, здібності, методи керівників (правителів) або підданих, тим паче, що з часів древньої міфології керівники (вожді, царі) зазвичай були наділені надлюдськими, божественними здібностями. Зображуючи стародавні війни та описуючи дії знаменитих вождів, полководців, Плутарх, Светоній та Геродот відзначали їх феноменальний розум, сильну волю, дух, який виявлявся у їхніх організаційних здібностях, і завдяки якому були здатні покликати людей до подвигу, повести за собою, вселити в серцях віру до перемоги.

Сократ у платонівських діалогах зазначав, що успішному керівнику треба мати красномовність та навички вмілого управління. Він акцентував увагу не те, що мудрий правитель зобов'язаний одержати необхідне виховання, щоби бути мудрим керівником, бо, як вважав Платон, саме мудрість є головним важелем в управлінні людьми. Він писав, що добродійність царів визначається у здатності філософствувати, а добродійність підлеглих визначається бажанням підкорятися. Тобто мислитель вважав, що правителю необхідно не тільки використовувати примусовий вплив на підлеглих, але й бути спроможним переконувати підлеглих.

Вагомий внесок у формування різних теорій лідерства зробили видатні науковці: Г. Лебон (1841-1931 р.р.) та Г. Тард (1843-1904 р.р.). Вони вважали, що найвидатніші досягнення суспільства були наслідком діяльності деяких видатних індивідуумів, а більшість їхніх послідовників стали лише користувачами спадщини видатної спільноти.

Г. Тард у своєму дослідженні пропонує принцип головного соціального закону розвитку, де послідовників він визначає як "юрба", тобто представляє їх як відсталих, неспроможних міркувати та здібними лише до рабської покірності сильному. Але лідер, із міркувань Г. Тарда, повинен ратувати проти відсталості юрби в ім'я прогресу. Він запропонував підкоряти її інноваційними досягненнями, також здобутим вмінням "бити" її по нервах, щоб у такий спосіб досягнути підпорядкування та успіху.

Дослідник Г. Лебон представляє особливості взаємодії лідера та юрби по-іншому. Його розуміння визначається у ствердженні того, що послідовники або юрба відіграють основну роль у суспільстві та домінують над лідером, тому вони

ставлять завдання, визначають мету та формують поведінкову програму. Отже, на його думку, юрба має великий вплив на лідера, тому навіть може змінити його та підштовхнути до вибору слідувати за іншим, який обіцяє нову програму. Тому поведінкова особливість лідера повинна визначатися у мудрому крокуванні за юрбою, застосовуючи отриману владу, враховуючи психологічні закони свідомо або не усвідомлено.

Послідовники Г. Лебона і Г. Тарда, продовжуючи дослідження цього питання, поступово починають визначати перші теорії лідерства, унаслідок чого з'являється термін "лідер" у значенні людини, яка керує іншими та успішно апелює владою. Зазначені спроби осмислення цього питання, ймовірно, орієнтовані насамперед на "великі особистості". Їх складно назвати теорією лідерства у повному розумінні, скоріше це є спроба створення певної емпірично-теоретичної платформи щодо подальших розробок проблем лідерства.

Майже до 60-х років ХХ століття існувала теорія рис лідерства. Вона визначала унікальність індивідуальних рис власне лідера. Отже, лідерство можна сприймати як соціально-психологічне явище, яке складається із сукупності особистих рис індивідуума, які дозволяють лідерам зайняти стержневу позицію та тримати кермо влади завдяки своїм неповторним рисам.

Темі теорії рис лідерства присвятили свої дослідження відомі науковці-соціологи, а саме Е. Богардус, М. Крюгер, А. Сміт. Дослідження цієї теми вони проводили на платформі соціальних груп мікросередовища: знайомі, найближчі родичі, батьки. Інший дослідник, Е. Богардус, визначив багато якостей, які притаманні лідеру: такт, почуття гумору, розум, майстерність передбачати, здібність бути у центрі уваги, сильний характер, енергія тощо. У своїх дослідженнях він стверджував, що головним критерієм для майбутнього лідера є набуття необхідних якостей, тому його пошуки були направлені на визначення певних універсальних рис, які були притаманні успішним керівникам різних напрямів чи об'єднань. Дослідники того часу вважали, що успішні лідери отримали деякий екстраординарний набір незмінних у часі та суттєво стійких якостей, які їх відрізняють від інших. Науковці намагалися з'ясувати лідерські якості, для того щоб їх емпірично дослідити та потім застосувати щодо визначення лідерів.

Цей підхід ґрунтувався на вірі у те, що лідерами не можливо стати, але цю перевагу можна отримати тільки при народженні. Тому суттєвим недоліком зазначеної теорії рис лідера стала домінанта визначення того, що здібність бути лідером є вродженою рисою, а, отже, властива тільки обмеженому, невеликому колу особистостей, які формують соціально-історичний процес. Виявилось, що лідерство та лідер не є наслідком реальних соціальних ситуацій, відносин, умов, але природно-уроджена сукупність біопсихічних якостей, які забезпечують цими властивостями людину, яка їх має від народження.

Представлена теорія рис лідерства не надавала значення тому, що сутність лідерства полягає у виконанні комплексу задач, які можуть формувати або принаймні сприяти створенню необхідних умов щодо формування необхідних якостей лідерства у людини, коли вона довгий час виконує роль лідера. У цей період відбувається процес призначення нормативних ролевих вимог, які сприяють закріпленню рис індивідуума та допомагають плідному виконанню означеної ролі, наприклад: наполегливість, впевненість у собі, що віддзеркалюється у лідера під час процесу керівництва людьми та закріплюють і формують ці якості в ньому. Так досягається мета і те, що раніше використовувалося як соціальна роль, тепер стає невід'ємною частиною

особистості.

Кризові процеси теорії рис призвели до нових пошуків та поглиблених досліджень цього питання, що призвело до появи інших теорій. Так науковець, Р. Стогділл, один із засновників новітньої теорії лідерства опублікував свою роботу під назвою “Особистісний фактор, зв’язаний з лідерством”, у якій висунув гіпотезу про те, що лідером людина стає не через свої риси, але через дію ситуативних обставин. Відтепер лідерство починають розглядати в контексті важливості ролі групи, і ця думка стає домінантною у подальших дослідженнях.

Теорія ситуативного лідерства отримала широке розповсюдження серед дослідників соціальної психології. Так представниками цієї теорії були Ф. Селзник та В. Дженкінс, які відзначили серйозні протиріччя в теорії ситуативного лідерства, які визначались наявними значними розбіжностями у питаннях ознак лідерів, формування варіативності рис, обставин та їх несталості, тобто представлена теорія не змогла пояснити відсутність природи лідерства при високій динаміці змін.

У цей час на рівні із теорією ситуативного лідерства з’являється та формується ще один напрям лідерства – “лідерство як функція групи”. Визначальною тезою нової теорії стало твердження про те, що група повинна сама обирати лідера, котрий би зміг задовольнити їх потреби та інтереси. За таких обставин роль лідера визначається функціями певного інструментарію щодо досягнення групою визначеної цілі.

Дослідник Г. Хоманс, який став зачинателем теорії “лідерство як функція групи” представив лідера як особистість, яка фокусує на собі головні значущості групи. Тобто усі форми взаємодії серед членів групи виконуються у вузькому форматі через свого лідера, який направляє членів групи на вибраний шлях досягнення мети та звершує інспектування над ними.

Також науковець М. Грегор у своєму дослідженні “Лідерство і мотивація” зауважує, що визначений лідер серед учасників групи сприймається як людина, що здатна вирішувати потреби спільноти та вести групу до поставленої мети. Теорія “лідерство як функція групи” представляє розгляд потреб групи, їх інтересів як головні елементи спільних завдань, які в комплексі визначаються показниками психічного стану групи і віддзеркалюють очікування її учасників. Тому лідер має орієнтуватися на очікування, він повинен брати до уваги вимоги групи та прагнути їх виконувати. Ця теорія акцентує увагу на ролевій значимості підлеглих. Тобто вони самі визначають статус лідера, маючи важелі щодо його підсилювання або послаблення. Отже, щоб утримати владу, лідеру необхідно постійно спостерігати за настроєм, поведінкою та думками членів групи. Враховуючи це, теорія “лідерство як функція групи” на рівні із попередніми теоріями була не спроможна пояснити усі сторони лідерства.

Початок 60-х років став стартовим майданчиком подальших спроб формування нової синтетичної теорії лідерства у прагненні об’єднати усі наявні концепції. Осмислення лідерства, як явища в системі управління освітою, розпочалось саме у цей період. Було визначено, що оптимізація важелів управління є однією із головних умов створення ефективного функціонування організації освіти в умовах сучасних змін. Новий погляд на лідерство розглядався відтепер як формувальний процес, який виникає із особливого набору чинників: середовища, групових та культурних особливостей. Вплив на формування та розповсюдження синтетичної теорії лідерства мали науковці: Ф. Фідлер, Б. Басса, Дж. Джуліан та Е. Холландер. Дослідник Б. Басса пропонує три основні змінні складової лідерства, що включають:

- 1) індивідуальність лідера;
- 2) аспекти, які з'ясовують поведінкові відмінності у групі;
- 3) мета групи.

Дж. Джуліан та Е. Холландер досліджують лідерство як процес взаємодії впливу серед учасників групи, які розв'язують єдине завдання. До взаємодії впливу можна віднести передусім відношення лідера та послідовників, де лідер сумлінно щось віддає групі та так само щось отримує від підлеглих. Тобто, коли при вирішенні завдання внесок лідера вагомий, тоді рівень його впливовості на підлеглих збільшується та підвищує його статус, оцінку, визнання. Науковець Ф. Фідлер у своїх дослідженнях, які базуються на визначенні експериментальних опрацювань, репрезентував новітні ідеї, що визначали ефективність діяльності групи, яка окреслюється трьома факторами:

- 1) міцність позицій лідера (суб'єктивний аспект).
- 2) структура завдання (об'єктивний зовнішній аспект),
- 3) рівень зв'язку між учасниками групи (об'єктивний внутрішній фактор).

Розуміння структурованості завдання Ф. Фідлер окреслює використовуючи терміни зрозумілості, визначеності та ясності для учасників групи. Ще один фактор з погляду Ф. Фідлера відображає рівень прийняття або неприйняття лідера учасниками його групи, що складається з того, як лідер, який орієнтований на виконання завдання стає більш дієвим, коли обставини у групі стають значно сприятливіші чи дуже несприятливими щодо нього.

Послідовники "синтетичної теорії лідерства" представили таку концепцію не обмежуючи її односторонністю, у такий спосіб вирішивши питання протиріч між теорією рис лідерства, функціональною та ситуаційною теоріями. Розглянуті еволюційні процеси головних напрямів у дослідженні лідерства досі є пріоритетними в соціальній психології та соціології Америки. Також подібні процеси можна побачити в дослідженнях науковців Німеччини та Франції. Проводячи аналіз цієї проблеми, її еволюційних процесів у визначенні концепцій лідерства, слід відзначити те, що загальна доктрина лідерства в соціальній психології досі відсутня, про що свідчать американські науковці-психологи. Наприклад, Е. Холландер відзначає, що лідерство поки є поняттям невловимим щодо ясного осмислення у формувальних процесах групового розвитку.

Проблема лідерства у соціальній психології СРСР мала дещо непростий та часом суперечний науковий погляд. Одними із перших робіт у контексті цього напрямку були роботи П. Л. Загоровського, А. С. Залужного, С. О. Лозинського та інших, у яких розглянуто проблеми лідерства в основному у організованих та стихійних колективах та дитячих групах. Також роботи з лідерства, що належать науковцям І. П. Волкову, Г. К. Ашину, Н. С. Жеребовій, Б. Д. Паригіну, Л. Й. Уманському, Р. Л. Кричевському та ін. Розбіжність у підходах до питання лідерства у СРСР визначалась політичною цензурою, яка вирішувала, якій концепції у будь-якій сфері суспільства існувати, а якій ні. Цікаво, як Б. Т. Лихачов констатував, що сучасному для нього суспільству, з його різними соціальними колективами та групами, лідерство як нове явище не притаманне, тому порушувати питання про лідерство, як наукову догму, у атеїстичній психології безпідставно.

У сучасному суспільстві лідерство як важливий об'єкт дослідження не викликає сумніву. Особливо з огляду на те, що це питання привертає безсумнівний інтерес та увагу не тільки в межах соціальної психології, але й у педагогіці, соціології та у різних сферах прикладних досліджень. Вивчення

проблеми лідерства ведеться на трьох рівнях: концептуальному, операційному та теоретико-методологічному.

Концептуальний рівень у своєму підході до проблеми лідерства окреслюється двома головними позиціями. У першій із них аналізуються переважно функціональні, динамічні характеристики лідерства у межах групової структури. Тому дослідники О. Є. Кузьмін, І. П. Волков, Б. Д. Паригін, Н. С. Жеребова представляють лідерство як засіб та процес формування групового функціонування, спрямований на досягнення поставлених завдань у мінімальні терміни з максимальним результатом. Отже, принципи детермінізму проявили себе у лідерстві так, що воно як соціально-психологічне явище представляється об'єктивно присутнім та реальним соціальним феноменом.

Хоча сутність лідерства відображає та містить суб'єктивний елемент, тобто потреби індивідумів, які беруть участь у діяльності груп, та їх психологічні ознаки. Друга позиція розглядає переважно статичні, структурні характеристики лідерства в організації груп. Тобто лідерство розглядається як дійсна об'єднана ознака групи, яка має наступні аспекти: тісний зв'язок з іншими її особливостями; наявність показників, які характеризують не тільки групу взагалі, але і розглядають її багатогранні структури.

Операційний рівень визначається аналізом досліджень лідерства, що допомагає достатньо глибоко вивчати стилі, типи лідерства в різноманітних напрямках групової діяльності і результативність різних видів стилю відповідно до залежності того чи іншого напрямку групи на здобуття успіху, участі у відповідній діяльності та змісту і типу завдань групового функціонування.

Теоретико-методологічний рівень санкціонує передусім дотримання головних психологічних домінант у підході до питань лідерства. Дослідження ключових спеціалістів ґрунтуються на принципах єдності діяльності та свідомості, опосередкованості та детермінізму. Головним формувальним чинником лідерства є аспект взаємодії, який передбачає динамічні поведінкові стосунки учасників групи. Тому явище лідерства науковцями розглядається як другорядна, похідна подія, як наслідок взаємодії партнерів групи та структурно-функціональною здатністю цієї групи. Представляючи побудову малої групи, як єдиної одиниці, лідерство інколи безпосередньо, часом опосередковано стає носієм інформації її статичної властивості. Явище лідерства, що було розглянуто у функціональній площині, передає інформацію щодо динамічних властивостей групової організації.

XX століття принесло серйозні зміни, що відбулися у системі управління освітою провідних держав Європи та США, які визначили новітні вимоги щодо змін цього устрою та швидкого реагування на виклики сучасного суспільства. Глобалізаційні процеси обумовили факт неспроможності традиційних засобів, принципів та методів створити умови щодо успішного розвитку освітньої організації. Сучасне керівництво вимагає не тільки застосування фахових умінь та навичок професіонала, але і використання особливих якостей, які притаманні лідеру.

За цей період релігійна освіта у загальноосвітніх закладах зазнала також радикальних змін, передусім у визначенні явища лідерства, яке змогло надати їй здібностей бути на освітньому ринку конкурентоспроможною. Ще у 1980-х роках усі керівники освітніх організацій визначались безпосередньо як адміністратори, що були підпорядковані структурам влади [1; 2]. У цей період керівникові було надано новий статус в освітньому процесі – лідер (instructional leader). Цей статус відтепер визначав його як адміністратора, що несе відповідальність за

досягнення учнів освітнього процесу [3; 4]. Відтепер лідер не просто формальний керівник, він виконує роль тренера, наставника та стратега. Йому не треба брати участь у підтримці кожного рішення, яке прийняла команда, тому що він довіряє членам свого колективу, їх компетентності та досвіду, рівню умінь та знань щодо прийняття оптимальних рішень. Усе частіше в системі управління релігійною освітою в загальноосвітніх школах керівництво делегує повноваження на найнижчій ступені організаційної системи, що відкриває нові можливості командам фахівців більшою мірою досягнути цілі й відчути причетність до справи та відповідальність за досягнення успіху.

Особливість сучасного лідерства в системі управління релігійною освітою визначається централізованістю релігійної етики, що віддзеркалюється у світогляді керівника та збуджує його до формування унікального лідерського стилю – концепції служіння-лідерства. Цей концепт лідерства є унікальним в тому, що лідер готовий ставити себе нижче за послідовників, підкоряти власні інтереси потребам групи та служити підлеглим.

Ще одним перспективним напрямом є раціональне об'єднання позитивних аспектів наступних концепцій керівництва, яке визначається як управлінське лідерство. Дослідник А. Омаров окреслює термін “управлінський лідер” як особистість, у якій об'єднуються лідерські та управлінські риси, реалізується влада щодо успішного виконання завдань наданих організацією та суб'єктивний вплив на підлеглих [8]. Ще одним значенням терміну “управлінське лідерство”, яке було висунуте дослідницею О. С. Яхонтовою [9], є особливий тип керівництва, де управлінець об'єднує особисті мотиви та цілі з організаційною діяльністю.

Висновок. Отже, управлінському лідеру надається набагато більше перспектив щодо результативного керування релігійною освітою, ніж простому менеджеру або лідеру, що обмежений статусною владою. Сучасне керівництво вимагає не тільки застосування фахових умінь та навичок професіонала, але і використання особливих якостей, які притаманні лідеру, що зможуть йому допомогти успішно застосовувати творчий потенціал у подальшому управлінні освітніми процесами. Тому розв'язання цієї проблеми визначається необхідністю сучасного керівника закладу освіти оволодіти навичками лідера, щоб бути спроможним використовувати новітні підходи у процесі управління релігійною освітою.

Список використаних джерел:

1. Harris, A 2008, *Distributed Leadership: Developing Tomorrow's Leaders*, London: Routledge.
2. Ogawa, R & Bossert, S 1995, 'Leadership as an Organizational Quality'. *Educational Administration Quarterly*, vol. 31, no. 2, pp. 224–243.
3. Schein, EH 1992, *Organizational Culture and Leadership*, San Francisco: Jossey-Bass.
4. Виханский, О & Наумов, А 2010, *Менеджмент*. Учебное пособие, Москва: ИНФРА-М.
5. Hallinger, P & Heck, R 1998, 'Exploring the Principal's Contribution to School Effectiveness: 1980–1995', *School Effectiveness and School Improvement*, vol. 9, no. 2, pp. 157–191.
6. Leithwood, K, Jantzi, D & Steinbach, R 1999, *Changing Leadership for Changing Times*, Philadelphia: Open University Press.
7. Shawn, TM 2009, 'Relationship Between the Leadership Styles of Principals and School Culture', *A Dissertation in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree Doctor of Education*, Georgia Southern University.
8. Аляев, ГЄ, Горбань, ОВ & Мешков, ВМ 1996, Лекції з релігієзнавства. Навчальний посібник, Київ: Українсько-Фінський інститут менеджменту і бізнесу, 144 с.

9. Афанасьев, З 1993, 'О некоторых православных принципах формирования рыночной экономики'. *Вопросы экономики*, № 8.
10. Архимандрит Никифор 1991, *Библейская Энциклопедия*, Москва: Терра.
11. Вебер, М 1994, 'Социология религии. (Типы религиозных сообществ)', в кн. *Избранное. Образ общества*, Москва, pp. 78–280.
12. Воропай, О 1993, *Звичай нашого народу*, Київ: Оберіг.
13. Гараджа, В 1996, *Социология Религии*. Учебное, пособие, для студентов и аспирантов гуманитарных специальностей, Москва: *Аспект Пресс*, 239 с.
14. Гордиенко, НС (ред.) 1988, *Православие: Словарь атеиста*, Москва: Политиздат.
15. Дžeme, У 1993, *Многообразие религиозного быта*, Москва: Наука.
16. Калінін, ЮА & Харьковщенко, ЄА 1994, *Релігієзнавство*, Київ: Наук. думка.
17. Ольсевич, Ю 1993, 'Хозяйственная система и этнос', *Вопросы экономики*, № 8.
18. Павленко, Ю 2000, 'Підсумки цивілізаційного розвитку людства', *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, № 4.
19. Суперфин, Л 1993, 'Религия в индустриальном и постиндустриальном мире', *Вопросы экономики*, № 8.

References:

1. Harris, A 2008, *Distributed Leadership: Developing Tomorrow`s Leaders*, London: Routledge.
2. Ogawa, R & Bossert, S 1995, 'Leadership as an Organizational Quality'. *Educational Administration Quarterly*, vol. 31, no. 2, pp. 224–243.
3. Schein, EH 1992, *Organizational Culture and Leadership*, San Francisco: Jossey-Bass.
4. Vykhanskyi, O & Naumov, A 2010, *Menedzhment (Management)*. Uchebnoe posobyie, Moskva: YNFRA-M.
5. Hallinger, P & Heck, R 1998, 'Exploring the Principal's Contribution to School Effectiveness: 1980–1995', *School Effectiveness and School Improvement*, vol. 9, № 2, pp. 157–191.
6. Leithwood, K, Jantzi, D & Steinbach, R 1999, *Changing Leadership for Changing Times*, Philadelphia: Open University Press.
7. Shawn, TM 2009, 'Relationship Between the Leadership Styles of Principals and School Culture', *A Dissertation in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree Doctor of Education*, Georgia Southern University.
8. Aliaiev, HІe, Horban, OV & Mieshkov, VM 1996, *Lektsii z relihiieznavstva (Lectures on religious studies)*. Navchalnyi posibnyk, Kyiv: *Ukrainsko-Finskyi instytut menedzhmentu i biznesu*, 144 s.
9. Afanasev, Z 1993, 'О некотorykh pravoslavnykh pryntsypakh formirovaniya rynochnoi zkonomyky (On some Orthodox principles of the formation of a market economy)'. *Voprosy zkonomyky*, № 8.
10. Arkhymandryt Nykyfor 1991, *Bybleiskaia Entsyklopedyia (Bible Encyclopedia)*, Moskva: Terra.
11. Veber, M 1994, 'Sotsyolohyia relyhyu. (Typy relyhoznykh soobshchestv) (Sociology of religion. (Types of religious communities))', v kn. *Yzbrannoe. Obraz obshchestva*, Moskva, pp. 78–280.
12. Voropai, O 1993, *Zvychai nashoho narodu (Customs of our people)*, Kyiv: Oberih.
13. Haradzha, V 1996, *Sotsyolohyia Relyhyu (Sociology of Religion)*. Uchebnoe, posobyie, dlia studentov y aspyrantov humanyarnykh spetsyálnosti, Moskva: *Aspekt Press*, 239 s.
14. Hordyenko, NS (red.) 1988, *Pravoslavye: Slovar ateysta (Orthodoxy: Atheist's Dictionary)*, Moskva: Polytyzdat.
15. Dzheme, U 1993, *Mnohoobrazye relyhoznoho byta (The variety of religious life)*, Moskva: Nauka.
16. Kalinin, YuA & Kharkovshchenko, YeA 1994, *Relihiieznavstvo (Religious studies)*, Kyiv: Nauk. dumka.
17. Olsevych, Yu 1993, 'Khoziaistvennaia sistema y etnos (Economic system and ethnicity)',

Voprosy zkonomyky, № 8.

18. Pavlenko, Yu 2000, 'Pidsumky tsyvilizatsiinoho rozvytku liudstva (The results of the civilizational development of mankind)', *Sotsiolohiia: teoriia, metody, marketynh*, № 4.
19. Superfyn, L 1993, 'Relyhyia v yndustryalnom y postyndustryalnom myre (Religion in the industrial and post-industrial world)', *Voprosy zkonomyky*, № 8.

DOI 10.33930/ed.2019.5007.40(4-6)-8

УДК 7.036.046.3

САКРАЛЬНІСТЬ У МИСТЕЦТВІ СЬОГОДЕННЯ: ВІРОСПОВІДНІ ВПЛИВИ ТА ФОРМИ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

SACREDNESS IN CONTEMPORARY ART: RELIGIOUS INFLUENCES AND FORMS OF INTERPRETATION

І. Р. Лазоревич

Актуальність теми дослідження. Науковці, пастирі, митці доволі активно шукають універсальну мову, яка б описувала взаємодію сучасного мистецтва та релігії. Сучасні митці можуть прислужитися для релігії своїм талантом й естетичною прозорливістю, а релігійні смисли здатні сприяти глибині естетичного інтересу. Водночас в українському релігієзнавстві відчувається брак досліджень про зв'язок релігії і релігійності саме із мистецькими формами наших днів. Ця стаття – одна зі спроб долучитися до заповнення такої дослідницької лакуни.

Постановка проблеми. Сакральне концентрується не лише в релігійних догматах та конфесійних практиках. Це можуть бути місця, традиції, дії та ритуали, пов'язані не тільки з вірою, а й із соціальними практиками, які передбачають вихід за рамки буденного. Аналогічна ситуація і з релігійними формами, вираженими у мистецтві. Зберігаючи орієнтацію на сакральне, митці все ж часто по-інакшому комбінують у його зображенні динаміку взаємодії скінченного, земного, людського і вічного та незмінного.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В орбіту міркувань залучено доробок таких авторів, як Дж. Баас, Б. Вільямсон, Б. Додж, Дж. Ровлі, Е. Медден, С. Абрамович,

Urgency of the research. Scientists, pastors, and artists are actively looking for a universal language that would describe the interaction between modern art and religion. Modern artists can serve religion with their talent and aesthetic insight, and religious meanings can contribute to the depth of aesthetic interest. At the same time, in Ukrainian religious studies, there is a lack of research on the connection of religion and religiosity with the modern artistic forms. This article is one of the attempts to contribute to filling such a research lacuna.

Target setting. The sacred is concentrated not only in religious dogmas and confessional practices. These can be places, traditions, actions and rituals associated not only with faith, but also with social practices that involve going beyond the everyday. The situation is similar with religious forms expressed in art. While maintaining an orientation towards the sacred, artists often combine the dynamics of the interaction of the finite, earthly, human and eternal and unchanging in its depiction in a different way.

Actual scientific researches and issues analysis. The work of such authors as J. Baas, B. Williamson, B. Dodge, J. Rowley, E. Madden, S. Abramovych, M. Chikarkova, T. Yaroshovets,

М. Чікарькова, Т. Ярошовець та ін.

Постановка завдання. Маємо на меті проаналізувати еволюцію погляду сучасного мистецтва на сакральне; осмислити його релігійні передумови та форми на прикладі мистецтва буддистської, християнської та ісламської орбіт

Виклад основного матеріалу. У статті аналізуються світоглядні й соціальні контексти ряду значущих творів сучасного мистецтва (літератури, живопису, кіномистецтва, театрального мистецтва, архітектури), які в тих чи інших формах культивують сакральний символізм. Витлумачує дослідниця й форми культивування традиційних смислів світових релігій (буддизму, християнства, ісламу) в сучасному мистецтві.

Висновки. Здійснене дослідження свідчить про інтенсифікацію представленості релігійного кластера у мистецьких пошуках. Хоч дуже часто релігійні образи використовуються понад традиційним контекстом, їх мистецьке опрацювання постачає для нашого розуму й серця цілу низку світоглядних “головоломок”, дає поживу для роздумів. У них – цінний рефлексивний матеріал для осягнення аксіосфери й суті людини перед лицем Всесвіту.

Ключові слова: релігія, аксіосфера, сакральність, мистецтво, буддизм, християнство, іслам, сучасне мистецтво.

etc. was involved in the orbit of reasoning.

The research objective. We aim to analyze the evolution of modern art's view of the sacred; to understand its religious premises and forms on the example of the art of Buddhist, Christian and Islamic orbits

The statement of basic material. The article analyzes the worldview and social contexts of a number of significant works of modern art (literature, painting, cinematography, theater art, architecture), which in one form or another cultivate sacred symbolism. The researcher also interprets the forms of cultivation of traditional meanings of world religions (Buddhism, Christianity, Islam) in modern art.

Conclusions. The conducted research testifies to the intensification of the representation of the religious cluster in artistic pursuits. Although very often religious images are used beyond the traditional context, their artistic processing provides our mind and heart with a whole series of worldview “puzzles”, provides food for thought. They have valuable reflective material for understanding the axiosphere and the essence of man in the face of the universe.

Keywords: religion, axiosphere, sacrality, art, Buddhism, Christianity, Islam, modern art.

Актуальність теми. У добу сьогодення побутує думка, що художні галереї й виставки – це нові релігійні храми. А самі храми, збудовані в минулі століття, – то художні галереї старовини – нерідко скарбниці справжніх перлин світового мистецтва. Звісно, і в післяпросвітницький час, і в XX – XXI ст. інтенції мистецтва і релігії багато в чому автономізувалися, однак це аж ніяк не означає, ніби взагалі відсутні тенденції до їх взаємного “тяжіння”. Фактом є те, що немалою є питома вага сучасних митців, які торкаються релігійної (наприклад, християнської) тематики певною мірою іронічно чи й саркастично (як-от сатирична скульптура Мауріціо Кателлана “La nona ora”, на якій Папа Іоан Павло II лежить уражений метеоритом або “Свята Діва Марія” Кріса Офілі, де темношкіра Мадонна зображена з оголеними грудьми зі слонячого гною). У християнських спільнот своє ставлення до таких експериментів, – закономірно, що здебільшого воно доволі критичне. Однак трапляються випадки, коли церкви вбачають доцільність у нестандартному баченні форми класичних образів, щоб закликати вірян рухатися від зовнішнього до внутрішнього у сприйманні релігійних смислів. Наприклад, у Лондоні, у Соборі Святого Павла

демонструвалася виставка “Мученики” доволі епатажного Білла Віоли чи робота “Ессе Номо” Марка Волінджера.

Наша епоха, живлячись потужними імпульсами секулярності, все ж багато в чому зберігає вкоріненість у релігійних смислах і формах. Науковці, пастирі, митці доволі активно шукають універсальну мову, яка б описувала взаємодію сучасного мистецтва та релігії. Серце релігії – це духовне зростання, так би мовити, преображення. Але хіба не це важливе й для мистецтва? Уже першорядність для мистецтва настанови на катарсис свідчить, що таки важливе! Сучасні митці можуть прислужитися для релігії своїм талантом й естетичною прозорливістю, а релігійні смисли здатні сприяти глибині естетичного інтересу. А водночас в українському релігієзнавстві відчувається брак досліджень про зв'язок релігії і релігійності саме із мистецькими формами наших днів. Ця стаття – одна зі спроб долучитися до заповнення такої дослідницької лакуни.

Постановка проблеми. З одного боку, чимало творів сучасного мистецтва, яке позиціонує себе як релігійне, опозиційні у своєму духові до постмодерністських настанов багатозначності та історичної варіативності світоглядних смислів і їхнього художнього вираження. Але поряд із такою тенденцією, як уже наголошувалося вище, існує й багато сучасних художніх творів, які критикують або й знецінюють релігію. Можемо констатувати неминучість доторкання цих двох світоглядно-ціннісних тенденцій у сучасному плюралістичному соціумі. І це спонукає до їх уважного аналізу.

Уже неодноразово підкреслювали різні дослідники, що сакральне концентрується не лише в релігійних догматах та практиках. Це можуть бути місця, традиції, дії та ритуали, пов'язані не тільки з вірою, а й із соціальними практиками, які передбачають вихід за рамки буденного. Аналогічна ситуація і з релігійними формами, вираженими у мистецтві. Нині вони присутні не тільки в мистецтві церковному, канонічному а й, як влучно зазначає Л. Гатальська, “символи релігій часто застосовуються у масовому і не дуже мистецтві будь-якого жанру. Будь-яка реальність і будь-яка подія проектується у фундаментальній протилежності священного й буденного” [11, с. 183]. На цьому тлі, зберігаючи орієнтацію на сакральне, митці все ж часто по-інакшому комбінують у його зображенні динаміку взаємодії скінченного, земного, людського і вічного та незмінного.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сакральне було об'єктом дослідження таких світових філософів, мистецтвознавців та релігієзнавців, як Е. Дюркгайм, В. Віндебальд, М. Еліаде, Р. Отто, З. Фрейд, М. Шелер, Л. Леві-Брюль, Ж. Батай, К. Леві-Стросс, М. Гайдеггер, Р. Жирар, Ж. Бодріяр, Е. Левінас, Т. Буркгардт та ін.

У цій статті авторка посилається на творчі пошуки американських та британських дослідників, зокрема Дж. Бааса [1] (з приводу видимості буддизму у сучасному мистецтві), Б. Вільямсон [2] (та її рефлексії щодо сучасного християнського мистецтва), Б. Доджа [4] (і його осмислення мусульманської культури та її розвитку), Дж. Ровлі [6] (який студював щодо принципів китайського живопису), Е. Меддена [7] (котрий дав розгорнуту характеристику ісламського мистецтва, зокрема, його сучасних візій). Береться до уваги й доробок українських дослідників – колективу авторів за редакторським керівництвом С. Абрамовича [10] (у праці міститься глибокий аналіз Біблії як сакрального символу, що мотивує й живить і класичних, сучасних митців будь-яких жанрів), М. Чікарькової [13] (фундаментальний розгляд аксіологічних проблеми сучасної культури), Т. Ярошовець [14] (аналіз естетичного потенціалу

феномена сакрального в контексті глобалізації) та ін.

Постановка завдання. У цій статті маємо на меті проаналізувати еволюцію погляду сучасного мистецтва на сакральне; осмислити його релігійні передумови та форми на прикладі мистецтва буддійської, християнської та ісламської орбіт. Реалізуючи мету, братимемо до уваги діалектику сакралізації профанного і певної “профанації” сакрального.

Методологічна специфіка нашого дослідження полягає у співвіднесенні історично традиційного у мистецтві низки релігій орієнталістської та авраамічної традицій із новітніми формами художності цих релігій або світського мистецтва, яке конотує їхні смисли. Міждисциплінарно синтезуємо методологічні можливості релігієзнавства, культурології, естетики й мистецтвознавства. Герменевтичну увагу до внутрішнього життя художньо-релігійних образів та сюжетів намагаємося збалансовувати із висвітленням їхньої соціальної релевантності. Зважаємо на принципи об'єктивності, толерантності, незаангажованості, водночас зберігаючи ціннісну й методичну емпатію до релігійних почуттів вірян різних традицій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Виявляючи історичні передумови формування сьогоденних візій сакрального в мистецтві, спершу зацентруймо увагу на суспільстві Сходу. Традиційність східного суспільства визначається більшою, порівняно із сучасним західним суспільством, укоріненістю ритмів життя в сакралізованих, історично успадкованих способах життя й комунікації, занурених у щоденну практику і світоглядний наратив. Митці у таких суспільствах своєю творчістю переважно інтерпретують традицію. Але й тут є чимало потенційної відкритості до новацій (або того, що здається новаторським порівняно із класичним західним мисленням, але внутрішньо закладене у самих традиційних східних цінностях і лише у новітній час вловлене Заходом).

Наприклад, вибагливі буддійські траєкторії пояснення кармічних процесів в нелінійному рухові від стихії сансари до ідеалу нірвани, виражені в ритмах своєрідної буддійської музики або в образах орнаментики, парадоксально співзвучні із рядом інтенцій сюрреалізму. А в китайському дзен-буддійському мистецтві (зокрема, живописі) дається взнаки принципова незавершеність картин, що орієнтує глядачів самотужки віднаходити в них зерно раціо. Прикметною в цьому сенсі є творчість Ван Вей, адже вона кристалізує світоглядну важливість мистецтва в духовному житті людини: черпаючи натхнення з буддизму, Ван Вей апелює до споглядання природи як можливості віднайдення істини. Дж. Ровлі також виокремлює таких митців, на яких відчутно вплинув дзен-буддизм. Це майстри “Школи Хайшан”: Ян Болан і його роботи “Корабель повертається”, “Гора і вода”, “Життя в горах”; У Шісень з творами “Відвідувати друзів в серпанку”, “Дощ в місті на березі Янцзи”; Гу Юїнь “Гора і вода”. Ці твори мають особливі “листи ідеї”, як і картини Ван Вейя [6, с. 67]. Монохромний стиль цих картин, їхня внутрішньо продумана легкість, незавершеність – все це передає єдність та гармонію природи, її божественність, сакральність. Тобто мистецтво дзен-буддизму має імунітет проти суворої демаркації реальності на “об'єктивне” / “суб'єктивне”: принципове значення надається живому зв'язку предметності зі свідомістю, яка її переживає та осмислює, і саме цю рельєфну смислову реальність і намагаються вхопити митці, а їхні твори занурюють в атмосферу, що спонукає відсторонюватися від егоїстичної чи матеріалістичної мотивації.

Недивно, що і в роботах західних митців ХХ – ХХІ ст., наприклад,

трансценденталістів Ральфа Волдо Емерсона та Генрі Девіда Торо, а також у працях Волта Вітмена, Дж. Д. Селінджера виявляється буддійський вплив. Наприклад, у Селінджера даються ознаки дзен-буддійські алюзії. Скажімо, його оповідання “Блакитний період де Дом’є-Сміта” – про взаємодію молодого нью-йоркця та пари японців, які передають хлопцеві певну мудрість, традиційну для Сходу. Хоча ці люди позиціюють себе як пресвітеріанці, хлопець впевнено розповідає їм про те, що вивчає буддизм. Селінджер описує стан “саторі”, коли головний герой осягає речі такими, “якими вони є”.

Якщо мова про безпосередньо буддійських митців, то Гейд, Пемба Вангду і Гонкар Г’яцо звертаються до буддійських тем, але їхня цільова аудиторія – глобальна за масштабом, а їхні роботи є, передусім, засобами художнього вираження. Їхні сюжети – завжди про соціальні колізії життя, наскрізь просякнуті буддійським світовідчуттям: автори користуються традиційними для буддизму символами. Наприклад, “Новий Завіт” Гейда комбінує традиційні друковані сторінки релігійних текстів і сучасні зображення. У триптиху Пемба Вангду “Хіть, заздрість, ревність” набувають нової актуалізації графічні стилі гімалайського буддизму та застосовуються технічні й художні напрацювання відповідного “іконописного” канону. “Будда нашого часу” та “Мрії про мир” Гонкара Г’яцо – це зосереджена на традиційних тибетських та буддійських зображеннях робота, що базується на використанні нетрадиційних матеріалів: наклейок та колажів, матеріалів зі споживчої культури. В цих роботах Гонкар намагається показати змінну динаміку, яка формує сучасний буддизм.

Цікаво, що нещодавно, у 2018 р., художня галерея Вікторії Великої в Канаді запустила проєкт дослідження зв’язку буддизму з сучасним мистецтвом. Проєкт досліджує два взаємопов’язані аспекти: як сучасне мистецтво підтримує актуальність буддизму, і як буддизм надихає суспільно значуще мистецтво. Це 25 лекцій про сучасний буддизм та його візії з метою поглибити розуміння кореляції буддійського світогляду й актуальних естетичних настанов [5]. І це логічно, адже в часи великих світових змін така релігія, як буддизм, актуальна. Спокій і смирення, які пропагує буддизм, зробили його таким популярним протягом століть. І зараз, як ніколи, світові потрібна внутрішня й практична несуетність, свобода від намірів зазіхати й владарювати (а вони часто є першопричиною насильницьких дій, конфронтацій, воєн). Ми, звісно, усвідомлюємо, що миротворчі ідеї релігій (і буддизму також) можуть у соціальному плані бути використані й маніпулятивно: наприклад, у напрямку мотивування неспротиву явному злу; або в русло участі в агресії під гаслами нібито “протистояння агресії”. Наприклад, буддійські лідери у відповідних республіках сучасної Росії (як і тамтешні функціонери християнства й ісламу), на жаль, служать злочинній кремлівській владі, виправдовуючи війну Росії проти України. Але завдання філософів і релігієзнавців в тому й полягає, щоб уміти показати, з одного боку, істинні зерна цінностей у релігіях, а з іншого, – маніпулятивні, авторитарні практики, які там теж можливі. От саме дух релігійного мистецтва, а не служба релігійних інституцій владним інтересам часто дає адекватний ціннісний ефект. І буддійська естетична культура в цьому сенсі справді містить чимало унікального.

Говорячи ж про християнство, ми передусім повинні усвідомлювати й розрізняти власне християнську культуру, яка розвивалася в лоні церкви (тобто мистецтво, що залучене в богослужбову практику, церковну обрядовість) і культуру, що безпосередньо до церковного життя не належить, але використовує образи й смисли християнства. Однак і таке мистецтво вбирає в себе істотні

імпульси світогляду відповідної релігії, хай і “неканонічно”, а подекуди навіть опозиційно, але акцентує на провідних для цієї релігії цінностях; привертає увагу до її розуміння людини та її призначення. У нашій статті ми зупинимося саме на другому векторі, щоб наочно продемонструвати трансформації сучасної культури, яка використовує біблійні сакральні смисли. З одного боку, християнське мистецтво навряд чи можна назвати домінантою сучасної культури, але, з іншого – чимало перевірених часом творів християнської тематики впливають і на сьогоднішній день. Шляхом опрацювання та тлумачення низки зразків сучасного мистецтва, яке розвивається у руслі християнства та використовує його основні сакральні смисли для вираження своїх замислів, ми проаналізуємо ключові тенденції таких візій та їхні ціннісні аспекти.

Сакральна архітектура – це, найчастіше, архітектура храму. Адже саме храм поставав символом організації хаосу силою молитви і Божого слова. Всі пропорції мали бути ідеальними. Тому церкви розташовувалися на високих місцях, щоб візуально підносити споруду храму над довкіллям. Сакральна архітектура дуже багатогранна, і релігійне, трансцендентне, яке виражає себе через неї, водночас поєднується із низкою інших її функцій. Як влучно зазначає архітектор Р. Гізельманн, “дискусія про сучасну сакральну архітектуру – це, власне, дискусія про релігію, проте технологічний прогрес, доступ до цілої низки нових засобів самовираження, інженерний прогрес у будівництві, а також модерністська думка вплинули на сучасні будівлі” [цит. за: 9, с. 38]. Сучасна сакральна архітектура – різноманітна, і їй притаманна свобода та відкритість до експериментів у будь-якій формі. Тобто сакральна архітектура сьогодні досить розширює свій спектр виразності порівняно із класичними умовами й канонами.

Влучно зазначає дослідниця Т. Ярошовець, що “сакральне належить не лише релігії, але й мистецтву, культурі в цілому, воно завжди споріднене з етичним, естетичним, ідеологічним, політичним виміром людського буття, стає горизонтом осмислення культурних практик саме в добу глобалізацій як один із можливих інтерпретативних вимірів бачення цілості людини, цінностей культури на межі їх зникнення та перевтілення в інше” [14, с. 3].

Риси мистецького новаторства в християнській архітектурі сьогодні простежуються через:

1) Внесення елементів світського в церковний простір. Наприклад, храм “Ювілейна Церква”, або ж церква Милосердного Бога Отця – це не лише місце для молитов, а й громадський центр. А в центрі собору Христа Світла (римо-католицька єпархія в Окленді, штат Каліфорнія) розміщено кафе City Lights, магазин, а також громадську площу.

2) Оригінальність архітектурних рішень. До прикладу, церква Святого Петра і Павла в Голландії побудована у вигляді білої мембрани. Або ж Хатльгрімскірк’я – це лютеранський храм в Ісландії. Це водночас оглядова вежа, яку видно з усіх боків міста.

3) Інтенсивніша співпраця з провідними архітекторами світу, для якої кордони країн – дуже малозначуща перешкода. Скажімо, собор Святої Марії Успіння є головною церквою римо-католицької архієпархії Сан-Франциско. Це досить авангардна будівля. Собор був спроектований місцевими архітекторами Джоном Майклом Лі, Полом Райаном і Ангусом Максвіні, які співпрацювали з відомими на міжнародному рівні архітекторами П’єром Луїджі Нерві і П’єтро Беллускі. Собор Богоматері Ангелів є собором Римо-Католицької Церкви в Лос-Анджелесі, Каліфорнія. Відкритий у 2002 р., він служить материнською церквою

для Архієпископства Лос-Анджелеса. Архітектором став іспанець Рафаель Монео.

Помилково вважати, що до сакрального мистецтва належить лише те мистецтво, що увійшло в систему богослужіння і є одним із джерел релігійно-естетичних переживань широкого кола вірян. Бо розподіл між богослужбовим, культовим мистецтвом та мистецтвом, яке базувалося на цьому культурі, але в певних аспектах віддалилося від нього, відбувся вже давно. Наприклад, не будучи речниками культу, використовують сакральність як вагоме джерело свого натхнення відомі письменники Ден Браун, Жан Крістоф Гранже, Марк Леві, Джо Хілл, Пауло Коельйо, Вільгельм Пол Янг, Маргарет Етвуд та інші.

Християнські смисли постають основним джерелом натхнення для таких митців-живописців, як Кетрін Ендрюс, Генаді Сонту, Джон Белл, Карлос Казарес, Майкл Хенсон, Джон Август Свонсон, Джо Гуд, Говард Фінстер та інших. Згадаймо, що й Сальвадор Далі також неодноразово актуалізував християнську тематику, зокрема у роботах “Христос у перспективі”, “Євхаристійний натюрморт”, “Вселенський Собор”, “Галатея сфер” тощо [3].

Релігійна духовність так чи інакше ставала рушієм творчості для таких діячів образотворчого мистецтва, як Каспар Девід Фрідріх, Вільям Блейк, Семюел Палмер, Томас Коул, Альберт Бірштадт, Філіп Отто Рунге, Дж. М. В. Тернер, Вінсент Ван Гог, Едвард Мунк, Еміль Нольде, Франц Марк, Василь Кандинський, Пол Клі, Макс Ернст, Піт Мондріан, що призвело, зрештою, до абстрактного експресіонізму. Деякі зі спільних тем цих художників: людина на самоті перед величезним всесвітом; краєвиди та морські пейзажі, наповнені таємницею і світлом; сцени на природі як символи духовної боротьби; діти як джерело енергії та нового життя тощо.

Макото Фудзімура, Ларрі Д. Александер і Джон Август Свонсон мали значний вплив на духовне та світське мистецтво, актуалізуючи одне в іншому. Грегорі Вулф, наприклад, бачить у цьому відродження християнського гуманізму [8, с. 278]. Також для християнських церков творили і творять такі художники, як Ерік Гілл, Марк Шагал, Анрі Матісс, Якоб Епштейн, Елізабет Фрінк і Грем Сазерленд [2, с. 110].

Не хуте біблійними символами і сучасний кінематограф. Стрічки релігійної тематики мають безліч різновидів: фільми про пошуки Бога, про пошуки віри, смислу життя та одержимість вірою, екзорцизм, окультизм, фільми про апокаліпсис, медіумів, біблійні пророцтва тощо. Елементи осягнення священного, сакрального можна знайти у стрічках, які безпосередньо пов'язані з особою Христа та релігійними постатями (напр. “Код да Вінчі”, “Страсті Христові”, “Остання спокуса Христа”, “Святий Павло або Дамаський шлях”, “Давид”, “Соломон”, “Єремія”, “Марія, мати Ісуса” та ін.); містичними явищами (наприклад, “Шість демонів Емілії Роуз”, “Екзорцизм”, “Одержимість Моллі Хартлі”, “Стигмати”); окультичних фільмах (“Майстер і Маргарита”, “Знаки”, “Омен”).

Та попри це на екранах сучасного кінематографу дедалі частіше з'являються фільми, які висвітлюють сакральні християнські смисли традиційно.

Фільм “90 хвилин на небесах”, режисера Майкла Поліша (2015 р.), розповідає про чоловіка – Дона Пайпера, який потрапивши в аварію і переживши клінічну смерть, стверджує, що був на небі. Картина не суперечить загальноприйнятим теологічним ідеям. “Бог не помер” Гарольда Кронка розповідає про студента, який готовий ризикнути всім заради своєї віри і своєю

наполегливістю доводить професору-атеїстові існування Бога. “Лист Милосердя” режисера Девіда Еванса – це історія про морально зламаного чоловіка, в якого помирає син. 17 років чоловік не може впоратися із втратою, в чому йому допоможе темношкірий поліціант Сем, який свій вільний час віддає своєму покликанню – пасторству. “Христос під слідством” режисера Джона Гана описує життя Лі Стробела – журналіста, який позиціонував себе атеїстом. І коли його дружина вирішила прийняти християнство, він робить все можливе, щоб довести їй, що Бога немає. Однак, виходить навпаки, – і попри його бажання довести щось дружині, він доводить собі зовсім протилежне.

Поняття сакрального завжди перебувало в основі всіх культурних традицій і стосується не тільки конфесійної, а й позаконфесійної сфери життя людини. Тобто ми можемо виділити сакральне, яке продукують церкви, релігійні інституції, і сакральне, що його “конституують” наші світоглядні настанови. Зв’язок із сакральним актуальний для сучасної людини, хоч і проявляється по-різному. Сучасне ж мистецтво, яке розвивається та росте на основі християнського світогляду, не є “ворогом” релігії, і його основна мета аж ніяк не дискредитувати її. Безперечно, змінилася форма вираження релігійності у творчості, релігійність стала доступнішою, зримішою, зрозумілішою масам, а межі між сакральністю і профанністю розмиті. Тож взаємодія в естетичній культурі візій сакрального і профанного потребує особливої уваги, адже визначити межі одного й іншого сьогодні надзвичайно важко.

Однак мистецтво не існує тільки для того, щоб викликати приємні відчуття. Адже є й такі емоції як страх, гнів; більше того – світ наших емоцій досить таки суб’єктивний і по-своєму абстрактний. Проте, є такі зразки сучасного мистецтва, які викликають не страх, не гнів, а огиду, відразу. Й основна мета таких творів націлена саме на це. Сучасне мистецтво не нехтує використанням релігійних символів заради хайпу або вираження своїх думок єдиним доступним для них способом. Наприклад, у цьому руслі можна виокремити роботу “СУПЕР-Т-АРТ” Ханни Вілке, “Молодь” Рона Муека, “3-D відео нірвана” Маріко Морі, “Мученики” Білл Віоли, “La Nona Ora” Мауріціо Кателлана, “American Jesus: Тримай мене, неси сміливо” Девіла Ла Капеля, “Остання вечеря перед битвою” Аді Нес, “Політеїзм” Мідео Круза, “Immersion. Piss Christ” Андреаса Серрано, фото Фернано Байона, “За любов Божу” Деміана Херства, тощо.

Тож що ми можемо висновувати в цьому блоці статті? Протягом історії в мистецтві постійно з’являлися нові жанри, проте зацікавлення сакральним не втрачалось. У сучасну ж епоху, в контексті модернізації, переосмислюються цінності, а разом із ними цінність сакрального. Так, сакральні смисли дещо профануються у своєму ціннісному потенціалі. Однак сучасне мистецтво ж не має чітких меж, тому й естетична цінність різних ідей сприймається та оцінюється кожною людиною по-різному. А сакральність присутня у багатьох шедеврах, хай і між рядків профанного, проте в ній кожен віднаходить свої відповіді чи принаймні свої резонанси.

Ісламське мистецтво базується на традиціях, але воно аж ніяк не є застарілим. Через торгові зв’язки, військові набіги, завдяки яким іслам здобув великі території, він з давніх давен вітав нововведення у своїх творчих мотивах. Дослідник М. Даньків констатує: “Мусульманство, як і кожна релігія, не може обійтися без мистецтва, не може не відгукнутися на естетичну потребу людини, на її природне, органічне прагнення до прекрасного, піднесеного, досконалого. В ісламі виникла та існує величезна апокрифічна література, в якій зі східною пишністю й гіперболізмом прославляються Аллах, пророк Магомет, Алі та безліч

святих. Слово в ісламі надавалося велике значення, що відповідало мусульманській теології, оскільки слово не мало матеріально-антропоморфного характеру, як, наприклад, живопис і скульптура. У першу чергу, це озвучене священне слово Корану і мусульманських молитов. І справді, в Корані ми знаходимо зразки високорозвиненого художньо-образного мислення. Особливо це характерне для опису найголовнішої ідеї мусульманської теології – райського життя” [12, с. 220]. Іслам багато запозичував у немусульманських культур, що потім трансформував, перетворював та змінював настільки, що воно ставало типовим тільки для ісламської культури. Різноманітність нововведень й утворила мистецтво, яке ми знаємо зараз: з витонченою технікою, пропорціями та симетрією. У культурі ісламу є певна закономірність, адже у ній зустрічаються і взаємодіють два потоки: релігійно-світоглядний та соціально актуальний. І тому мусульмани схвалюють прагнення творити мистецтво, бо, людина, і всі люди мають властивість захоплюватися гармонією, ритмом, красою.

Варто детальніше зосередитися на ключових тенденціях сучасної культури ісламу та її зв'язках з сакральним. Перш за все, розглянемо сучасні архітектурні форми.

Новації можна охарактеризувати такими чинниками:

1) Взаємодія новітніх підходів та сакральної, стародавньої архітектурної форми, прогресивні рішення. Наприклад, мечеть Аміра Шакіба Арслана є яскравим зразком поєднання нового та старого архітектурного стилів. Біла сталева конструкція накладається на традиційну поперечно склепінчасту кладку, при цьому кутні геометричні форми сталевих плит вирівнюються до Мекки. Атлієр Масомі переробив існуючу мечеть, яка стала непридатною, на бібліотеку та громадський центр. Під керівництвом архітектора Маріам Камари було спроектовано нову мечеть, що розташовується напроти бібліотеки, тим самим показуючи зв'язок між ісламом та освітою.

2) Сучасні архітектурні рішення. Наприклад, Мумбайська архітектурна фірма NUDES запропонувала сучасний дизайн мечеті, використовуючи геометричні форми для світла як центрального елемента будівлі. “Мечеть світла” має багатшарову форму, щоб фільтрувати денне світло в інтер'єрі молитовного залу. Світло відбивається від подвійно вигнутих поверхонь мечеті і фільтрується через отвори. Суперечлива мечеть Валіасра в Тегерані іранської фірми “Fluid Motion Architects” кидає виклик традиційному дизайну мечеті, позбавляючи її класичних елементів, таких як купол і мінарети; зберігаючи релігійну програму та функції будівлі. Дах – це платформа для сидіння і громадський простір.

3) Комплексний підхід до проєктування мечетей. Зокрема, мечеть Короля Абдулла Фінанс (KAFD) в Ер-Ріяді від саудівської фірми Omgani розташована в самому центрі фінансового району міста. Будівля знаменита двома мінаретами 60 метрів заввишки. Мечеть Нора та громадський центр в Аджмані, ОАЕ від компанії Emre Arolat Architecture має багатофункціональний комплекс. Має кілька залів для різних соціальних та освітніх заходів, рекреаційні зони та зони обслуговування, а також напівзакриту парковку.

Говорити про сакральність ісламської літератури однозначно – також складно, тому що, так би мовити, “кристалізовано” сакральною в цій релігії вважається тільки одна книга – Коран. Однак, як і в кожній релігії, крім основного священного тексту є й ціла низка допоміжних, коментуючих, і їхня тематика також, безперечно, стосується сакральних смислів. До ролі літератури, зокрема, поезії в ісламі ставлення позитивне. В арабському світі існують премії, які допомагають молодим прозаїкам, що пишуть арабською мовою. Тематика, яку

обирають сучасні автори, – різноманітна, однак часто включає в себе релігійну сюжетну лінію. Мусульмани схвалюють ті книги, що показують боротьбу між добром і злом і демонструють, що фізичної краси – замало, а справи промовляють голосніше, ніж слова. Наприклад, “Каїрська трилогія” Нагуїба Махфуза демонструє напруженість між “сучасністю” та “традицією” в Єгипті. “Азазель” Юсуфа Зейдана порушує питання про пошук віри, релігійне насилля, спокусу і стосунки між чоловіком і жінкою. Це один з тих романів, що наочно демонструє відносини сакрального і повсякденного в культурі ісламу. Аля Аль-Асуані і його романи “Дім Якобяна” та “Чикаго” поєднують в собі культури Сходу і Заходу, традиції та спокуси, які, як вважають мусульмани, прийшли із західного світу.

Музика в ісламі також непросте питання. Деякі богослови вважають її гріхом, інші – якщо музика не містить у собі гріховного підтексту – допускають можливість її слухати. Тобто музика дозволена, якщо вона відповідає релігії, виконується відповідно й не відволікає від реального життя. Питання про допустимість музики історично суперечливе в ісламській юриспруденції. Імам аль-Гадзали, один з найвідоміших мусульманських учених, опрацьовуючи це питання дійшов до висновку, що музика це “не харам” [7, с. 432]. Однак, деякі мусульмани не погоджуються з цим твердженням, мовляв, іслам дозволяє співати без музичного супроводу за встановлених обставин, а саме: щоб виконавець був такої ж статі, як і аудиторія.

Питання танцю і театру в ісламській культурі також неоднозначне і пов’язане із забороною зображувати живих істот. У доісламській Аравії немає відомих згадок про танець чи театр, хоча племена кочівників, швидше за все, були знайомі з танцями. Однак, сьогодні театральні постановки в мусульманській культурі все ж трапляються. Хореограф Ллойд Ньюсон є директором британської групи DV8 Physical Theatre. Його вистава “Чи можемо ми говорити про це” проходила у Сідней протягом кількох місяців. У ній йшлося про іслам та мультикультуралізм у Британії. Його робота базувалася на свідченнях Маріам Намазі – правозахисниці, активістки іранського походження, яка веде боротьбу проти законодавства на основі суворих норм шаріату та, зокрема, проти забиття камінням мусульманок, однак, що цікаво – це погляд Заходу на іслам, адже учасники цієї театральної трупи – виключно британці та австралійці.

Одним із найпоширеніших помилкових уявлень про мистецтво ісламського світу є те, що воно аніконічне; тобто мистецтво не містить зображень людей чи тварин. Ранні зразки релігійного мистецтва та архітектури, такі, як Купол Скелі та мечеть Акса (обидві в Єрусалимі) – і Велика мечеть Дамаска – побудована за правителів Омейядів – не включали людських фігур і тварин. Однак приватні резиденції суверенів, такі, як Каср Амра та Хірбат Мафджар, були наповнені величезними фігурними картинами, мозаїками та скульптурами. Якщо аналізувати сучасних митців, то можна знайти кілька загальних рис у їхній творчості. Наприклад, це “Life in the delta” Сузан Хефуні. Це – відео-інсталяція на тему прірви між двома культурами: східною і західною – що і є основним мотивом у творчості майстрині. Ламія Жорейже та її відео інсталяція “Objects of war” демонструє життя ліванців під час громадянської війни та їхній побут. Над цією ж темою працюють художники Валіда Раада та Акрам Заатарі – вони, разом з Арабським фондом візуального мистецтва, створили архів старої фотографії портретів учасників війни в Лівані.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших

розвідок. Звісно ж, у культурі завжди існує діалектика її сакральних і профанних аспектів, що, у свою чергу, і призводить до домінації сакралізації або десакралізації. Влучно зазначає М. Чикарькова, що “культура завжди розвивається між двома полюсами – сакралізацією та секуляризацією, причому у будь-яку епоху й у будь-якому суспільстві завжди будуть наявні обидва” [13, с. 52]. Мистецтво має на меті інтегрувати різні елементи пізнавального процесу для кращого розуміння людини. Естетичні почуття, викликані спогляданням тієї чи іншої творчості, – це почуття великого смислового масштабу. Мистецтво проєктує поведінку людини, сприйняття реальності, активність. Недаремно ж мистецька культура – це важлива складова будь-якої духовності. Відповідно, й попри всі тенденції секулярності і в руслі процесів постсекулярності сучасне мистецтво містить чимало релігійних конотацій. Можна констатувати навіть певну інтенсифікацію представленості релігійного кластера у мистецьких пошуках. Сакральні символи використовуються для композиційних структур, їхніх змістових зв'язків і спонукають глядача до споглядання. Хоч дуже часто релігійні образи використовуються понад традиційним контекстом, їх мистецьке опрацювання постачає для нашого розуму й серця цілу низку світоглядних “головоломок”, дає поживу для роздумів. Тож певна нестандартність виразності (якщо це звісно, не явний цинізм або беззмістовний, претензійний епатаж) не повинна спонукати глядачів до засудження. Конструктивніше – вбачати і в такій виразності матеріал для осмислення цінностей і суті людини перед лицем Всесвіту.

Перспективи подальших досліджень можуть полягати у детальнішому аналізі відповідної проблематики вже у конкретному жанрово-видовому ракурсі мистецької культури.

Список використаної літератури:

1. Baas, J 2004, *Buddha Mind in Contemporary Art*. *University of California Press*, 280 p.
2. Beth, W 2004, *Christian Art: A Very Short Introduction*. *Oxford University Press*, 144 p.
3. *Dali and Religion 2004*, *National Gallery of Victoria Education Resource, Australia*. Available from: <<https://www.ngv.vic.gov.au/dali/salvador/resources/DaliandReligion.pdf>>. [21 May 2022].
4. Dodge, B 1970, *The Fihrist of al-Nadim: a tenth-century survey of muslim culture*. *Columbia University Press*, 1149 p.
5. *Granting Buddhist Research: Q&A with AGGV Curator Haema Sivanesan 2018*. Available from: <<https://emagazine.aggv.ca/granting-buddhist-research-qa-with-aggv-curator-haema-sivanesan/>>. [21 May 2022].
6. Rowley, G 1959, *Principles of Chinese painting*. Princeton, N.J., Princeton University Press, 150 p.
7. Madden, E 1975, ‘Some Characteristics of Islamic Art’. *Journal of Aesthetics and Art Criticism*, 33 (4), pp. 423–430.
8. *Wolfe, G 2011, Beauty Will Save the World: Recovering the Human in an Ideological Age*. *Intercollegiate Studies Institute*, 296 p.
9. Wierzbicka, A 2014, ‘Modernist Architecture and the Sacred – the change of contemporary architecture in the perspective of the early modernism sacred buildings’. *Challenges of modern technology. Civil engineering, urban planning and architecture*. Vol.5, pp. 38-48.
10. Абрамович, С 2011, *Біблія як інтертекст світової літератури*. Монографія, колектив авт., ред. Абрамович СД, Кам'янець-Подільський: Аксіома, 478 с.
11. Гатальська, С 2005, *Філософія культури*. Київ: *Либідь*, 328 с.
12. Даньків, М 2006, ‘Іслам і мистецтво (роздуми над книгою Є. Г. Яковлева “Мистецтво і світові релігії”)’ *Українська орієнталістика*, Випуск 1, с. 219-222

13. Чікарькова, М 2018, *Сучасна культура: проблеми аксіології і термінології*. Монографія, Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 240 с.
14. Ярошовець, Т 2017, *Естетичний потенціал феномену сакрального в контексті гармонізації глобалізаційних процесів сучасної культури*. Дисертація кандидата наук, Київ, 198 с.

References:

1. Baas, J 2004, *Buddha Mind in Contemporary Art*. *University of California Press*, 280 p.
2. Beth, W 2004, *Christian Art: A Very Short Introduction*. *Oxford University Press*, 144 p.
3. *Dali and Religion* 2004, *National Gallery of Victoria Education Resource, Australia*. Available from: <https://www.ngv.vic.gov.au/dali/salvador/resources/DaliandReligion.pdf>. [21 May 2022].
4. Dodge, B 1970, *The Fihrist of al-Nadim: a tenth-century survey of muslim culture*. *Columbia University Press*, 1149 p.
5. *Granting Buddhist Research: Q&A with AGGV Curator Haema Sivanesan* 2018. Available from: <https://emagazine.aggv.ca/granting-buddhist-research-qa-with-aggv-curator-haema-sivanesan/>. [21 May 2022].
6. Rowley, G 1959, *Principles of Chinese painting*. Princeton, N.J., Princeton University Press, 150 p.
7. Madden, E 1975, 'Some Characteristics of Islamic Art'. *Journal of Aesthetics and Art Criticism*, 33 (4), pp. 423–430.
8. Wolfe, G 2011, *Beauty Will Save the World: Recovering the Human in an Ideological Age*. *Intercollegiate Studies Institute*, 296 p.
9. Wierzbicka, A 2014, 'Modernist Architecture and the Sacred – the change of contemporary architecture in the perspective of the early modernism sacred buildings'. *Challenges of modern technology. Civil engineering, urban planning and architecture*. Vol.5, pp. 38-48.
10. Abramovych, S 2011, *Bibliia yak intertekst svitovoi literatury (The Bible as an intertext of world literature)*. Monohrafiia, kolektyv avt., red. Abramovych SD, Kamianets-Podilskyi: *Aksioma*, 478 s.
11. Hatalaska, S 2005, *Filosofia kultury (Philosophy of culture)*. Kyiv: *Lybid*, 328 s.
12. Dankiv, M 2006, 'Islam i mystetstvo (rozдумы nad knyhoiu Ye. H. Yakovlieva "Mystetstvo i svitovi relihii") (Dankiv, M.V. Islam and art (reflections on E.G. Yakovlev's book "Art and World Religions))'. *Ukrainska oriientalistyka*, Vypusk 1, s. 219-222
13. Chikarkova, M 2018, *Suchasna kultura: problemy aksiolohii i terminolohii (Modern culture: problems of axiology and terminology)*. Monohrafiia, Kyiv: *Vydavnychiy dim Dmytra Buraho*, 240 s.
14. Iaroshovets, T 2017, *Estetychnyi potentsial fenomenu sakralnogo v konteksti harmonizatsii hlobalizatsiinykh protsesiv suchasnoi kultury (The aesthetic potential of the phenomenon of the sacred in the context of the harmonization of globalization processes of modern culture)*. Dysertatsiia kandydata nauk, Kyiv, 198 s.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Байдик Віта Володимирівна	кандидат психологічних наук, завідувач кафедри управління освітою, Луганський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти (Київ, Україна) <i>E-mail</i> : vito4ka.ua@gmail.com <i>ORCID</i> : 0000-0003-0275-6162
Білоус Світлана Іванівна	кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії, соціології та релігієзнавства, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ, Україна) <i>E-mail</i> : sbilous7@gmail.com <i>ORCID</i> : 0000-0002-3681-2540
Борисевич Ліля Василівна	заслужений працівник культури, доцент кафедри філософії, соціології та релігієзнавства, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ, Україна) <i>E-mail</i> : liliyaborisevich@gmail.com <i>ORCID</i> : 0000-0001-8899-2670
Дорошенко Інна Миколаївна	аспірант кафедри соціальної філософії, філософії освіти та освітньої політики, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова (Київ, Україна) <i>E-mail</i> : doroshenko-npu@ukr.net <i>ORCID</i> : 0000-0001-9884-8517
Ключка Ольга Володимирівна	кандидат економічних наук, доцент, заступник декана факультету соціально-гуманітарних технологій та менеджменту, Державний податковий університет (Ірпінь, Україна) <i>E-mail</i> : olya_lelik@ukr.net <i>ORCID</i> : 0000-0003-3903-7487
Коновал Олександр Андрійович	доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри фізики та методики її навчання, Криворізький державний педагогічний університет (Кривий Ріг, Україна) <i>E-mail</i> : konovaloa@gmail.com <i>ORCID</i> : 0000-0002-0984-0722
Кубальський Олег Нарцизович	кандидат філософських наук, доцент, провідний науковий співробітник, ДУ "Інститут досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г. М. Доброва НАН України" (Київ, Україна) <i>E-mail</i> : kubalsky@nas.gov.ua <i>ORCID</i> : 0000-0002-7956-3150
Лазоревич Ірина Русланівна	магістерка релігієзнавства, аспірантка кафедри філософії та культурології, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича (Чернівці, Україна) <i>E-mail</i> : i.lazorevych@chnu.edu.ua <i>ORCID</i> : 0000-0002-0445-1728

-
- Левкулич Василь
Васильович** доктор філософських наук, доцент, завідувач кафедри філософії, Ужгородський національний університет (Ужгород, Україна)
E-mail : levkulych@ukr.net
ORCID : 0000-0001-9534-8971
-
- Маркова Оксана
Миколаївна** кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри комп'ютерних систем та мереж, Криворізький національний університет (Кривий Ріг, Україна)
E-mail : markova@mathinfo.ccjournals.eu
ORCID : 0000-0002-5236-6640
-
- Мар'єнко Майя
Володимирівна** кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник відділу хмаро орієнтованих систем інформатизації освіти, Інститут інформаційних технологій і засобів навчання НАПН України (Київ, Україна)
E-mail : popelmaya@gmail.com
ORCID : 0000-0002-8087-962X
-
- Новосад Марія
Гнатівна** кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри філософії, соціології та релігієзнавства, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ, Україна)
E-mail : novosadmg@ukr.net
ORCID : 0000-0001-9446-0515
-
- Рохман Богдан
Михайлович** кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії, соціології та релігієзнавства. Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ, Україна)
E-mail : bogdan.rokhman@pnu.edu.ua
ORCID : 0000-0002-6684-4674
-
- Шевчук Андрій
Васильович** старший викладач кафедри психології та педагогіки, Український гуманітарний інститут (Буча, Україна)
E-mail : a.shevchuk@ugi.edu.ua
ORCID : 0000-0001-6328-6657
-

AUTHORS

Vita Baidyk	PhD in Psychology, Head of Department of Education Management, Luhansk Regional In-Service Teacher Training Institute (Kyiv, Ukraine) <i>E-mail</i> : vito4ka.ya@gmail.com <i>ORCID</i> : 0000-0003-0275-6162
Svitlana Bilous	PhD in Philosophy, Associate Professor of the Department of Philosophy, Sociology and Religious Studies, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (Ivano-Frankivsk, Ukraine) <i>E-mail</i> : sbilous7@gmail.com <i>ORCID</i> : 0000-0002-3681-2540
Lilia Borysevych	Honored Worker of Culture, Associate Professor of Philosophy, Sociology and Religious Studies, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (Ivano-Frankivsk, Ukraine) <i>E-mail</i> : liliyaborisevich@gmail.com <i>ORCID</i> : 0000-0001-8899-2670
Inna Doroshenko	PhD student, Department of Social Philosophy, Philosophy of Education and Educational Policy, National Pedagogical Dragomanov University (Kyiv, Ukraine) <i>E-mail</i> : doroshenko-npu@ukr.net <i>ORCID</i> : 0000-0001-9884-8517
Olha Kliuchka	PhD in Economics, Associate Professor, Deputy Dean of the Faculty of Social and Humanitarian Technologies and Management, State Tax University (Irpın, Ukraine) <i>E-mail</i> : olya_lelik@ukr.net <i>ORCID</i> : 0000-0003-3903-7487
Oleksandr Konoval	Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor the Department of Physics and Methods of its Teaching, Kryvyi Rih State Pedagogical University (Kryvyi Rih, Ukraine) <i>E-mail</i> : konovaloa@gmail.com <i>ORCID</i> : 0000-0002-0984-0722
Oleh Kubalskyi	PhD in Philosophy, Associate Professor, Leading Researcher, Dobrov Institute for Scientific and Technological Potential and Science History Studies of the NAS of Ukraine (Kyiv, Ukraine) <i>E-mail</i> : kubalsky@nas.gov.ua <i>ORCID</i> : 0000-0002-7956-3150
Iryna Lazorevych	Master of Religious Studies, PhD student the Department of Philosophy and Cultural Studies, Chernivtsi National University named after Yury Fedkovich (Chernivtsi, Ukraine) <i>E-mail</i> : i.lazorevych@chnu.edu.ua <i>ORCID</i> : 0000-0002-0445-1728
Vasil Levkulich	Doctor of Philosophy, Associate Professor, Head of the Department of Philosophy, Uzhhorod National University (Uzhhorod, Ukraine) <i>E-mail</i> : levkulych@ukr.net <i>ORCID</i> : 0000-0001-9534-8971

-
- Oksana Markova** PhD in Pedagogy, Senior Lecturer the Department of Computer Systems and Networks (CSN), Kryvyi Rih National University (Kryvyi Rih, Ukraine)
E-mail : markova@mathinfo.ccjournals.eu
ORCID : 0000-0002-5236-6640
-
- Maiia Marienko** PhD in Pedagogy, Senior Researcher, Department of Cloud-Oriented Systems of Education Informatization, Institute of Information Technologies and Learning Tools of NAES of Ukraine (Kyiv, Ukraine)
E-mail : popelmaya@gmail.com
ORCID : 0000-0002-8087-962X
-
- Maria Novosad** PhD in Art History, Associate Professor of the Department of Philosophy, Sociology and Religious Studies, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (Ivano-Frankivsk, Ukraine)
E-mail : novosadmg@ukr.net
ORCID : 0000-0001-9446-0515
-
- Bohdan Rokhman** PhD in Philosophy, Associate Professor of the Department of Philosophy, Sociology and Religious Studies, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (Ivano-Frankivsk, Ukraine)
E-mail : bogdan.rokhman@pnu.edu.ua
ORCID : 0000-0002-6684-4674
-
- Andrii Shevchuk** Senior Lecturer, Department of Psychology and Pedagogy, Ukrainian Institute of Arts and Sciences (Bucha, Ukraine)
E-mail : a.shevchuk@ugi.edu.ua
ORCID : 0000-0001-6328-6657
-

**ІНДЕКСУВАННЯ ВИДАННЯ
“ОСВІТНІЙ ДИСКУРС: ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ”**

Research Bible

ПРАВИЛА ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОДАННЯ РУКОПISУ ДО НАУКОВОГО ВИДАННЯ “ОСВІТНІЙ ДИСКУРС: ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ”

1. Мова написання рукопису статті: українська, російська, англійська, німецька, французька, польська.
2. Рукопис статті подається до редакції у формі: файлу рукопису, який надсилається на електронну адресу редакції *journal.discourse@gmail.com* у форматі “Автор-Назвастатті.doc”.
3. Рукопис статті, підписаний авторами, супроводжується:
 - зовнішньою рецензією (для авторів без вченого ступеня) із зазначенням наукового ступеня рецензента, вченого звання, посади, місця роботи (без скорочень), завіреною печаткою;
 - якщо рукопис публікується іноземною мовою, стаття супроводжується перекладом завіреним фахівцем з іноземної мови (бюро перекладів, або викладачем ВНЗ іноземної мови);
 - розширеною анотацією (двома мовами, одна з яких англійська) в залежності від мови написання рукопису статті (додаток 2);
 - відомостями про автора (авторів) (додатку 1).
4. Рукопис статті не має містити заборонених до друку матеріалів, оскільки журнал є відкритим джерелом інформації. Авторський текст не має бути опублікованим раніше та не бути перекладом раніше опублікованої статті. За зміст статті та інформаційне наповнення несе відповідальність автор (автори) статті та рецензенти.
5. Форма подання статті:
 - обсяг рукопису – 20-24 тис. знаків (як виняток, не більше 40 тис. знаків), включаючи рисунки та таблиці;
 - кількість співавторів – не більше чотирьох, як виняток до п’яти;
 - стаття повинна бути підготовлена за допомогою редактора *Microsoft Word for Windows®* (версії 97, 2000, XP, 2003, 2007) або сумісного редактора;
 - рукопис повинен мати наскрізну нумерацію сторінок із вільним розміщенням нумерації в листі;
 - формат аркуша – А4 (210×297), орієнтація сторінки – “книжна”; поля: ліворуч – 2,5 см; праворуч – 2 см; зверху – 2 см; знизу – 2 см; інтервал між рядками – 1,5 пт.; інтервал між абзацами “до”, “після” – 0 пт; відступи “праворуч”, “ліворуч” – 0 пт; відступ першої строчки – 1,27 см;
 - рисунки, фотографії, графіки слід вставляти в текст статті як об’єкт. Положення об’єкта – “в тексті”;
 - рисунки, створені у вбудованому у *Microsoft Word* редакторі рисунків, слід подавати як згруповані об’єкти;
 - рисунки та таблиці не повинні розривати речення в абзаці, тобто вони мають бути розташовані після того абзацу, в якому на них робиться перше посилання в тексті.
 - Текст рукопису має бути побудований за загальноприйнятою схемою:
 - індекс УДК у верхньому лівому кутку листа (Time New Roman, 12 пт.);
 - ініціали та прізвища авторів у верхньому правому кутку листа (Time New Roman, 12 пт.). Порядок подання: ім’я, по батькові, прізвище;
 - науковий ступінь, вчене звання (Time New Roman, 12 пт.);
 - електронна пошта автора;
 - *порожній рядок*;
 - назва статті – великими літерами, по центру, українською (або регіональною мовою) та англійською мовами (Time New Roman, 14 пт., жирний). Назва статті
 - подається без використання вузькоспеціалізованих скорочень, крапка в кінці назви не ставиться;
 - *порожній рядок*;
 - анотація (Time New Roman, 12 пт., *курсив*) (додаток 2);

- порожній рядок;
 - ключові слова (3-10 слів) українською, або регіональною мовою та англійською мовами (Time New Roman, 12 пт., курсив);
 - Основний текст статті повинен містити наступні рубрики:
 - актуальність теми дослідження (Time New Roman, 14 пт.);
 - постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями (Time New Roman, 14 пт.);
 - аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття (Time New Roman, 14 пт.);
 - постановка завдання (Time New Roman, 14 пт.);
 - виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів (Time New Roman, 14 пт.);
 - висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку (Time New Roman, 14 пт.).
 - порожній рядок;
 - Список використаних джерел (Time New Roman, 12 пт., жирний, по центру)
 - References (Time New Roman, 12 пт., жирний, по центру);
 - надійшла стаття до редакції у нижньому правому кутку листа (Time New Roman, 12 пт.) у форматі (ДД.ММ.РРРР);
 - бібліографічний опис для цитування (Time New Roman, 12 пт.) (додаток3).
6. Літературні джерела, що цитуються, повинні бути пронумеровані. Посилання на джерело подається у квадратних дужках, наприклад: "... відомо з [4]. ..." або "... розглянуто у [4, с. 203] ...". Список літератури наводиться наприкінці статті у алфавітному порядку на мові оригіналу, відповідно до Harvard Referencing style (гуманітарні науки та суспільні науки) – (http://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/16051/22/Harvard_Referencing_style.PDF).
7. Список літератури транслітерується латинськими літерами (References). Якщо наукова праця написана мовою, що використовує кириличний алфавіт, то її бібліографічний опис необхідно транслітерувати латинськими літерами. Після назви праці латинськими літерами зазначається переклад англійською мовою у дужках.
- Автор (автори) може бути ознайомлений з коректурою статті. Зміна верстки автором, за виключенням виправлення помилок, не допускається. Виправлену та підписану коректуру слід повернути до редакції протягом двох днів після її отримання.
- Рішення про можливість публікації статті приймає редколегія та незалежні рецензенти.
- Робота, що не відповідає вищезазначеним вимогам, буде повернена відповідальним секретарем редколегії.

Додаток 1

Відомості про автора (авторів)

	Українською мовою	Англійською мовою
Прізвище, ім'я, по батькові		
Науковий ступінь		
Учене звання		
Посада		
Кафедра		
Місце роботи (вищий навчальний заклад, кафедра без скорочень)		
Сфера наукових інтересів		
Джерело фінансування, напр., "Виконано за грантом назва, №..., НДР №..." або інше.		
Адреса надсилання видання		
Електронна адреса		
Номер мобільного телефону		
ID (у системі наукової ідентифікації)	Якщо є, або ж зареєструватися	
ORCID (http://orcid.org/)	Обов'язково	
Назва статті		

Додаток 2

ЗРАЗОК ОФОРМЛЕННЯ АНОТАЦІЇ

Актуальність теми дослідження.
Постановка проблеми.
Аналіз останніх досліджень і публікацій.
Постановка завдання.
Виклад основного матеріалу.
Висновки.
Ключові слова:

Urgency of the research.
Target setting.
Actual scientific researches and issues analysis.
The research objective.
The statement of basic materials.
Conclusions.
Keywords:

Додаток 3

Бібліографічний опис для цитування:

Петренко, ТГ & Бойко, ВВ 2017, 'Вплив соціуму на девіантну поведінку дітей та молоді', *Освітній дискурс : збірник наукових праць*, № 1 (1). с. 15-21.

Наукове видання

ОСВІТНІЙ ДИСКУРС: збірник наукових праць

Випуск 40(4-6), 2022

Scientific edition

EDUCATIONAL DISCOURSE: collection of scientific papers

Volume 40(4-6), 2022

Шеф-редактор: В. П. Андрущенко
Головний редактор: О. П. Кивлюк
Відповідальний редактор: І. О. Мордоус

Співзасновники:
ТОВ “Науково-інформаційне агентство “Наука-технології-інформація”
Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

Підписано до друку 24 липня 2022 р.
Формат 60x84/8. Ум. друк. арк. 7,1. Наклад 300 пр. Зам. № 84

Друк:
ФОП Корзун Д.Ю.
21027, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21.
тел.: (0432) 69-67-69, 603-000, (096) 97-30-934, (093) 89-13-852
e-mail: tvory2009@gmail.com
<http://www.tvoru.com.ua>